

Conflitos, logros e limitacións nos primeiros anos da Academia Galega (1905-1923)

Emilio Xosé Ínsua

Catedrático de Ensino Medio de Lingua galega e Literatura
IES A Basella (Vilanova de Arousa)
ORCID: 0009-0009-8794-0102

1. CONFLITOS¹

A fundación da Academia Galega, *de facto* o 4 de setembro de 1905 e *de jure* o 30 de setembro de 1906, produciuse máis dun cuarto de século despois de que Lamas Carvajal expresase en verso, nas súas *Dez cartas pr'os gallegos* (1875), a necesidade que tiña o país de “fundar unha Academia que faría / o limpa, fixa e dá esplendor gallego”, e case vinte anos despois de que Aureliano Xosé Pereira reivindicase a conveniencia da súa formación para “la purificación y reconstrucción del idioma gallego”.

Este serodio proceso constitutivo representou, en todo caso, a culminación dunha serie de esforzos e intentos previos,² sempre impulsados ou relacionados en maior ou menor medida co núcleo rexionalista liderado por Manuel Martínez Murguía (1833-1923). Ese núcleo arremuiñábase na cidade da Coruña arredor da Liga Gallega (1897); da *Revista Gallega* dirixida por Galo Salinas; da Escola Rexional

1 Este traballo, base da nosa intervención oral na mesa redonda celebrada na tarde do 2 de febreiro de 2023 na sede da Fundación Luis Seoane da Coruña, no contexto das xornadas organizadas pola Real Academia Galega para a conmemoración do primeiro centenario do pasamento de Manuel Murguía, asenta na monografía que co título de *Antón Villar Ponte e a Academia Galega. Contributos para a historia crítica dunha institución centenaria* publicamos con Edicións do Cumio en 2006, mais é tamén debedor das abundantes achegas, que citamos na bibliografía, realizadas desde entón por outros/as investigadores/as sobre a historia da corporación e sobre a biografía dos seus principais impulsores.

2 Véxanse Ramón Villar Ponte (1953, pp. 7-12); Carballo Calero (1981, pp. 136-140); Máiz (1984, pp. 166-168 e 203-205); Alonso Montero (1987, pp. 19-20 e 1988, pp. 8-18); López Varela (2001, pp. 13-46); Dobarro Paz (2001); Seoane (2003, pp. 57-66) e o relatorio de Ana Romero neste mesmo volume. Destacan entre eses intentos anteriores o realizado no seo da sociedade Folk-lore Gallego (1893-1895), que presidía Emilia Pardo Bazán, primeiro, e o promovido máis tarde por unha comisión xestora que integraban o propio Murguía, Pondal, Pérez Costales, Pérez Ballesteros e Martínez Salazar, entre outros (Neira Vilas 1994, p. 255).

de Declamación de Lugrís Freire e Sánchez Miño (1903); do proxecto de monumento erixido en maio de 1904 en Carral aos mártires do *pronunciamento* de 1846; da homenaxe a Curros Enríquez na derradeira estada do poeta na súa terra (1904) e da Librería Regional rexentada por Carré Aldao, que algúns denominaban despectivamente “Cova Céltica”.³

A razón de ser da nova institución era clara: representar simbolicamente o país, o seu idioma e a súa cultura nun contexto xeral en que non existían instancias políticas, administrativas ou de calquera outra índole que o fixesen. Cómpre subliñar que Galiza era nese intre, no deseño político e xurídico centralista que caracterizaba a España da Restauración, unha entidade sen recoñecemento nin soberanía, por limitada que esta fose. Estaba dividida en catro provincias que se rexían, mediante resortes caciquís, coas súas respectivas deputacións e, vía gobernador civil, desde o propio Estado. Así pois, a Academia nacía para ser, como o eran xa en boa medida os centros galegos creados na diáspora poucos anos antes, un símbolo (para)institucional da galegitude, un referente colectivo da nacionalidade oficialmente negada. E non por acaso, axiña se sumarían complementando ese referente unha bandeira, a franxiceleste deseñada polo propio Murguía (Barro 2008), e mais un himno, o composto en 1890 por Veiga sobre texto de Pondal (Ferreiro 2007a e 2007b).

En moitos sentidos, a empresa fundacional da Academia foi lograda *contra vento e maré* nun contexto de adversidade. O apoio económico, publicitario e moral dalgúns núcleos concienciados da comunidade galega emigrada en Cuba foi, nesta perspectiva, esencial, fronte á manifesta indolencia dos sectores oficiais e fronte ao desinterese de boa parte do tecido social coetáneo. En xuño de 1905 constituíuse na capital da Illa a Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega (AIyP), animada por figuras como Fontenla Leal, Xosé Castro Chané, Curros Enríquez, Armada Teixeira, *Nan de Allariz*...⁴ A xornalista cubana Mercedes Vieito Bouza, filla de emigrantes orixinarios das Somozas e educada no Plantel educativo Concepción Arenal do Centro Galego habaneiro, en sintonía coa AIyP, chamaría apaixonadamente a apoiar o proceso de fundación da Academia con estas palabras:

- 3 Xuntábanse habitualmente nela, alén do propio Carré Aldao, intelectuais como Manuel Murguía, Eduardo Pondal, Martínez Salazar, Florencio e César Vaamonde Lores, Francisco Tettamancy, Salvador Golpe, Manuel Lugrís Freire, Evaristo Martelo Paumán, Eladio Rodríguez, Jaime Ozores de Prado, Ramón Bernárdez (abade da colexiata), Ángel del Castillo, Urbano González... Practicamente todos eles foron numerarios e/ou directivos da Academia.
- 4 Na Habana, entre 1907 e 1923, presidiron sucesivamente esa AIyP, Secundino Baños, Ángel Barros, Ramón García Mon, Xesús Bouza, Xosé Veiga Gadea, Avelino Pérez, Xoán Xosé Roberes, Vicente Ruíz Castañeda e Xoán Beltrán Muíños.

La necesidad de la Academia Gallega se deja sentir de manera imperiosa porque los fines que persigue son hermosos, magnánimos y altamente instructivos para nuestro pueblo, pues ella será el brillante más firme de cultura é ilustración, la que impedirá que perezcan olvidados no solamente el dulce idioma gallego, sino también las costumbres, cantos, monumentos, historia, tradiciones y todo lo que constituye la vida, el alma de la región gallega, nuestro gran tesoro de incalculable valor sin el cual no seríamos más que un pueblo insensible, condenado á eterna atrofia, muerto mejor dicho. (*Galicia*, A Habana, núm. 29, 16/VII/1905)⁵

1.1. UNHA PROPOSTA EN PARALELO DE ACADEMIA POR PARTE DE COTARELO VALLEDOR

A publicación o 23 de maio de 1905, no xornal *El Eco de Santiago*, dun artigo por parte do entón catedrático de literatura na Universidade compostelá e político liberal Armando Cotarelo Valledor, de tan só 25 anos de idade, no que propuña a creación na cidade do Apóstolo dunha Academia Regional Gallega, foi avaliada no seu día polo profesor Barreiro Fernández (2012, p. 656) como un “intento desestabilizador” do proceso emprendido por Murguía por encomenda da AIyP habaneira.

O carácter *picheleiro* da maioría dos nomes que Cotarelo propuxo como eventuais integrantes da nova corporación e o feito de sinalar a cidade apostólica como sede indiscutíbel desta parecen suxerir, efectivamente, certo desapego ou animosidade a respecto da Academia que finalmente se constituíu na Coruña meses máis tarde. A carón deses datos hai outros que rebaixan, porén, ao noso entender, a perspectiva dunha fricción malévola e hostil por parte do futuro alentador do Seminario de Estudos Galegos.

Debe saberse que a súa proposta foi acollida, segundo comentario que recollamos no xornal lugués *El Norte de Galicia* (31/V/1905), “con indiferencia, desdñosamente, cuando no con maliciosa risa”, o que parece colocala na mesma marxe periférica a respecto do *statu quo* que a alentada pola AIyP, a pesar de Cotarelo moverse entón na órbita política do monterismo e ter vínculo de sangue cun dos *factótums* da Real Academia Española, seu pai Emilio Cotarelo y Mori. Tamén debe subliñarse o feito de que Cotarelo incluíse expresamente na súa proposta o citado Murguía, o que non pode interpretarse máis que como explícito

5 Explica o profesor Núñez Seixas (1992, p. 87) que a AIyP “xogou un papel case exclusivamente financiador, que se alimentaba coas cuotas dos seus socios e cos ingresos que reportaban os non demasiados ‘festivais galegos’ que organizaba na capital cubana. No seo da AIyP, nembargantes, convivieron persoaxes cun amor polo idioma galego só moi relativo, e que únicamente pretendían lle dar un emprego literario ó mesmo —caso significativo do rico comerciante Ángel Barros—, xunto con outros que axiña evolucionarán cara un nacionalismo ben definido (tra-la constitución en Galicia das Irmandades da Fala)”.

recoñecemento da relevancia intelectual do esposo de Rosalía. Mais, sobre todo, importa a constatación de que o da Veiga non se empeñou *a posteriori* na súa idea nin tivo arte nin parte nas campañas que contra a nova entidade se desataron ao pouco de fundarse, como axiña relataremos.

En contraste, Cotarelo padecería, iso si, a represalia subseguinte por parte do núcleo directivo da nova Academia radicada na Coruña: non o designaron numérico nin correspondente ata bastantes anos despois do intre fundacional.

Con todo e con iso, o máis significativo deste “caso Cotarelo” é, para nós, constatar o case absoluto alleamento a respecto da nacente Academia Galega da práctica totalidade do claustro da Universidade de Santiago de Compostela desa época, sendo como era máxima institución educativa do país.⁶ A desaparición física do catedrático Alfredo Brañas en 1900, que supuxo o descabezamento do sector rexionalista dentro dese claustro, e a adscrición de boa parte dos profesores da Minerva compostelá á hexemonía da facción liberal encabezada por Montero Ríos ou ao outro partido do *tumo*, o conservador, son elementos que axudan a entender o fenómeno anotado. Neste panorama, a única excepción represéntaa Salvador Cabeza de León, quen achegou papeletas para o *Diccionario* da Academia cando este comezou a elaborarse (BRAG. 12, 20/IV/1907).

Habería que agardar á chegada ás aulas compostelás como docente de Lois Porteiro Garea, futuro líder do agrupamento *irmandiño*, para que o panorama universitario a respecto da *questione della lingua* mudase un chisco: o 1 de setembro de 1915, Porteiro empregaría o idioma galego para ditar a súa lección “A transformación do Dereito Civil pola Grande Guerra”.

1.2. UNHA POLÉMICA EXTERNA NO MOMENTO DA FUNDACIÓN:

CELSO GARCÍA DE LA RIEGA E RIGUERA MONTERO CONTRA A MURGA

Desde o mesmo intre en que comezou a cobrar existencia, a Academia Galega foi duramente cuestionada tanto por razóns que atinxían á súa composición inicial coma por outras relacionadas cos seus fins e orientacións.

Lideraron a campaña, de claro matiz ideolóxico antirrexionalista e anticeltista, personalismos e vaidades á parte, dous eruditos aos que pouco relevo concedeu a posteridade mais que figuraban entón entre o máis influente e notorio da intelectualidade galega segundo os parámetros avaliativos dominantes na época: Celso García de la Riega e José M.ª Riguera Montero.

6 Talvez haxa tamén que colocar nesta perspectiva o escasísimo papel outorgado á Academia Galega na organización e desenvolvemento dos fastos que acompañaron a chamada Exposición Regional Gallega, celebrada en Compostela ao longo de 1909.

O primeiro deles desatou as hostilidades ao publicar no *Diario de Pontevedra* de 31 de outubro de 1905 a súa carta de dimisión como académico de número da nova institución, que aínda non se constituíra oficialmente, en realidade. Nesa epístola vertía durísimas acusacións contra Murguía e impugnaba na forma e no fondo o proceso constitutivo da nova entidade, con varios argumentos esenciais:

- a. Desacordo co método de escolla e nomeamento de numerarios:

El nombramiento ha llegado a mis manos sin previa consulta, sin conocimiento de antecedentes, sin explicación de ninguna clase, sin noticia alguna acerca de la creación y fines de la Academia, de la forma en que se han realizado los nombramientos y de los poderes o autoridad que los ha hecho [...].

¿Cuántos y cuáles han llegado a reunirse? Nadie lo ha publicado [...]. Tampoco se ha publicado la lista de los *cuarenta inmortales* designados en la citada reunión; sólo se ha dicho que los reunidos se nombraron a sí mismos y que el resto se ha repartido con *igualdad relativa* entre las *cuatro provincias*.⁷

- b. Desacordo co control que sobre a nova entidade exercía Manuel Murguía, figura que na súa opinión non tiña “talla para figurar a la cabeza de los intelectuales gallegos”.
- c. Desacordo coa presunta vaguidade ou indeterminación dos fins da entidade:

¿Cuál es el objetivo de la Academia? No lo sabemos a punto fijo. Parece que en la prensa han aparecido algunas noticias nebulosas envueltas en esas frases altisonantes y generales que nada dicen, concretan ni puntualizan. *No se qué* de lenguaje gallego; *no se qué* de Arqueología e Historia; *no se qué* de excursiones artísticas; *no se qué* de otras cosas... y de ciencias.

- d. Desacordo co carácter xenuinamente “rexionalista” da iniciativa e dos seus principais valedores:

Esa academia, última contorsión de un regionalismo vergonzante (tal como se ha formado), no prosperará y se desvanecerá en medio de la indiferencia general, porque querer, pongo por caso, restaurar la lengua gallega, es igual a pretender que las aguas vaciadas en el mar por el Miño se vuelvan atrás y

7 Todas as citacións de textos referidos á polémica que nos ocupa están tomadas do volume de Ramón Erotiguer [pseudónimo de Riguera Montero] *Películas académicas* (1908).

suban por el cauce de donde han bajado... [...] Mucho hay que hacer en el campo intelectual para la cultura, para la prosperidad y para honra de Galicia, y seguramente, no es camino para ello el emprendido *célticamente* por el señor Murguía [...]. Sociedades económicas y otras análogas, escuelas, escuelas y escuelas que difundan la instrucción y la educación, que propaguen la lengua nacional, la española.

As razóns aducidas polo erudito pontevedrés e autor de *Colón, español* foron axiña secundadas por outras figuras intelectuais e xornalísticas, entre as que destacaremos a de Wenceslao Fernández Flórez, Santiago Abella⁸ e a do amentado Riguera Montero. O futuro autor de *El bosque animado*, no artigo “La Academia Gallega. Madeja céltica”, cuestionou os méritos dos intelectuais asiduos á Cova Céltica, sobre todo se se comparaban cos galegos que por entón tiñan xa consolidado o seu prestixio nas letras castelás (Alfredo Vicenti, Linares Rivas, Valle Inclán...), e atacou o fondo político rexionalista da nova entidade:

[...] desde los primeros momentos, pareció hacerse del asunto, no una cuestión regional, sino *regionalista*. En manos de los cuatro desavenidos que componen nuestra microscópica *Liga*, cayeron los tales poderes (cuyo alcance, en medio de todo, nadie conoce aún), y diéronse ellos prisa a repartirse cargos y gerarquías [...] ¿Quién dió autoridad a cuatro señores, que ya por sí no poseen grandes méritos literarios, para distribuir los cargos, haciendo nombramientos a su capricho? [...] Pero si hay que decirlo a gritos [...] ¡si no hay literatos, si no hay poetas regionalistas! ¡si ninguno de estos que chillan, y se autobombean y se agitan, tienen estilo, ni imaginación, ni facilidad, ni amenidad ni condiciones! [...] Nuestra verdadera representación intelectual, nutrida y valiosa, está, dentro de la literatura, en la literatura castellana.

Pola súa vez, nas planas do republicano *Tierra Gallega*, Santiago Abella dirixiulle unha “Carta Abierta” a Murguía os días 29 e 30 de decembro de 1905 que ilustra perfectamente toda a liña argumental de obxección e oposición á existencia da Academia Galega baseada no máis recalcitrante supremacismo ideolóxico e lingüístico español:

8 Autor de dous opúsculos sobre a polémica da fundación da Academia: *Carta abierta al Sr. D. Manuel Murguía impugnando la fundación de la Academia del dialecto gallego* (Buenos Aires, 1907) e *Carta abierta del innominado S. A. al esclarecido académico y secretario de la Real Gallega don Eugenio Carré Aldao, impugnando su fundación y objetándole su discurso del Ateneo* (Buenos Aires, 1909).

¿No es una anomalía y un retroceso, ponerse a perfeccionar un dialecto que no está sujeto á reglas, y mantener una literatura vaciada en el mismo molde; que, aunque tiene muchas bellezas y joyas literarias, al fin y al cabo no repercute más que en la región? ¿No tiene España una Academia de la lengua nacional, con un Areópago tan lucido como el que más, y una lengua rica, sonora y majestuosa, dulce como la melodía, y retumbante como el trueno? ¿Para qué más Academia que la Matritense? [...] Esa fundación, sr. Murguía, no viene a ser más que un estancamiento para el adelanto de la región gallega; un inconveniente hasta para el mismo esplendor de los literatos sobresalientes de Galicia, y una semilla que se vierte para que mañana dé su fruto en los cerebros huecos del separatismo, como hoy, por desgracia, los está dando por Cataluña y Vizcaya [...]. ¿Que supone nuestro dialecto y nuestra literatura en el mundo de las artes, de las letras y de las ciencias? Absolutamente nada. ¿De qué le sirven al que emigra a Francia, a Italia, a Alemania y a ambas Américas? De nada tampoco. Y si no le sirven de nada, ¿a qué querer fomentar un dialecto oscuro, teniendo un idioma nacional resplandeciente y extendido por el mundo?⁹

Finalmente, Riguera Montero, indiano de poderosas influencias políticas e xornalísticas (López Chao e Riguera 2019), publicou tamén en *Tierra Gallega* o artigo “La Academia Gallega y sus fabricantes” (1 de marzo de 1906), asinándoo co pseudónimo *Doctor Núñez Miranda*. Despois de establecer que “el trabajo principal y directo de la *Academia Gallega* debe referirse á la *Gramática* y al *Diccionario* de la lengua regional”, impugnaba a presenza na entidade da maioría dos académicos nomeados por Murguía, pois carecían, ao seu entender, dos mínimos coñecementos esixíbeis para a realización desa tarefa e eran auténticos “gramaticidas” por empregaren a fórmula “ao” e non “ó” para representaren a contracción da preposición co artigo masculino no texto de diversas placas conmemorativas colocadas no monumento erixido en Carral (Villares 2017, pp. 299-337) e mais no panteón de San Domingos de Bonaval. O de Oourol engadía que se vía forzado a encabezar por iso unha “protesta pública y solemne de la cultura de Galicia contra la atrevida ignorancia de quienes públicamente la ponen en la picota del ridículo a los ojos del mundo entero con inscripciones en un gallego tan arcaico y disparatado, que ni los mismos hijos del país lo entienden” e deitaba a seguir vagas acusacións sobre a xestión que Murguía facía dos fondos pecuniarios que lle chegaban de Cuba para sostén da nova entidade académica.

9 O xornal republicano *Tierra Gallega* veríase na necesidade de matizar que non era favorábel a ese varrido total do galego que defendía Abella e que tiña unha posición máis *indulxente*: “Nosotros no nos oponemos en forma tan rotunda a la labor de una Academia Gallega, que, en suma, no vendría más que a investigar el verdadero gallego, y, una vez depurado, a *embotellarlo*, por decirlo así, a momificarlo”.

Ao pretender Murguía resolver privadamente a desavinza, Riguera aínda exacerbou máis as súas descualificacións cara ao viúvo de Rosalía, consignando con ironía que non tiña reparo en “reconocerle superabundantes méritos literarios para presidir dignamente una academia de hipopótamos”. O historiador reaccionou formulando no xulgado de 1ª Instancia coruñés unha querela por injurias e calumnias contra Riguera Montero. En carta aclaratoria a un nada imparcial *Tierra Gallega*, publicada o 9 de marzo de 1906, Murguía indicaba que

la querella por injuria y calumnia contra el Dr. Riguera Montero no es por apreciaciones de este señor referentes a méritos literarios. Eso nos tiene sin cuidado [...]. Lo que nos interesa son las ofensas a nuestra honra particular contenidas en el artículo del Sr. Riguera respecto a los fondos que envían de Cuba, y otros particulares relacionados con la constitución de la Academia.

O día 2 de maio de 1906, o xuíz de instrución Justiniano Fernández-Campa y Vigil-Escalera fixo pública a súa sentenza sobre esa querela, desestimándoa por entender que “no hay nada que revele que cuanto en él se dice [no artigo citado] es con ánimo de causar deshonor, descrédito o menosprecio a nadie”. Murguía non se rendeu e apelou á Audiencia Provincial, mais esta confirmaría o día 6 de xuño de 1906 a desestimación. Desde as páxinas de *Tierra Gallega*, nese mesmo mes, Bernardo Miranda, filósofo mindoniense (outro dos pseudónimos de Riguera Montero), publicitaba alborozado o resultado da apelación no artigo “Muerte de Goliath”. Pola súa banda, García de la Riega arremetía de novo contra “la gran murga, esa Academia perjeñada por Murguía”, acusando a este de utilizar e malgastar os fondos enviados desde Cuba para pagar os gastos derivados dos seus preitos xurídicos...

A polémica Murguía-Rigueru Montero, aparentemente calmada tras esa sentenza de xuño de 1906, reabriuse, porén, cando, en sesión de 1 de febreiro de 1907, a xunta directiva da Academia, con Salvador Golpe como secretario, decidiu retirarlle ao de Ourol a condición de académico correspondente, “en vista de las inmerecidas ofensas de que usted la hizo objeto en la prensa periódica de esta población”. Riguera reaccionou inmediatamente contra a súa expulsión publicando o día 24 do mesmo mes o artigo “Un *ukase* contra quien pisó el sol”, no que expresaba a súa rebeldía nestes termos:

NO ACATO, no puedo acatar, la resolución a mi respecto adoptada, por creerla, más que absurda, injusta, arbitraria, despótica, *pilatina*, *salvatis salvandis*, PATALEO VENGATIVO de las derrotas judiciales sufridas desde el Juzgado municipal hasta la Audiencia provincial.

A partir deste instante, orquéstrase nunha serie de cabeceiras xornalísticas unha auténtica campaña de adhesión e apoio á figura do *agraviado* Riguera, en forma de cartas enviadas por persoeiros como o xornalista ferrolán José Pérez de Castro, o médico de Vilaza Juan Manuel Espada, o xa citado Santiago Abella, Eladio Fernández Diéguez (director de *Tierra Gallega*), Santiago de la Iglesia, Neira Cancela, Fernández Flórez... Outro detractor de Murguía, o xornalista e poeta lugués Juan R. Somoza, dirixíalle esta pulla: “Usted mismo sabe muy bien que si alguna silla corresponde legítimamente al Sr. Riguera Montero dentro de la Academia Gallega, es la silla presidencial”.

Mais o realmente significativo nesta fase da polémica é a sucesión de dimisións de académicos de número e correspondentes que se produce, en solidariedade co *desposuído* Riguera Montero. O día 17 de marzo de 1907 asina a súa renuncia o avogado Emilio Tapia Rivas, director de *El Norte de Galicia* e destacado líder da facción conservadora, pola cal non tardará en presidir a Deputación Provincial de Lugo. O mesmo fan, a seguir, o erudito e xeógrafo Leopoldo Pedreira, coñecido pola súa teima antirrexionalista; o historiador Leandro de Saralegui Medina e o erudito mindoniense Eduardo Lence-Santar Guitián. O 9 de abril, desde Foz, o mestre e poeta Noriega Varela envíalle á Academia tamén a súa carta de renuncia como correspondente. O mozo Antón Villar Ponte, boticario en Foz, dedícalle á Academia diversas humoradas nos “ladridos” do xornal satírico *iGuau...Guau!*, que edita durante 1906 na compañía do citado Noriega. Nelas alude á entidade, facendo un xogo de palabras co apelido de Murguía, como “murga, ludibrio de nuestras letras... minúsculas”. No 6º *ladrido*, de outubro de 1906, logo de que a Academia obtivese o título de Real por decreto do 25 de agosto dese ano, escribiu: “¿Y aún habrá quien diga que la Academia gallega no vale un *perro chico*? Ahora ya vale lo menos un real. Por algo es Real Academia”.

Foi, si, unha campaña de amplo calado, con respaldo en moitas publicacións locais e comarcais e con repercusións negativas que funcionaron en determinados ambientes intelectuais do país, cando menos durante algún tempo. Certo é que tal campaña non conseguiu o seu obxectivo final, facer descarrilar de cheo o tren académico posto en marcha, mais igualmente certo é que logrou que se retraesen ou ficasen inculados de indolencia e falta de empatía a respecto da Academia de Murguía moi diversos sectores da sociedade galega. Converter o desexado espazo simbólico de país que a nova entidade quería ocupar nun campo de Agramante, con acusacións de vaidade, nepotismo, malversación, sectarismo etc., cadraba á perfección, desde logo, coa clara vontade de erosión da Academia nacente por parte dos seus detractores.

Así as cousas, na xunta ordinaria de 12 de xullo de 1907, a directiva da Academia acordou aceptar todas as renuncias que lle fosen comunicadas e declarou ver

con moita satisfacción “que todos aquellos que no están conformes con la marcha de la Corporación presenten sus renunciaciones” (BRAG. 14, 20/VII/1907). Na sesión oficial celebrada en Lugo o 28 de setembro de 1907, con motivo do discurso de ingreso do maxistrado viveirense José Antonio Parga Sanjurjo, o numerario Salvador Golpe pronunciou, así mesmo, un revelador discurso, no que lemos: “Expuso el señor Secretario que, a pesar de los disgustos y contrariedades con que se venía luchando desde los comienzos, la labor no se había suspendido [...]. Que la obra de la Academia, como toda obra generosa, tenía por fuerza ineludible que tropezar con determinados obstáculos que dificultan toda noble tarea pero que serían vencidos como se iban venciendo ya [...]”. E Carré Aldao, na memoria sobre actividades desenvolvidas durante 1909, reiteraría:

No desconfiemos de nuestras fuerzas ni de nuestro valimiento. Bástenos querer para poder conseguir. Ejemplo tenemos en la Real Academia Gallega, intentada crear varias veces y reputada como imposible, para lograr al fin su feliz realización, por un solo acto de voluntad. Como toda obra generosa exigió dolores y sacrificios; pero ni estos, con ser tantos y tan grandes como desconocidos, ni amargas decepciones, ni obstáculos tenidos por insuperables que se amontonaron a su paso, imposibilitan la acción [...] (BRAG. 32, 20/I/1910, p. 189)

O presidente da AlyP na Habana, Ángel Barros, no discurso que pronunciou na velada en memoria de Curros celebrada na capital cubana o 15 de setembro de 1910, pechou fileiras con Murguía e coa Academia Galega fronte a todos aqueles sectores e individuos que a viñan cuestionando e atacando desde o principio. Así, cualificando os seus detractores como “eternos fracasados”, reclamou que “todos los gallegos, y cuantos sin ser gallegos simpaticen con la causa de nuestra cultura regional [...] no negasen jamás sus simpatías, ni menos regateasen su concurso, su apoyo material para sostener con todo el decoro, con los elementos indispensables de vida la primera institución docente de Galicia” (BRAG. 41, 31/XII/1910, pp. 111-117).

Podemos considerar o ano de 1913 como o instante da definitiva superación desta primeira gran polémica que rodeou desde o minuto inicial a Academia Galega, por canto foi entón, arroupando a celebración do oitenta aniversario de Murguía o 17 de maio dese ano, cando numerosos individuos, entidades, centros docentes, sociedades de instrución, concellos, cámaras de comercio, centros galegos, xornais e sectores sociais diversos deixaron rotundamente clara a súa alianza co deostado presidente fronte aos seus inimigos intelectuais (*La Voz de Galicia*. 17/IX/1913, 18/IX/1913 e 19/V/1913; BRAG. 73, 1/VI/1913). Agora ben, como teremos ocasión de expoñer no apartado deste traballo que titulamos

“Limitacións”, esa “reparación” multitudinaria e ese aplauso case unánime ao Patriarca, no ano en que vía a luz o quinto tomo da súa *Historia de Galicia* (e derradeiro, *á prostre*), non poden desvincularse do proceso de *acomodación* que a propia entidade académica estaba a desenvolver, reducindo ao mínimo a expresión do seu selo orixinariamente rexionalista e renunciando a facer a máis mínima crítica expresa e pública sobre a situación de marxinação legal e práctica do galego por parte das instancias oficiais. E non estará de máis advertir que a partir do ano seguinte, 1914, comezará Antón Villar Ponte, non por casualidade, as súas propagandas na prensa conducentes á creación dunha nova entidade galeguista e normalizadora.

1.3. A PANTASMA DO SEPARATISMO POLÍTICO E UN REMEDIO QUE DEVEU PEOR QUE A DOENZA

A fundación da Corporación verifícase nun instante en que o Rexionalismo galego está a vivir, como tendencia política (Beramendi 2007, pp. 277-346), unha situación de grave atonía, desorientación ideolóxica e desmantelamento organizativo evidente, após o devalo da Liga Gallega, os efectos da vaga *patrioteira* derivada da guerra de Cuba, a morte de Alfredo Brañas (1900) e a consunción da práctica totalidade dos xornais e revistas que a tendencia alentara no inmediato pasado (*La Patria Gallega, Unión Gallega...*), coa única excepción da *Revista Gallega* dirixida por Galo Salinas na Coruña, que non obstante deixará tamén de publicarse en 1907. En palabras de Torres Feijó (2019, p. 82), “A Galiza de fim de século transita no seu regionalismo com menos forza editorial que em anos anteriores”.

Nesta perspectiva, se ben é certo que case en paralelo á constitución da Academia Galega e con algúns vínculos coa potente dinámica política de autoafirmación nacional que se verificaba por esa mesma época en Cataluña, chegaríase a producir entre nós a eclosión esperanzadora da plataforma agrario-rexionalista Solidaridad Gallega (1907-1911), coa entusiasta participación nela de significativos académicos como Manuel LUGRÍS Freire e Salvador GOLPE, non menos verdade é que o devalo desa plataforma, de moi desigual implantación no territorio, non tardou en manifestarse.

Significativo é, nesta perspectiva, que o propio Murguía deixase inédito entón un texto, publicado bastantes anos despois na revista galaico-bonaerense *Céltiga* (núm. 80, 1928) e rescatado oportunamente por Vázquez Souza en tradución ao galego (2004, pp. 35-40), en que expresaba o seu apoio á citada plataforma agrario-rexionalista e rexeitaba a acusación de “separatista” que contra ela se profería desde múltiples instancias:

Cando aínda a reivindicación das nacións negadas non comezara en España, dixen xa que desexaba ‘a diversidade dentro da unidade’. Pasaron máis de trinta anos, e repito o mesmo, quero a Galiza dentro de España, como filla non como serva. Con iso dito está que abomino a especie con que se nos combate insidiosamente, afirmando que Rexionalismo e separatismo son unha mesma cousa. Non é verdade, se o fose teríamos un só nome. Con todas as nosas forzas rexeitamos e condenamos semellante calumnias. (*apud* Vázquez Souza 2004, p. 39)

A pesar de que non había nin organización nin base social rexionalista minimamente estruturada naquela Galiza en que a Academia botaba a andar (circunstancia que, como veremos, condicionaría de maneira moi forte a traxectoria da propia entidade), a campaña contra ese galeguismo acusándoo de “separatista” e de querer imitar o potente catalanismo coevo foi perseverante e intensa e nela tomaron parte, en distintos momentos, figuras intelectuais como a condesa de Pardo Bazán, corporacións como a Real Academia de la Historia e a Real Academia de la Lengua, numerosos periódicos afectos ás faccións do *turno* e políticos de filiación moi diversa, que cubrían practicamente todo o espectro integrado no réxime da Restauración.

Xa na polémica inicial antes referida, a protagonizada por Riguera Montero e García de la Riega, a cuestión do rexionalismo político saíu a relucir. O de Oroul inserira nun artigo publicado en *Tierra Gallega* o 1 de marzo de 1906 estes versos que se burlaban das demandas políticas rexionalistas tantas veces expresadas nos seus discursos por Murguía:

Nós queremos ô amparo das leises
asociarnos en federación
e queremos que sexan gallegos
bispos, xueces, Goberno... e *hastra* Dios!

A reacción da práctica totalidade dos directivos, protectores e numerarios da Academia perante esa insistente campaña acusatoria contra ela de “separatismo” consistiu en negar a maior, en subliñar a presunta ausencia total de intencionalidades políticas na entidade e en facer constantes apelacións amatorias nos seus discursos á “Patria grande”. Desde a AIyP facíanselles por iso mesmo aos académicos estas advertencias:

Os atribuirán finalidades políticas; tal vez designios criminales; pero esto es tan absurdo, tan inconcebible, que ni siquiera merece refutarse. Para hacer política, no es ciertamente un centro educativo lo más indicado. La política se hace en

el partido, en el mitin, en la plaza pública, nunca en el sereno recinto académico, cuya atmósfera esterilizada, propia sólo para desarrollar el polen fecundo de la vida culta, rechaza como otros tantos gérmenes de muerte todo fermento de pasión y origen de disputa.

Por otra parte, la política de España, particularmente en la última década del pasado siglo, tiene el triste privilegio de representar todos los desastres que al presente afligen a la Patria, razón por la cual, y aunque no sea más que por eso, sería torpeza insigne llevar su maléfica influencia al único paraje a donde no deben llegar las rivalidades y ambiciones del personalismo. Al umbral académico, cuya independencia de acción es garantía, la más firme, de la regeneración de nuestro pueblo [...] (BRAG. 6-7, 20/XI/1906)

Amador Montenegro, que foi o primeiro numerario en facer o seu discurso de ingreso empregando o idioma galego (13 de decembro de 1909), pronunciou nel frases deste teor: “¡Poetas gallegos, nosa Patria é España!”; “Cantade unha Patria común de todol-os españoles, que se inspire no respecto á total-as rexiós” (BRAG. 35, 20/IV/1910). Pola súa vez, Barcia Caballero deulle resposta ao discurso do autor de *Muxenas* e, entre outras aseveracións, tivo especial interese en subliñar que entre España e Galiza “non cabe alexamento nin separanza”, e que se sentía “tan gallego como o que mais, pero tan español como gallego”. Lémbrese que, algún tempo despois, a este discípulo de Brañas e membro fundador da Academia Galega dedicaríalle o *immandiño* Peña Novo (1917) duras palabras por mor do condicto negativo da recensión que aquel fixera en *El Eco de Santiago* ao volume *Da terra asoballada*, de Cabanillas (Rei 2009; Ínsua 2016c), e o propio boletín da Irmandade descualificaría novamente o médico e literato compostelán nestes termos:

Iste home que atópase preto da morte, repersenta a vella Galicia. A Galicia do rexonalismo homildoso e *folk lórico*. Do rexonalismo en verso. Do rexonalismo que quer o galego na poesía mais non na prosa. Iste home é un símbolo. É o que imos a enterrar as xuventudes novecentistas: o que da as boqueadas poñendo total-as cobardías e total-as claudicacións nos seus cantos que lembran graznidos de corvo.

¡Vellos chochos e adulós que non soupéchedes creare ningún valor novo; que aloumiñáchedes o látigo dos que fan escrava a Galicia; vellos ridículos culpables do triste xeito no que se atopa a nosa terra; vellos labercos profanadores do esprito que latexa nos versos de Rosalía, Pondal, Curros e Lamas Carballal [sic];

vellos imbéciles e escuros que non entendedes ôs bos e xenerosos de que falóu o Bardo [...].¹⁰

O presidente da AIyP, Ángel Barros, pronunciou durante a velada ofrecida á memoria de Curros na capital cubana o 15 de setembro de 1910 palabras ben significativas que incidían sobre ese carácter decididamente non separatista da Corporación e que facían fincapé, ademais, no carácter subalterno do seu labor no terreo idiomático, que en nada debía minorar a hexemonía simbólica e oficialmente consagrada do idioma “nacional”:

No es la Real Academia Gallega, como afirman con *piadosa* intención sus *naturales* enemigos, ninguna de esas instituciones tenebrosas que, so pretexto de perseguir un fin cultural ampare bajo su sombra protectora intentos fraticidas, desintegraciones político-sociales; no es la Real Academia Gallega, para decirlo en otros términos, ninguna de esas corporaciones tildadas de separatismo, cuya existencia constituye una preocupación y una amenaza constante para los hombres de orden que cifran y fundamentan sus amores patrióticos en el intangible á la patria común, a la patria grande [...]; no es tampoco la Real Academia Gallega ningún centro docente que siente cátedra con la *única*, con la *exclusiva* mira de divulgar nuestro riquísimo idioma, peculiar, propio, para desterrar, suplantar u oscurecer el no menos rico nacional [...] el habla sublime de Cervantes. (BRAG. 41, 31/XII/1910, p. 113)

En 1911 o militar ferrolán Adriano López Morillo, ao ler o seu discurso de ingreso na Academia, que xirou sobre as figuras de sir John Moore e o marqués de La Romana, sentiuse igualmente na obriga de consignar que “español ante todo, poniendo sobre las demás cosas la patria grande y la bandera nacional, rindo culto ferviente á la región en que nací” (BRAG. 44, 20/III/1911, p. 176).

O propio Murguía, como anotamos, preocupouse de non se significar publicamente moito en relación a Solidaridad Gallega e procurou ademais non molestar, nin coa súa actuación presidencial nin co contido dos seus discursos en condición de tal, os sectores máis identificados co *statu quo* e máis refractarios ás reivindicacións galeguistas. E así, cando numerosas entidades cívicas de Cataluña, encabezadas pola asociación pancatalanista Nostra Parla que lideraban Guillem Forteza, Jaume Bofill, Joan Estelrich etc., leven adiante unha campaña en resposta aos ataques proferidos contra o idioma catalán polo congresista liberal-monárquico Royo Villanueva e decidan convocar e celebrar en Barcelona o primeiro de xaneiro de

10 “Fala outra vez o fósil. ¡Que nos deixen en paz os vellos chochos!” (A Nosa Terra. 57 (10/VI/1918), 3-4).

1916 unha gran Diada do Idioma, Murguía fará oídos xordos á petición que publicamente lle dirixiu o 11 de decembro de 1915 na súa sección “Con letra del siete” do xornal herculino *La Voz de Galicia* Antón Villar Ponte, daquela xa embarcado no proxecto de creación da primeira das Irmandades da Fala. O de Viveiro pedíalles concretamente ao presidente da Academia Galega e ao da Asociación da Prensa (Eladio Rodríguez, tamén académico) que redactasen unha mensaxe de amizade e adhesión a esa Diada.

A negativa de Murguía a satisfacer a petición explica un distanciamento persoal entre el e Antón Villar Ponte que está na base da practicamente nula presenza ou colaboración do autor de *Los Precursores* nos traballos e xeiradas das Irmandades¹¹ e que axuda a explicar, igualmente, a preterición do xornalista como candidato a ocupar un asento de académico de número mentres durou o mandato murguiano na Corporación. De nada serviu que nunha velada da Irmandade coruñesa en xullo de 1917, celebrada no local da Academia Galega co gallo do 32 cabodano de Rosalía, o daquela conselleiro 2º do agrupamento Antón Valcárcel lle pedise expresamente a Tettamancy que lle solicitase a Murguía “su bendición como honorable patriarca gallego, bendición que los ayudase a llegar a ver a Galicia galleguizada y libre de caciques y centralismo” (*El Ideal Gallego*. 110, 20/VII/1917). Si é certo, así e todo, que textos escolmados de Murguía¹² ou artigos gabanciosos sobre a súa figura¹³ non deixaron de publicarse con certa frecuencia nas planas do voceiro *A Nosa Terra*.

Foi este que anotamos o motivo fundamental polo que Murguía estivo ausente, como se ten salientado en repetidas ocasións mais sen explicar cabalmente a causa,¹⁴ na reunión constitutiva da primeira Irmandade (maio de 1916) e nos posteriores traballos emprendidos pola nova entidade galeguista.¹⁵ E que o Patriarca,

11 Escribiu Belén Fortes (2000, p. 12): “Murguía, que xa ten daquela unha idade, asistirá como simple espectador ó nacemento das Irmandades da Fala”.

12 Así “Verbas do noso patriarca” (*A Nosa Terra*. 11, 26/II/1917, p. 7); “De Murguía e Pi Margall” (*A Nosa Terra*. 76, 25/XII/1918, p. 3); “Derradeiro consello do ‘Precursor’” (*A Nosa Terra*. 99, 5/IX/1919, p. 4); e, finalmente, “O noso velliño Patriarca” (*A Nosa Terra*. 124, 25/VII/1920, p. 5).

13 “O derradeiro precursor. Cando cumpre oitenta e catro anos” (*A Nosa Terra*. 18, 10/V/1917, p. 5).

14 Antonio Fraguas (1979, p. 77) sinalou ao respecto, por exemplo: “Non figura Murguía [na constitución da Irmandade], e todos supoñen que os seus anos son a razón de semellante ausencia”. Pola súa vez, Risco especulou (1976, p. 23): “No movemento de 1916, aunque case todos os da *Cova Celta* se enrolaron nas Irmandades, Murguía ficou arredado, cecáis polos moitos anos que tiña, cecáis pola súa calidade de Presidente da Academia”.

15 Con posterioridade á Asemblea de Lugo, non faltarían novos choques e diferenzas de criterio entre o Patriarca e Villar Ponte, manifestadas publicamente. Así, mentres o de Viveiro arroupaba, a comezos de 1918 desde *El Noroeste*, unha iniciativa do entón presidente do Centro Galego da Habana, Secundino Baños, para adquirir en Padrón por un prezo de 10000 ptas. a casa en que falecera Rosalía, a fin de convertela en “monumento nacional”, Murguía desautorizaba tallantemente semellante idea (“La casa en que murió Rosalía. Dice Murguía”. *La Voz de Galicia*. 16/V/1918).

mesmo sendo octoxenario, non tiña nesa altura impedimento ningún para asistir a actos sociais dese tipo próbao a súa presenza en case todas as xuntanzas da Academia celebradas durante ese ano ou a súa participación na Festa da Poesía que, organizada pola Reunión de Artesáns herculina, tivo lugar o 30 de agosto de 1916, apenas tres meses despois do acto auroral das Irmandades.

Nesta orde de cousas, o profesor Barreiro Fernández (2012, p. 670) interpretou que

a dura batalla vivida nos primeiros tempos da súa existencia fíxolle ver a Murguía que un sector temía a Academia por entender que se ía converter nun reduto do rexionalismo político. De aí que procurase por todos os medios non dar ocasión a que se confirmase tal acusación, especialmente na política de designación dos posteriores académicos numerarios.

Mais, engadimos nós, semella que resultou peor o remedio que a enfermidade, como adoita dicirse coloquialmente, pois, para non espantar certos sectores en relación aos labores e fins da Academia e para evitar a acusación de crear un reduto rabiosamente galeguista, o que fixeron Murguía e os directivos que con el máis estreitamente colaboraron foi, en última instancia, baleirar boa parte da carga reivindicativa que a entidade tería que ter manifestado de seu, como símbolo que era dunha nacionalidade negada e dun idioma proscrito en múltiples ámbitos, e, asemade, permitir e mesmo facilitar que sectores nada identificados co ideario galeguista e remisos ou contrarios ao uso e defensa da lingua se introducisen paulatinamente na Corporación, esterilizasen en gran medida o seu quefacer e acabasen por copar a súa directiva após o falecemento, en febreiro de 1923, do propio Patriarca. En palabras de Henrique Monteagudo (2006, p. 28): “As fendas na coherencia da Academia ofreceron a posibilidade para que escoase nela a influencia de determinados ‘notables’, persoeiros que dominaban a escena pública da cidade da Coruña, que foron nutrindo un sector ‘mundano’ da corporación que pexou decisivamente a súa evolución”.

Así se explica a deriva inmediatamente posterior da Academia, o acceso á súa presidencia (por 13 de 17 votos emitidos, tan só) dunha figura de tan escasa proxección, tratándose da lingua e da cultura galegas, como Francisco Ponte Blanco (quen, coma quen di, acababa de ingresar nela, pois a súa recepción se efectuara o 23 de setembro de 1921), as constantes e máis que xustificadas críticas do nacionalismo *irmandiño* cara á directiva da institución e a teimuda persistencia no seo desta de praxes internas e externas absolutamente castelanizadas, sen apenas excepción.

1.4. POLÉMICAS INTERNAS ARREDOR DO *DICCIONARIO* E DA ORTOGRAFÍA

Un dos obxectivos fundacionais da Academia era o de elaborar o dicionario do galego. Que a tarefa non era doada xa o advertían os seus impulsores cando sinalaban que “no es, como muchos impacientes creen, cosa breve, ni obra de uno o varios solamente” (BRAG. 15, 20/X/1907).

A recolección previa de materiais resultou moi intensa e produtiva nos primeiros compases de vida da nova entidade. Conseguiuse reunir o dicionario inédito de Xoán Manuel Pintos, as arredor de 14000 papeletas que tiña Murguía, o *Vocabulario del dialecto de Padrón* de Paisal e outras moitas papeletas cedidas por Lugrís Freire, Carré Aldao, Salvador Cabeza, Eduardo Pondal, Francisco Porto Rey, Luís Tobío Campos... Ademais, adquiríronse diversos dicionarios doutras linguas romances para apoiar ese traballo lexicográfico.

Con todo, as desavinzas manifestáronse axiña, por máis que só poidamos percibir mediante indicios (as dúas sucesivas modificacións, en moi pouco espazo de tempo, na composición das tres comisións de traballo que se crearon *ad hoc* para levaren adiante o *Diccionario*)¹⁶ e non coñezamos os pormenores que se confrontaban.

Cabe pensar que, alén de eventuais cuestións metodolóxicas, se producisen choques entre algúns numerarios desas comisións polo conflito de intereses que se orixinaba arredor dun proxecto de índole colectiva como era o *Diccionario*. Algúns académicos viñan acariñando xa previamente proxectos lexicográficos de carácter persoal (tal o caso de Eladio Rodríguez, como ten explicado González-Millán, 2001); outros non estaban conformes coa fórmula do anonimato á hora de presentar ao público o traballo.¹⁷ E, a partir de certo momento, interferirá ademais nos traballos a cuestión ortográfica.

16 Inicialmente a comisión xestora do *Diccionario* estivo formada por Murguía, Ramón Bernárdez (abade da colexiata), Ramón López de Vicuña e Jaime Ozores (marqués de San Martín); a comisión ortográfica, por Pérez Ballesteros, Martínez Salazar, Marcial de la Iglesia, Lugrís Freire e Rafael Pérez Barreiro; e unha terceira comisión, de papeletas, por Murguía, Salvador Golpe, Eladio Rodríguez, Francisco Tettamancy e Florencio Vaamonde (BRAG. 10, 20/II/1907). Pouco despois, aprobábase o modelo de recollida de novas papeletas e procedíase a simplificar esas tres comisións: na xestora ficaban só Bernárdez e Carré; na ortográfica, Pérez Ballesteros e Lugrís, e, por último, na clasificadora de papeletas, Golpe e Florencio Vaamonde (BRAG. 11, 20/III/1907). Aínda habería unha terceira modificación, en novembro de 1907 (BRAG. 18, 20/I/1908): na xestora ficaron Bernárdez, Carré, Eladio Rodríguez, Pérez Ballesteros e Ozores; na ortográfica, Martínez Salazar, Carré, Lugrís, Golpe e Pérez Barreiro; e, por último, na de papeletas, Murguía, Ballesteros, Tettamancy e Florencio Vaamonde.

17 O *Diccionario* concibíase como “obra de todos” (BRAG. 11, 20/III/1907), “colectiva y de toda la región” (BRAG. 15, 20/X/1907), pero o certo é que a súa confección tiña que correr *á prostre* da man dun redactor definitivo, que plasmase nun único texto homologado todas as eventuais achegas previas e dispersas feitas arredor de cada entrada. Esa responsabilidade recaería a partir dun momento dado na persoa de César Vaamonde Lores, mais iso mesmo sería tamén causa de desavinzas.

Salvador Golpe fixera, xa con anterioridade á creación desas comisións pro-diccionario, un rogo para que a Academia resolvese definitivamente o preito sobre “la forma gráfica en que debe emplearse el dativo del artículo gallego” (BRAG. 2, 20/VI/1906). Defendía Golpe, en particular, que a grafía “ao” resultaba totalmente axeitada, pois nin era bárbara, dado que estaba documentada desde antigo na escrita do galego, nin era “arcaica”, porque nunca deixara de empregarse.

Na xunta ordinaria da directiva da Academia de 4 de novembro de 1908 abor-dáronse varias cuestións a resolver para poder avanzar na confección do citado diccionario, que podemos resumir nestas tres interrogantes: uso da ortografía etimolóxica ou non? Cantos e cales os signos ortográficos a empregar na obra? *Diccionario galego* en galego ou *Diccionario gallego-castellano*, en castelán? (BRAG. 21, 20/XII/1908).

Non coñecemos detalles concretos do debate habido no seo da “Comisión Ortográfica para la formación del Diccionario”, mais si a decisión finalmente adoptada, que se plasmou nun ditame asinado por Andrés Martínez Salazar, Rafael Pérez Barreiro, Salvador Golpe e Carré Aldao (BRAG. 26, 20/V/1909).

Sinalouse nese ditame que “la [ortografía] que deberá de emplear en todos sus escritos en gallego esta Real Academia, habrá de ser la etimológica, no sólo por ser la aceptada por las Academias de las lenguas cultas, sino por su conveniencia para los estudios filológicos. Esta Corporación está en el deber de aconsejar á los escritores regionales que se dignen emplear en sus trabajos dicha ortografía”. Do mesmo xeito, a respecto das letras e signos a usar, estableceuse que “serán las mismas que para el castellano, por ser las que más se aproximan á las usadas en todo tiempo por nuestros escritores” e propugnouse restrinxir “todo lo posible el empleo del apóstrofo y del guión de enlace”. Tamén se fixou o emprego do acento grave sobre as vogais de abertura media e o uso do acento circunflexo coas vogais para marcar a súa elisión ou o seu carácter de “longas”.

Rebrotaban, pois, á calor do proxecto de diccionario da Academia, as vellas polémicas entre aoístas/oístas e xeístas/iodistas (“equistas/jotistas”, en termos usados nesa época) que xa tiveran protagonismo entre os cultivadores literarios do galego décadas atrás (Hermida Gulías 1992, pp. 187-194; Torres Feijó 2019, pp. 385-435). Pouco despois, no transcurso da xunta directiva de 17 de novembro de 1910 celebrada en Vigo, segundo se consignaría na correspondente acta,

se dió conta de una colección de voces y frases gallegas de carácter jurídico que D. Alfredo García Ramos entregó a la Academia. A propósito de este donativo se suscitó amplia y luminosa disensión filológica, en la que intervinieron todos los individuos que estaban presentes y que sirvió para aclarar dudas y puntos oscuros de nuestra fonética. (BRAG. 40, 20/XII/1910, p. 93)

Cales dúbidas e puntos escuros da nosa fonética eran eses que provocaron “ampla y luminosa disensión filológica”, con intervención de todos e cada un dos académicos presentes na xuntanza, non se concretaron na acta en cuestión, mais esa fórmula tan elegantemente ambigua ou discreta usada polo secretario na acta citada para referirse ás fortes desavinzas que se daban na entidade permítenos deducir o grao de acaloramento que a *questione* ortográfica suscitaba (daquela coma en épocas recentes?) e entender mellor o fracaso da Corporación presidida por Murguía no segundo grande obxectivo para a que fora creada, a elaboración dunha gramática estándar para o idioma.

O certo é que a xunta directiva da Academia acordou na xa citada xuntanza de abril de 1909 que o dicionario en elaboración sería “etimológico y redactado en castellano, teniendo en cuenta que su uso no ha de ser exclusivo de los gallegos sino también para facilitar á todos el estudio y conocimiento de nuestra lengua” (BRAG. 26, 20/V/1909). O argumento aducido para que o proxecto orixinario dun *dicionario galego* (ou sexa, do idioma galego e redactado na propia lingua) acabase derivando nun *dicionario gallego-castellano* redactado en castelán resume de seu a distancia que se ía abrindo e consolidando dentro da Academia entre as intencións simbólicas e dignificadoras do idioma propio, coas que a entidade fora concibida no seu momento por elementos conspicuos do rexionalismo máis comprometido e reivindicativo, e a súa posterior práctica, que resulta a todas luces timorata, ademais de diglósica e subalternizante. Coincidimos por iso con Henrique Monteagudo (2006, p. 30) en que nesa decisión “latexa a autopercepción da Academia como integrada no ámbito cultural castelán-falante”.

O borrador do primeiro caderno do *Diccionario* repartíuse entre os académicos na primavera de 1912. Cando finalmente se publicou, en xuño dese ano, o aplauso dalgúns medios xornalísticos como *La Voz de Galicia*, en todo conformes coa orientación diglósica e subsidiaria do galego subxacente na obra, non se fixo agardar:

Tiempo hacía que se esperaba con ansiedad el acontecimiento, lo mismo en Galicia que en América, donde millares de paisanos nuestros, puestos los ojos del alma en las andanzas de nuestra tierra, sentían la legítima impaciencia de que esa importante obra literaria saliese a la luz. [...]

Arribóse, al fin, á la magna obra, y hoy con inmenso júbilo damos la noticia á la publicidad. [...]

No sólo entre las gentes doctas, los literatos y los aficionados á estudios lingüísticos, sino entre todos los amantes de Galicia ha de ser acogida con entusiasmo la aparición de nuestro *Diccionario*, y nosotros señalamos con piedra blanca en los fastos regionales el grato acontecimiento. [...]

Pero por eso mismo no debe haber Municipio, ni entidad gallega, ni persona medianamente culta y amante de nuestras letras, que no se suscriba a la nueva y magnífica obra, verdadero monumento del idioma galaico. (*La Voz de Galicia*. 8/VI/1912)

O segundo caderno estaba dispoñible no verán de 1913, suscitando reaccións positivas, como a do Concello herculino, que se suscribiu a 30 exemplares da obra para os repartir entre os centros educativos do municipio (*BRAG*. 75, 1/VIII/1913). O terceiro estaba pronto a comezos de 1914 e o cuarto, un ano máis tarde. O gotexar de cadernos continuou a un ritmo moi lento e a finais de 1922 chegábase ao número 18, co que remataba a letra A (*BRAG*. 147, 1/XII/1922). O proxecto entraría definitivamente en barrena en 1928, ao chegar á voz “cativo” no caderno número 27.

O *Vocabulario castelán-galego* que Leandro Carré Alvarellos publicou como folletín por entregas n’*A Nosa Terra* a partir do 15 de setembro de 1922, o seu posterior *Diccionario galego-castelán* en varios tomos (Editorial Lar, 1928-1931) e o *Vocabulario popular galego-castelán* que Filgueira Valverde, Lois Tobío, Magariños Negreira e Cordal Carús publicaron en 1926 nas planas do diario vigués *El Pueblo Gallego* serviron para cubrir o flanco que deixaba descuberto a Academia Galega co estrepitoso fracaso da súa tarefa lexicográfica (González-Millán 2001, pp. 65-74).

Se o do dicionario da lingua foi un obxectivo non acadado pola Corporación, a confección dunha gramática normativa do idioma, ou cando menos dunhas certas regras gramaticais e ortográficas que permitisen avanzar no proceso da súa estandarización, foi outra encomenda que ficou desatendida.

Dúas persoas vencelladas asemade á Academia e á Irmandade da Fala coruñesa, Leandro Carré Alvarellos (R.A.= *Ramón Alvariño*) co seu *Compendio de gramática galega* (1919) e Luguís Freire coa súa *Gramática do idioma galego* (1922), tentarían suplir esa grave carencia.

O exirmandiño, correspondente da propia Academia e promotor do Instituto de Estudios Gallegos Fernando Martínez Morás criticaría desde *La Voz de Galicia* o citado opúsculo de Carré Alvarellos, editado pola Irmandade da Fala coruñesa na primavera de 1919 como volume inaugural da súa finalmente moi efémera Biblioteca Galeguista. Para Morás (1919) tratábase dun “mal extracto, traducido al gallego, de las palabras y aun de los ejemplos de la obra de Saco Arce”. A comisión editora do folleto, composta por Ramón Villar Ponte, Roberto Blanco Torres, Lois Peña Novo e Bernardino Varela, replicaría de inmediato estas acusacións de plaxio mediante “carta aberta” publicada no citado diario herculino. Sen negar que o opúsculo estivese baseado na obra de Saco (esgotada había tempo), os

editores defendían a oportunidade e conveniencia dunha obriña como ese *Compendio*, “útil, de divulgación, económica y comprensible”, dado que a Academia Galega non fixera ese labor. Sinalaban, ademais, que o citado opúsculo “se vende como pan bendito”¹⁸.

Pouco tempo despois, o propio Leandro Carré (1919), recoñecéndose autor do *Compendio* e explicando as intencións con que o fixera, amosábase satisfeito do resultado e atribuía as críticas contra el a “sabios que en todo buscan nada mais que os defeitos, non para correxilos, senón para teren o pracer de chantar os dentes nos homes de boa voluntá que, pese aos detractores, van facendo humildemente, modestamente, unha labor nobre e fecunda”.

Pola súa vez, LUGRÍS Freire, escritor e tamén académico de número, editou en 1922 na herculina Imprenta Zincke Hermanos, ao prezo de 3,50 ptas., a súa *Gramática do idioma galego*, que apareceu dividida en cinco grandes apartados: Fonética, Morfoloxía, Sintáxis [sic], Aditamentos (no que inclúe listaxes de modismos, nomes de persoas, toponimia, meses, estacións e días, denominacións dos ventos e unha listaxe de castelanismos a evitar) e Mostras literarias (Fernández Salgado 2000). No limiar, intitulado “Unhas palabras do autor”, expuña brevemente a motivación principal da súa obra nestes termos: “que os bôs e estudiosos pudesen achar nela algunhas regras de proveito para se guiaren no emprego da nosa fala”. LUGRÍS Freire declaraba que realizara o seu traballo movido unicamente por un afán de servizo ao país (“levamos moitos anos agardando por unha *Gramática do Idioma* e como non aparecía por ningures, eu adiquei os poucos momentos de vagar para a facer”), e mostrábase disposto a recibir suxestións e críticas á súa proposta. Non deixaba de recoñecer, así e todo, que algunhas das normas e principios que agora propugnaba na súa *Gramática*, como o rexeitamento da representación con ortografía etimolóxica da fricativa palatal xorda, “non están d’acordo coa ortografía e morfoloxía que levo empregada nos meus cativos traballos literarios”, mais esta circunstancia debería constituír, na súa opinión, “unha proba da independencia e sinceridade con que este libro foi feito”.

Como é sabido, os enfrontamentos que acompañaron a ruptura das Irmandades en febreiro de 1922 fixeron que esta *Gramática* de LUGRÍS non servise para o elevado fin con que fora concibida (Sánchez Rei 2016). A maioría da ING de Risco rexeitouna e combateuna, por máis que numerosos aspectos ortográficos e normativos incluídos nela fosen logo adoptados na práctica por tirios e troianos. Posteriormente, Couceiro Freijomil editaría en 1929 nas planas do diario *El Pueblo Gallego* de

18 “De Gramática gallega. Carta abierta” (*La Voz de Galicia*. 13/IV/1919). Tamén A Nosa Terra defenderá a pertinencia e calidade dese opúsculo de Leandro Carré (“Namentras ladran os cás... A Gramática galega”. *A Nosa Terra*. 85-86, 15/IV/1919). Máis detalles sobre esta polémica en Fernández Salgado (2000, pp. 124-131).

Vigo a súa *Ortografía gallega. Bases para su unificación*, en tanto que o Seminario de Estudos Galegos faría pública a súa proposta de codificación en 1933, co título de *Normas pra a unificación do idioma galego*.

1.5. UN DITAME SOBRE A GALEGUIDADE DE COLÓN QUE RESULTOU MENOSPREZADO

O sacerdote e académico Eladio Oviedo Arce, cun informe moi científico e documentado que se publicou integramente no *Boletín* da Academia en outubro de 1917 e que recibiu o pleno respaldo da Corporación (BRAG. 122, 1/X/1917), botaba por terra a tese sobre as orixes de Cristovo Colón formulada no seu día (1892) por Celso García de la Riega e espallada en volumes como o que levaba por título *Colón español* (1914). Tal tese resultaba, para Oviedo Arce, unha “idea abracadabrante”, unha “ridícula invención” e unha “superchería” que “merece ser desenmascarada para aviso de los unos y ridiculizada para ejemplo de los otros”.

Non obstante, a pesar da contundencia demoledora dese informe e do chamamento da propia Academia por medio do seu boletín para que, en aras do bo nome de Galiza, “cesase la propaganda que algunos de nuestros paisanos, impulsados por un noble y acendrado patriotismo y con la mayor buena fé, aun siguen haciendo de las teorías sustentadas en el libro *Colón español*” (BRAG. 124, 1/IV/1918), numerosos publicistas, galegos ou non, incluído o propio xenro de Murguía e marido de Gala, Pedro Izquierdo Corral, mediante o seu opúsculo *Cristóbal Colón. Español por Galicia y Gallego por Pontevedra* (A Coruña, 1935), persistiron nos anos posteriores na súa teima de adxudicar a Galiza, e máis concretamente a Poio-Pontevedra, a “gloria” de ser berce do ilustre navegante. Ramón Marcote, Enrique Zas, Rafael Calzada, Xerardo Álvarez Limeses, Constantino Horta, Prudencio Otero, Fortunato Cruces, José M.³ Riguera Montero e Jaime Solá, este último por medio da súa revista *Vida Gallega*, entre outros moitos, proseguiron efectivamente no empeño de falar dun Colón galaico *ad maiorem gloriam Hispaniae*.

Foi grande o balbordo desas propagandas e doada a súa utilización demagóxico-patrioteira por parte de certos sectores, xornais e revistas, sobre todo entre a comunidade emigrada en América, que pretenderon en moitas ocasións facer valer a tese da presunta galeguidade colombina como un argumento máis sobre a perenne e esencial “hispanidade” da nosa terra, a brandir contra o rexionalismo ou nacionalismo galegos.

Tras emitir e aprobar o seu ditame, a Academia de Murguía non fixo esforzos por continuar divulgando e sostendo con posterioridade os argumentos tan brillantemente expostos por Oviedo Arce, a pesar de verse tan frecuentemente desautorizada de facto por eses sectores a que aludimos. O propio sacerdote faleceu en xaneiro de 1918 e a deriva política española que conduciu a unha nova guerra

no norte de África e á implantación da ditadura do xeneral Primo de Rivera en setembro de 1923, cando xa Murguía falecera, xerou un contexto discursivo en que se fixo (aínda máis) hexemónica a exaltación das glorias militares, imperialistas, conquistadoras e *civilizadoras* de España. Nese contexto, que a Academia Galega puidese seguir deslexitimando, por moi solidamente que o fixese desde o punto de vista documental e científico, a tese da españolidade / galeguidade colombina implicaría enfrontarse a ese balbordo demagóxico dominante en certa prensa, esixiría colocarse nunha posición política de claro desmarque en relación ás altas institucións do Estado e suporía, en fin, o risco de perder adeptos e simpatizantes entre a colonia galega emigrada (de onde procedía, lémbrese, o quiñón financeiro fundamental que sostíña o funcionamento da propia entidade).

Algúns destes condicionantes pairan xa dalgún xeito na comedida resposta que o numerario e futuro presidente da Academia, Andrés Martínez Salazar, publicou en *La Voz de Galicia* en 1921 para agradecer o envío que lle fixera Ramón Marcote desde Cuba do seu folleto *Colón, pontevedrés*:

Nadie respeta y aplaude con más sinceridad que yo lo hago el entusiasmo patriótico de muchos intelectuales que, como usted, han hecho ya religión de la creencia en el origen galaico del descubridor del Nuevo Mundo; nadie tampoco celebraría más que yo, que al pleito pendiente se aportaran nuevos documentos y autoridades tan fehacientes y tan claras que a doctos e indoctos convenciesen de que el gran navegante mintió al afirmar que Génova era su tierra natal [...].

La tesis planteada “Colón español y gallego” es simpática para todos los españoles y, aunque apenas “se haya probado la mayor”, ya queda el recurso de barrer para dentro, como aquí va haciéndose y ya se había hecho en otras partes. Por lo demás, la idea es tan atrayente y sugestiva para los gallegos, en especial, que, a serlo y joven el que esto escribe, quizás hubiera sido de los primeros contagiados, figurando en las listas de los más decididos y creyentes. Pero los años refrenan y enfrían muchos entusiasmos, y después de leer los alegatos de unos y otros, parece que la duda es la postura más airosa y prudente (sin negar que sea también la más cómoda) que debe adoptarse en el actual momento de prueba de ya famoso pleito colonino. (*La Voz de Galicia*. 2/IV/1921)¹⁹

19 Con menos *panos quentes* e con máis afouteza ideolóxica, Lugerís Freire sentenciaba en varias estrofas a propósito dese presunto galego Colón: “El nada quixo falar / en col do seu nacemento; / nin sinal nin documento / se puido aínda topar. / Mais se en Galicia foi nado / e adrede o caso calou, / o bon senso o designou / gran patrón do renegado”.

1.6. O CONGRESIÑO DO INSTITUTO DE ESTUDOS GALLEGOS: UN CLON DA ACADEMIA?

Excepción feita do malfadado caso Villar Ponte-Murguía, por causas que xa expuxemos, pódese dicir que existiu unha relativa sintonía, á partida cando menos, entre os promotores da nova entidade de Amigos da Fala e o pequeno núcleo que viña rexendo a Academia desde a súa fundación. A carta que os daquela máximos responsábeis desta dirixiron o 20 de maio de 1916 ao entón presidente da AIyP da Habana, Ramón García Mon (Neira Vilas 2000, pp. 102-103), non deixa dúbida sobre a acollida favorábel que a primeira das Irmandades suscitaba inicialmente neste histórico núcleo rexionalista presidido polo Patriarca, se ben deixa translucir tamén o limitado alcance con que era contemplada por aquela a nacente agrupación irmandiña:

O apoio e adhesión que vostedes prometen á Liga de Amigos do Idioma, creemos igualmente muy oportuna. Como a base d'ela é o estudio e divulgazón do galego, parécenos que a súa primeira labor debía ser a de fomentar a suscripção a noso Dicionario.

No propio opúsculo *Nacionalismo gallego*, o seu autor emprazou moitos numerarios e a propia Academia, “como es su deber”, a se sumaren á Liga de Amigos da Fala, e no instante constitutivo da primeira agrupación, a coruñesa, alí estaban, efectivamente, LUGRÍS Freire, os irmáns Vaamonde, Eladio Rodríguez, Carré Aldao co seu fillo Leandro e Oviedo Arce. Débese salientar, no mesmo sentido, o feito de que a Corporación cedese o seu local, no Rego de Auga, 38-1º, para a celebración desa xuntanza e dalgunhas outras actividades posteriores, como o curso de lingua que impartiu LUGRÍS en outubro de 1916, a velada en homenaxe a Pardo de Cela o 17 de decembro dese ano ou un ciclo de conferencias a comezos de 1917 no que interviñeran Antón Villar Ponte, LUGRÍS, Florencio Vaamonde, Banet Fontenla e Tettamancy. Pode aducirse, no mesmo sentido, a cesión á nova entidade por parte dos seus antigos promotores, LUGRÍS e Carré, da cabeceira solidaria *A Nosa Terra*, que se publicara entre agosto de 1907 e outubro de 1908 e que resucitaba para ser *idearium* da nova organización, agora escrito integralmente en galego.

As referencias á Academia son relativamente frecuentes nos primeiros números dese boletín decenal irmandiño e presentan case sempre unha tonalidade positiva. Así, por exemplo, en novembro de 1916 alúdese ao labor de confección dun dicionario da lingua por parte da Corporación nestes termos:

Caladamente, con pacencia e método, ten feito a Real Academia Gallega no discurso de cinco anos, unha labor que non gabaremos d'abondo.

Os dicionarios gallegos conocidos, con ser seus autores dinos de gratitude, non eran pra ninguén fonte con caudal que chegase a cural-a sede que todos nos sentimos n'esta hora de enxebreza. Percisábamos un xantar literario que aqueles libriños non nos podían dar.

Y-a Real Academia, un día e outro, en cinco anos arreo, adicouse ô duro e acedo traballo de xuntar vocabres, rexistrando en libros, papés, escrituras, parroquias e bibliotecas, remexendo en vellos arquivos, escoitando o xuicio de personas entendidas, pra recoller en miles e miles de boletos o significado das verbas gallegas. Fixo, por fin, un dicionario rematado con escrúpulo e xeito que encerra moitos millares de voces gallegas, de ditos, refráns, cantigas e sentenzas. N'ese tesouro noso, que axuntaron non Xan nin Pedro, sinón toda Galicia pol-as más dos seus mais sesudos homes de letras, temos o material pra reconstruir a nosa fala e pra lle dar toda a riqueza perdida ou esquencida, redimíndoa da probeza en que pol-o d'hoxe vive.²⁰

Diversos éxitos, publicacións literarias e traballos intelectuais dalgúns numerarios da Academia que eran asemade socios da Irmandade (Tettamancy, Carré Aldao, César Vaamonde, Eladio Rodríguez...) reciben atención e aplauso na sección “Novas da causa” do boletín. Fontenla Leal é agasallado cun banquete pola Irmandade (non así pola Academia, que só lle dedica un breve texto de benvinda no seu *Boletín*) cando regresa provisoriamente á terra para traer os restos mortais de *Chané* en 1917, e Pondal recibe unha cálida homenaxe póstuma. Cómpre destacar, ademais, a presenza nas planas d'*A Nosa Terra* de abundantes colaboracións, en prosa e en verso, deses *irmandiños* que son ao mesmo tempo académicos, xa citados. A sección de “Efemérides gallegas” que o boletín ofrece nalgúns números estaba tamén, segundo se indica, “a cárrego d'un ilustre e culto membro d'Academia Galega” (*A Nosa Terra*. 46, 20/II/1918, p. 2). Esta presenza activa dos vellos rexionalistas na nacente Irmandade coruñesa reflíctese, en fin, no seu organigrama interno: na xunta directiva que se elixe en maio de 1917 figuran, ao lado do conselleiro primeiro Villar Ponte, o tesoureiro Eladio Rodríguez e os vogais Tettamancy e Lugrís.

Ora ben, persoeiros vinculados á Academia desde o primeiro momento como Martínez Morás (liberal garciprietista e redactor de *La Voz de Galicia*), García Ramos (director do monárquico e católico *El Ideal Gallego*) e César Vaamonde (arquivreiro-bibliotecario da Academia Galega), inicialmente tamén próximos ou mesmo asociados ás Irmandades, abandónanas moi axiña e pasan a combatelas, sumándose así ao coro crítico previamente formado xa contra o nacionalismo por outros académicos (Barcia Caballero, Montenegro Saavedra...) e xornalistas

20 “O dicionario gallego” (*A Nosa Terra*. 2 (24/XI/1916), p. 2).

(os irmáns Alejandro e Augusto Barreiro, da redacción de *La Voz de Galicia*) que tamén foran irmáns da fala na primeira hora. En velada alusión a estes persoeiros, coidamos, escríbese n'*A Nosa Terra*:

Hai algúns enxebres d'a vella cepa, dos que falan en castelán cando non deberan falaren, que censuran o xeito que moitos temos pra esquirbir o noso idioma. Ise enxebres deveñen en forza negativa e estéril. Porque queren, porque lles peta. Pois s'en troques de marmular de nós viñeran a nós a dárennos leiciós prácticas, axudándonos no traballo, axudándonos a levar o sacrificio que vimos facendo, a mais d'un favor persoal ós redautores d'A NOSA TERRA, emprestaríanlle à querida nai Galicia un outo e froitífero beneficio [sic]²¹.

O monolingüismo defendido e practicado pola nacente organización galeguista actuou como auténtica pedra de toque para deslindar campos, na medida en que, como expuxera Antón Villar Ponte no artigo “A bandeira ergueita”, xa non podía haber máis rexionalismo auténtico (*integral*, dicía el) “que o que se faga en gallego”. Cando na articulística auroral das Irmandades se facían frecuentes reproches sobre un “rexionalismo en castelán”, cómpre ter presente que o *Boletín de la Real Academia Gallega* estaba a aparecer redactado integralmente, número tras número, na lingua cervantina...

A mudanza de perspectiva introducida polas Irmandades colocou a Academia nunha posición incómoda. Como acertou a resumir Méndez Ferrín (Cochón 2016, p. x), “entre aquel protonacionalismo liderado por un patriota, Murguía, que se expresaba en castelán, e a defensa do uso do galego en todos os planos da vida que propugnou Antón Vilar Ponte media un abismo”. Algúns artigos como “A bandeira ergueita” (*A Nosa Terra*. 1, 14/XI/1916) ponderarían, precisamente, o que de “superación” ou “salto cualitativo” supuña a nova entidade a respecto das plataformas alentadas polo rexionalismo galego, entre as que ocupaba un lugar sobranceiro a propia Academia. Non é difícil imaxinar, por iso, a escasa compracencia, se non xa directamente contrariedade, que non poucos dos membros da Academia, en boa parte superviventes da Liga Gallega finisecular e da Solidaridad Gallega de comezos da vixésima centuria, debían de experimentar ao ler parágrafos dos *irmandiños* máis novos en que se facía de maneira explícita e rotunda crítica das súas actitudes e estratexias no inmediato pasado. Como indica o profesor Mariño Paz (1998, p. 407):

21 “No pirmeiro aniversario. Camiño do trunfo” (*A Nosa Terra*. 36, 10/XI/1917).

resulta evidente que esta declaración de principios marca unha fronteira respecto do que se fixera e dixerá durante a época do Rexurdimento e o seu epílogo nos inicios do século XX. Cando menos no dominio público, o nacionalismo resolveu en xeral as contradicións entre o discurso ideolóxico e a práctica lingüística que caracterizaran a fase rexionalista.

Así as cousas, se xa unha parte dos numerarios da Academia se manifestou hostil, como vemos, ao movemento *irmandiño* desde un primeiro momento, aconteceu que a outra parte máis achegada ou mesmo integrada nel tivo que tomar posición inevitabelmente nos sucesivos debates de clarificación ideolóxica, estratéxica e organizativa que se deron no seu seo ao longo de 1917-1918 e que culminaron coa aprobación en novembro de 1918 do Manifesto de Lugo. En particular, a dinámica de enfrontamento que se abriu entre un sector decidido a transitar cara á definición claramente nacionalista do movemento e outro sector remiso a abandonar a menos controvertida definición “rexionalista” acabaría cobrando novas desercións dentro do campo académico, entre as que cómpre destacar a de Eladio Rodríguez González, futuro director d’*El Noroeste* cando se produza a expulsión de Antón Villar Ponte dese posto e tamén futuro presidente da propia Academia. Logo da discutida alianza das Irmandades co catalanismo da Lliga de Cambó a finais de 1917 e do posterior desastre electoral padecido nos comicios lexislativos de febreiro de 1918, deixaron tamén a militancia irmandiña figuras rexionalistas como Iglesias Roura, Antón Valcarce, Rodrigo Sanz ou Aurelio Ribalta.

Do afastamento existente entre o núcleo das Irmandades disposto a abrazar a definición nacionalista e o groso dos numerarios da Corporación presidida por Murguía dá boa conta o feito de que ambas as entidades rendesen homenaxe por separado a Curros Enríquez no seu décimo cabodano, en marzo de 1918, celebrando cadanseu acto. O da Academia realizouse, significativamente, en colaboración coa Reunión de Artesáns, unha entidade que presidía nese instante o avogado e exalcalde de real orde Manuel Casás Fernández, antigo colaborador da *Revista Gallega* moi vinculado afectivamente á persoa de Murguía²² e que impulsaba a creación por esas mesmas datas dun Instituto de Estudos Gallegos (IEG). Desde 1916, Casás viña escribindo numerosos artigos contra o catalanismo político e contra as nacentes Irmandades da Fala, defendendo o concepto de “regionalismo sano y bien entendido”, o que lle valeu ser bautizado despectivamente por *A Nosa Terra* co alcume de *Picorete*.

22 De feito, desempeñara no seu momento un papel decisivo para que Murguía fose restituído como bibliotecario da Universidade compostelá (Fortes 2000, p. 11).

O boletín das Irmandades criticaríao, ademais, por ter a indelicadeza de empregar exclusivamente o español no transcurso do citado evento en honra de Curros.²³

Ese IEG alentado por Casás Fernández, que naceu como sección dentro da Reunión de Artesáns herculina, manifestouse desde o primeiro intre disposto a entrar en clara concorrencia coa propia Academia, imitando ou “apropiándose” dos seus fins e roles e detraéndolle tanto efectivos humanos coma recursos económicos. Sorprendentemente, si, por afinidade con ese antinacionalismo ideolóxico que Casás predicaba con vehemencia ou por afán de certo destaque na sociedade herculina, unha parte non pequena dos académicos da Galega, sobre todo os que tiñan residencia na cidade, correu a colaborar co novo Instituto, nun exercicio de “dupla militancia” que deixaba aínda máis debilitadas, se couber, as capacidades da Corporación presidida por Murguía.

Ben significativo é o feito de que, agás Banet Fontenla e José Vega Blanco, ningún numerario da Academia asistise en persoa ou mandase a súa adhesión expresa á decisiva Asemblea de Lugo, en novembro de 1918, cando se daba o caso de que algún mesmo residía na cidade das murallas onde se celebraba a xuntanza, como era o caso de Manuel Amor Meilán. Na mesma perspectiva cabe interpretar a total ausencia de colaboracións de Antón Villar Ponte no suplemento *Nós. Páxinas gallegas* que Eladio Rodríguez, axiña secretario e logo presidente da Academia, publicou no xornal da súa dirección, *El Noroeste*, desde o 17 de setembro de 1918 até o 20 de marzo de 1919. O feito de que o amentado xornal se autoproclame unha e outra vez rexionalista pero reproduza traducidos ao español fragmentos dunha conferencia dada por Castelao en galego na sociedade La Oliva de Vigo será sinalado por *A Nosa Terra* como exemplo dunha evidente falta de coherencia.²⁴

Fundado o IEG na Coruña cun ciclo de conferencias celebradas durante o mes de xaneiro de 1918 en que abundaron as alusións críticas á doutrina idiomática e política das Irmandades por parte dos oradores García Ramos (“El regionalismo gallego en su aspecto confesional, monárquico y unitario”), Martínez Morás (“El idioma gallego”), Barcia Caballero (“Los renacimientos literarios y algunas cosas más”), Verardo García Rey (“Galicia, el relieve y el hombre”) e Antonio López Carballeira (“Galicia, su raza y su genio”), o boletín *A Nosa Terra* criticaría os estatutos da nova entidade e poría inmediatamente en dúbida a súa pertinencia, “porque o que néle estúdese, ja se ven estudando na Academia Gallega” e porque só ía servir “para erguer vanidades e para apoiar inconscientemente ao centralismo”.²⁵

23 “Cadro Mouro” (*A Nosa Terra*. 47-48, 10/III/1918, p. 3).

24 “Peneirando...” (*A Nosa Terra*. 85-86, 15/IV/1919).

25 “Peneirando...” (*A Nosa Terra*. 69, 15/X/1918), p. 7).

Os impulsores do Instituto designaron presidente de honra o mesmísimo Manuel Murguía (xunto con Martínez Salazar e Rodríguez Carracido), constituíron varias seccións con cadanseu presidente e secretario,²⁶ manifestaron intención de nomear membros correspondentes noutras localidades (o mesmo que facía a Academia, xaora) e declararon a súa vontade de levar a cabo “labor de exploraciones, visitas, investigaciones, concursos y conferencias, publicaciones monográficas, etcétera, todo lo relativo a asuntos gallegos”.²⁷ Non pode estar máis clara, coidamos, a intención de fagocitar a Academia Galega.

Xornais herculinos como *La Voz de Galicia*, *El Ideal Gallego* e *El Orzán* arrouparon entusiastas o novo Instituto, e a Deputación Provincial coruñesa outorgoulle decontado a subvención que con anterioridade lle viñera concedendo á Academia. Semellante decisión constituía, para a redacción do decenario *irmandiño*, “un caso mais de noxento favoritismo; unha caciquería mais que pesa sobr’a Coveira provincial”, mais tamén deixaba en evidencia a aqueles académicos (Pérez Barreiro, Barcia Caballero, César Vaamonde, Maciñeira...) que lle estaban facendo o xogo a Casás Fernández:

Xa diciamos nos...

Un Instituto d’Estudios Gallegos, do xeito que ten o dos picoreteiros, non é preciso, ou de selo, sobra entón a Academia Gallega.

E tiñamos razón. Agora poderáanse decatar hastra os académicos máis amigos do ‘queda ben’.

Algús académicos acetaron cárregos no Instituto de Picorete. Deron asi por bón aquel Instituto. Aquel Instituto pidiulle á Diputación provincial da Cruña unha axuda económica e a Diputación deulla, deixando sin aquela que adoitaba consinar nos seus presupostos á Academia Gallega. Quérese dicir: que a subvención da Academia pasou ó Instituto picoreteiro. E a Academia ficou c’un palmo de fuciños [...].

26 A sección filolóxico-literaria será presidida por Rafael Pérez Barreiro (catedrático de Instituto e numerario da Academia), con Carré Aldao (tamén numerario) na secretaría; a de Ciencias históricas, por Félix Estrada Catoira, con César Vaamonde (arquiteiro da Academia) como secretario; a de Ciencias físicas polos catedráticos de instituto Gonzalo Brañas e Fermín Bescansa; a de estudos económicos, por Dionisio Tejero (presidente do Banco da Coruña), con Luís Mayor Moreno (catedrático da Escola de Comercio) como secretario; a de estudos sociais por Alfredo García Ramos (director d’*El Ideal Gallego*), co notario Viñes Gilmet na secretaría; a de estudos pedagóxicos por Mercedes Tella (directora da Normal), con Darío Blanco Cabezas (presidente da Asociación del Magisterio) como secretario; e, finalmente, a de Belas Artes, polo pintor Ramón Navarro, con Seijo Rubio (catedrático de debuxo) como secretario (*El Ideal Gallego*. 29/IX/1928).

27 “El Instituto de Estudios Gallegos” (*El Ideal Gallego*. 14/IX/1928).

E os académicos inda siguirán facéndolle o caldo gordo a *Picorete and company*. Porque hai tan poucos homes de carácter, hai tanta probeza moral...²⁸.

O voceiro *irmandiño* agoiraba que, dese xeito, a Academia “está chamada a morrer acoitelada por varios dos mesmos académicos, cicais inconscientemente...” e que o Instituto fundado por Casás “acabará por matar a Academia”.²⁹ Ademais, mediante o artigo “Cría corvos. Os que fan sufrir a Murguía”, *A Nosa Terra* acusaba os promotores do IEG de manipularen e se aproveitaren indignamente da figura do ancián e doente Patriarca, designado por aqueles presidente de honra *ex aequo* da nova entidade, como xa dixemos (*A Nosa Terra*. 93, 5/VII/1919, p. 3). A estas críticas sumaríase o betanceiro José García Acuña, sinalando que tal Instituto “é un couto pechado no que uns cantos fachendosos que cubizan soa, fan que fan, pensando quizais mais no proveito propio que nos problemas galegos”.³⁰

A renuncia de Carré Aldao ao posto de secretario da Academia en agosto de 1919 foi a maneira que tivo de protestar o vello activista da Cova Céltica contra unha deriva na que emerxía como verdadeiro líder na sombra quen había de ocupar moi axiña ese posto vacante (27/I/1920) e acabaría por acceder finalmente á presidencia da entidade (20/XI/1926-8/I/1934): Eladio Rodríguez González.

A celebración na Coruña, do 24 ao 31 de agosto de 1919, dun denominado *Primer Congreso de Estudios Gallegos*, organizado pola entidade que presidía Casás Fernández, que contou con relatorios dos portugueses Carolina Michaëlis —sobre a figura e o labor de Ernesto Monacci—, Cláudio Basto —sobre a *saudade*— e José Joaquim Nunes —sobre a orixe e evolución do idioma galego—, así como coa presenza de non poucos intelectuais vinculados á propia Academia (Carré Aldao, Pérez Barreiro, Federico Maciñeira, Barcia Caballero...), mereceu comentarios de desaprobación por parte das Irmandades, que bautizaron o evento como *Congresiño*. Segundo expresaba *A Nosa Terra*, desa reunión intelectual “nada vivo, nada moderno, nada d’esencia futurista ou novecentista haberá de xurdir”, a non ser “arte sin folgos, arqueoloxía valorenta, cencia comesta de trilla, cousas sin alma e sin pasión”.³¹

28 “¡Edificante!” (*A Nosa Terra*. 84, 25/III/1919).

29 “A Academia Galega e algús académicos. Nos din...” (*A Nosa Terra*. 90, 25/V/1919), p. 5). No mesmo número, noutra sección, engadíase: “Academia... Instituto. Instituto... Academia... Xa casi se non sabe onde remata un pra escomezare o outro” (“Peneirando...”. *A Nosa Terra*. 90, 25/V/1919, p. 7).

30 “Peneirando...” (*A Nosa Terra*. 87, 25/IV/1919).

31 “Peneirando...” (*A Nosa Terra*. 92, 15/VI/1919, p. 6).

A sesión de apertura estivo presidida, por delegación do rei Afonso XIII, polo militar Antero Rubín, en tanto a de clausura polo daquela reitor da Universidade Central, José Rodríguez Carracido.³²

O Congreso dividiuse en varias seccións e en todas elas rexistrouse a participación dalgún académico numerario como relator. Así, na primeira, dedicada á filosofía e á literatura, actuaron como relatores, ademais dos xa citados Nunes e Basto (cuxos relatorios foron lidos por Leandro Carré), o xesuíta Celestino García Romero e os académicos Rafael Pérez Barreiro (quen expuxo o traballo “Del modo de afirmar en gallego”) e Carré Aldao (quen disertou sobre “Influencia de los escritores gallegos del siglo XIX en la lengua y literatura castellana”). Do mesmo xeito, na segunda, dedicada ás ciencias históricas, expuxeron traballos o franciscano Atanasio López (“Influencia de los falsos cronicos en la historia de Galicia”), Ángel del Castillo (“La casa primitiva en Galicia”), Fernando Martínez Morás (“La campaña de Sir John Moore y la batalla de Elviña”), Carré Aldao (quen defendeu, en “La leyenda del Santo Graal”, a localización desa reliquia no Cebreiro), Félix Estrada Catoira (cos seus “Apuntes sobre los hospitales de la Coruña”) e o tamén académico Federico Maciñeira (quen disertou sobre os castros prehistóricos). Na sétima sección, en fin, que se ocupou das diversas artes, leron relatorios figuras vinculadas á Academia como o musicólogo ferrolán Ramón de Arana *Pizzicato* (“Características de la música gallega”); Ángel del Castillo e Galo Salinas (“El teatro gallego ¿debe tener tendencia universalista?”).

Mentres tiña lugar na Reunión de Artesáns e nas aulas do Instituto Eusebio da Guarda este congreso, o boletín das Irmandades valoraba:

As sesións do ‘Congreso d’Estudios Gallegos’, atá agora van sendo un verdadeiro fracaso. Algús señores doutos, outros non doutos (mais que a xente parva coida persoas, porque os xornaes engañáronna con *bombos*) veñen lendo ponencias. Ponencias eruditas, ponencias de arqueoloxía, filoloxía, etc. E isto non atrai a ninguén. Porque como dixo Castelao *abonda d’arqueólogos e faltan arquitectos*. Esas ponencias, non son nada vivo, nada c’os pés na realidade actual. E o que compren son cousas vivas, cousas d’intrés pr’agora e pra o porvire.³³

32 Nunha reunión que o Instituto celebrou posteriormente, en xaneiro de 1921, foi debatida e aprobada unha nota de agradecemento a este persoeiro polas súas xestións diante do Ministerio de Instrución Pública hispano para a concesión, mediante Real Orde, dunha subvención de nada menos que 6500 pesetas destinada á entidade presidida por Casás (*El Ideal Gallego*. 30/XII/1920 e 29/I/1921).

33 “Baixo cinco cascos. Un fracaso redondo” (*A Nosa Terra*. 98, 25/VIII/1919).

Tomando pé nas presuntas impresións do erudito portugués José Joaquim Nunes,³⁴ o voceiro das Irmandades preguntábase tamén como era posíbel que nun Congreso autoproclamado “de Estudos Gallegos” apenas fose empregado o idioma do país. Salientaba, por último, como evidencias do fracaso desa cita congresual, o escaso número de asistentes ás sesións (“unha ducia de persoas mal contadas, meio adormecidas algunhas”) e a non participación no evento nin da Universidade compostelá (da que era reitor nesa altura o numerario Salvador Cabeza) nin do presidente da Academia, Manuel Murguía.

Algún tempo despois, Antón Villar Ponte volvería recriminarlle ao IEG o feito de convocar un congreso galaico-portugués para o verán de 1924 facendo toda a propaganda, convites, carteis etc. unicamente en español, prescindindo tanto do galego coma do portugués. Contrastando esta actitude co decidido apoio dado ao noso idioma por parte da Liga de Amigos de Santiago na convocatoria dun concurso histórico-literario (en que resultarían premiadas as *Oracións campesiñas* de Eladio Rodríguez e *O bufón d-el Rei* de Risco, entre outras obras), sentenciaba (Villar Ponte 1924a):

¡Bien haya aquella patriótica entidad santiaguesa que cabe poner en contraste actualmente con el Instituto de Estudios Gallegos de La Coruña, que viene convocando a un congreso galaico-portugués para el próximo estío, en circulares escritas en castellano y en las que suena a tópico y a frase hecha lo de *la fraternidad de los dos pueblos etnológica y lingüísticamente análogos*. ¡Porque para que no sonara así, lo más elemental sería que dichas circulares, de no hallarse redactadas en gallego, en portugués lo estuviesen! ¿Qué menor prueba de devoción a la cultura lusitana podría darse por miembros de un Instituto que quiere ligar a aquella la suya y con aquella compenetrarse?

Ese Congreso non chegou a celebrarse e o Instituto presidido por Casás hibernou durante todo o período da ditadura primorriverista. Aínda reaparecería en 1931, durante a asemblea pro-Estatuto organizada pola Federación Republicana Gallega na Coruña, o 4 de xuño. No transcurso desa xuntanza, os posicionamentos máis regresivos a respecto da cuestión autonómica encarnáronos, precisamente, o anteproxecto presentado polo Instituto e mais o correspondente ao Secretariado de

34 “O profesor José Joaquim Nunes. Unha visita moi interesante”. O Congreso d’Estudos Gallegos (*A Nosa Terra*. 99, 5/IX/1919). Este recurso por parte do boletín *imandiño* non deixou de provocar, porén, certo incomodo no catedrático de Lisboa, a xulgar pola nota que o boletín se viu obrigado a inserir no seu número 103 (25/X/1919) co título de “Compracido”: “O señor Nunes, de Lisboa, prérganos fagamos sabere que él que tamén asistiu ó Congreso galego, atopouno escelente. A galantería do cultísimo profesor non quer facerse solidaria de nengunha das nosas censuras [...]. É alleo a canto nós dixemos pol-a nosa conta. Séipano aqueles a quenes interese”.

Galicia en Madrid (entidade que presidía na altura Rodrigo Sanz, á que pertencía Calvo Sotelo e que estaba representada na asemblea por José Portas Fernández). O texto defendido por Manuel Casás e Martínez Morás proclamaba o recoñecemento da “Región gallega” dentro “del organismo de la Unidad Nacional Española” e, se ben mencionaba o libre uso de galego e castelán, advertía no seu articulado sobre a necesidade de “fomentar y difundir la lengua castellana en la población rural”, excluía completamente o galego dos niveis secundario e superior do ensino e declaraba o castelán idioma exclusivo de actas, escrituras e contratos oficiais.

A creación do Instituto de Casás e a celebración do seu *Congreso* non mataron a Academia Galega, como prognosticara *A Nosa Terra*, mais deixárona enormemente debilitada en múltiples sentidos. Detraeulle fondos económicos e efectivos humanos, competiu en actividade no seu terreo específico, tiroulle certa lexitimidade e prestixio como referente unívoco e principal da cultura do país e tensou aínda máis os puntos de fricción co nacionalismo *irmandiño*, inviabilizando así calquera aproximación ou harmonización estratéxica a prol da lingua entre entidades que, doutro xeito, podían encontrar áreas de actuación concertada. Á morte de Murguía, en febreiro de 1923, a Academia era por iso mesmo unha entidade sumida nunha profunda crise, dividida internamente, incapaz de liderar ningunha dinámica de reivindicación idiomática e impedida de lograr sequera algúns dos seus cometidos primixenios (gramática e dicionario).

Mais, para desgraza do país, non moito mellor sería a situación do outro polo referencial na causa da lingua, o propio movemento *irmandiño*, sumido tamén a partir da segunda metade de 1921 nunha crecente tensión interna e nun debate ideolóxico-estratéxico de fondo que só acabaría resolvéndose da peor das maneiras posíbeis: coa ruptura orgánica sancionada na Asemblea de Monforte, en febreiro de 1922. Veremos na seguinte epígrafe como no fragor desa disputa, realmente fraticida, tamén andou na boca dos contrincantes o nome e o rol dalgúns dos máis relevantes académicos.

1.7. ATAQUES NO MANIFESTO “MÁIS ALÁ!” ÁS ARRÁS DA LAGOA ACADÉMICA

Aínda que varios dos antigos asiduos da Cova Céltica e académicos fundadores (Lugrís Freire, Florencio Vaamonde, Carré Aldao, Tettamancy...) permaneceron nas filas da organización irmandiña despois da transcendental Asemblea de Lugo, fixérono nunha actitude ben distinta á do entusiasmo e da plena identificación iniciais: ademais de deixaren de pertencer á directiva do agrupamento coruñés,³⁵

35 En abril de 1918, na renovación que se acomete após o fracaso nas urnas de febreiro dese ano, Peña Novo preside unha directiva en que xa non figuran, repárese, nin Carré nin Lugrís nin Vaamonde nin Eladio

de non acudiren nin á 2ª ni á 3ª asembleas nacionalistas (celebradas en Santiago en novembro de 1919 e en Vigo en abril de 1921, respectivamente) e de publicaren moi poucas novas colaboracións n'*A Nosa Terra* (agás Florencio Vaamonde, que achegou varios poemas), pasaron a engrosar a “disidencia interna” a respecto dos criterios defendidos no seo da entidade polo sector en que se encadraban os irmáns Villar Ponte, Risco, Quintanilla, Cabanillas e Castelao, entre outros.

Ao pouco de saír á rúa o boletín *Nós*, Antón Villar Ponte reflexionaba nas súas páxinas sobre as causas do relativo atraso cultural galego, sinalando a clara responsabilidade que no fenómeno tiñan as elites intelectuais do país, porque non foran quen de rachar coa dependencia centralista ou porque mantiveran unha actitude arqueoloxista e pasatista, cando non indiferente ou minusvalorativa, ao se debuzaren sobre as manifestacións da cultura propia. Coa mente posta, sen dúbida, en institucións como a propia Academia Galega presidida por Murguía e mais o Instituto de Estudos Gallegos liderado por Casás Fernández, o de Viveiro sinalaba (Villar Ponte, 1921):

Os galegos que máis galegos parecen (académicos, eruditos, arqueólogos) adícanse ó estudo das cousas vellas da nóra Terra, com'as d'un país finado, morto, cuia personalidade sulagouse no castelanismo estéril. Si fan un diccionario danlle xeito de panteón da nóra líncoa. Si fan un boletín convírtenno en eco morto de cousas pretéritas. Somente miran pra atrás, c'unha friaxe tan tolledora, que calquera diciría que se trocaron, com'a muller de Loth, en estátuas de sal. Fáltalles o atopárense a sí mesmos. Fáltalles o sentimento qu' é consustancialización da i-alma propia c'o meio natural. Infruenciados por cinco séculos de colonización castelán, xa non teñen máis que o viviren na Galizia [sic]. Perderon o sangue do espírito qu' é a líncoa natural, perderon a autonomía dos sentimentos que só a líncoa propia mantén acesa, e fican trocados en *turistas* na sua terra, que van percorrendo guiados por unha cultura fría que lembra ós antipáticos *cicerones*, tod'o que foi. Avergónanse da sua i-alma e da sua natureza, pois a tanto equival avergoñárense da líncoa propia (a líncoa literaria da aristocracia ibera medioeval que debora ser orgulo da aristocracia aboenga que hoxe se conserva), da líncoa propia qu' é o froito máis esgrévio de toda raza, o sino máis outo de creación, a proba máis forte y-honorable da persoalidá orixinal de todo pobo. Síntense inferiores espresándose en galego; e xa non espresándose en galego, senón aiña [sic] falando en castelao con acento da Terra. E disimulan este acento, sello que nos puxo a natureza,

— Rodríguez (“Irmandade da Fala. Novo Consello”. *A Nosa Terra*. 52, 20/IV/1918, p. 5). Na renovación que se realiza en xuño de 1920, Viqueira é designado conselleiro primeiro dunha directiva en que volven estar ausentes todos os veteranos rexionalistas da Cova Céltica (“Consello directivo” (*A Nosa Terra*. 121-122, 15/VI/1920, p. 11).

como cousa infame, e póñense fachendosos e ledos cando un castelán lles di:
Usted no parece gallego; si todos sus paisanos fuesen lo mismo.

A polémica intestina das Irmandades da Fala durante 1921, a cada paso máis crispada, acabaría provocando a dimisión de Villar Ponte como membro da directiva da entidade e a súa expulsión como responsábel do boletín *A Nosa Terra*, en decembro do citado ano. Debe salientarse que o baleiro que deixaba o viveirense á fronte do voceiro *irmandiño* sería cuberto por unha comisión redactora da que facían parte, xunto con Xoán Vicente Viqueira, catro *irmandiños* académicos que nin sequera acudiran á 3ª Asemblea Nacionalista (Vigo, abril de 1921): Lugrís Freire, Florencio Vaamonde, Eladio Rodríguez e Carré Aldao. Determinados parágrafos da carta de 3 de xaneiro de 1922 coa que Antón informaba o poeta Manuel Antonio do acontecido son ben expresivos (Axeitos 2015):

Na Irmandade, xa sabe o que me fixeron, porque llo terá dito o Cebreiro. Non había que agardar outra cousa d'unhos horteiros analfabetos. A culpa foi miña pol-os querer erguer deica min. Pro adiante. 'A Nosa Terra' xa verá que da noxo. Fanna tres vellos: Vaamonde, Lugrís e Carré, que suman xuntos máis de tres séculos e poden ter biznetos, non sabendo ningún d'eles que é o nazionalismo e non tendo feito ningún profesión de fé nazionalista. Dito isto, ¿pra que falar mais?...

Pro mire os condenados dos vellos que se non resinan a morrer a tempo.

Rotas as Irmandades na Asemblea de Monforte, en febreiro de 1922, os poucos académicos residentes na Coruña que eran asemade irmandiños permaneceron fieis ao núcleo coruñés que lideraba Peña Novo, en tanto outros poucos (Banet Fontenla, Cabanillas...) se puxeron ás ordes do novo conselleiro supremo da ING, Vicente Risco.

No fragor da escisión, Antón Villar Ponte creou unha delegación da ING na propia Coruña e alentou a confección do polémico manifesto *Máis alá!* por parte de Álvaro Cebreiro e Manuel Antonio, impreso e publicado en xuño de 1922. Como é ben sabido, nese texto, baixo o rótulo de "Os Vellos", resultaban atacados os académicos integrantes da Irmandade coruñesa que protagonizaran o conflito con Antón Villar Ponte pola dirección d'*A Nosa Terra* e que manifestaban reticencias contra os novos autores, que querían incorporar ás letras patrias novos temas, estilos e tendencias que fosen alén dos moldes tradicionais.

1.8. VARIAS POLÉMICAS SOBRE O LEGADO DE MURGUÍA CO SEU XENRO, IZQUIERDO CORRAL

Fecharemos este primeiro apartado do noso traballo sobre os conflitos vividos pola Academia no período 1905-1923 cun último *affaire* que toca de cheo a familia e o legado do Patriarca e que se verifica pouco tempo despois do seu pasamento.

Efectivamente, xa morto Murguía en febreiro de 1923, algúns episodios viñeron poñer de relevo as dificultades que de inmediato xurdiron para que tanto a súa obra coma a da súa esposa Rosalía fosen convenientemente divulgadas desde segmentos que non eran do agrado dos familiares que os sobreviviran.

Así, Antón Villar Ponte atacaría o matemático madrileño Pedro Izquierdo Corral, marido de Gala Murguía Castro, cando este lle denegou permiso á casa editora valenciana Cervantes para a publicación dunha escolma da poesía galega de Rosalía, vertida para castelán e preparada por Fernando Marestany, coa axuda de Álvaro Cebreiro. O de Viveiro, que fora requirido, segundo o diario vigués *Galicia*, para “redactar una impresión crítica de la obra de Rosalía” nesa edición, denunciaba que Izquierdo, contravindo a vontade expresada en vida polo propio Murguía, “en nombre de los herederos se opone de modo irreductible a la publicación si previamente no se le abona en concepto de derechos de propiedad una suma algo cuantiosa y si, al mismo tiempo la Editorial Cervantes no se compromete a dar a luz las obras completas de Rosalía [...]”. E de nada serviran os reiterados esforzos e cesións por parte de Marestany, que Villar Ponte (1924b) resume así:

le ofrece un tanto por cien en cada ejemplar que se venda; le hace ver los perjuicios que su negativa ocasiona a la casa editora; le demuestra la imposibilidad de reeditar las obras completas; trata de probarle como la selección de los versos de la autora de *Cantares Gallegos* en nada puede menoscabar el feliz éxito de cualquier nueva tentativa editorial de todos los trabajos de la genialísima compatriota nuestra; le muestra el ejemplo desinteresado de los otros grandes poetas que figuran ya o que van a figurar en breve en los volúmenes antológicos de referencia. Inútilmente. El hijo político de los gloriosos Murguía y Rosalía se niega a toda transacción razonable.

Para tentar darlle unha saída ao preito, finalizaba Villar Ponte esta denuncia pública solicitando a mediación da Academia Galega para a súa resolución positiva. Tanto o propio xornal *Galicia* coma o escritor padronés Nicasio Pajares (1925) aplaudirían a proposta, mais esta sería *á prostre* completamente inútil: a inesperada morte do tradutor Marestany, moi pouco tempo despois de ter lugar este *affaire*, arrombaría definitivamente o proxecto.

Pouco tempo despois, en setembro de 1924, Antón Villar Ponte e Lesta Meis expresaban na prensa o seu enfado ao saberen que o propio Izquierdo Corral

procedera a vender unha parte dos manuscritos e valiosos libros que conformaban o legado do xa defunto Patriarca.³⁶ O controvertido xenro tentou minimizar o feito, sen negalo, sinalando que o material vendido na súa maior parte apenas tiña interese para Galiza (Izquierdo Corral 1924).³⁷ Barreiro Fernández (2012, cap. XIII) avalou no esencial esa visión e subliñou que a “maior parte” da biblioteca de Murguía quedou finalmente na Academia grazas a Juan Naya e a Gala Murguía Castro. Mais naquel instante en que a venda se produciu, Antón Villar Ponte orientaría as súas recriminacións non só cara ao vendedor da documentación murguía, senón tamén cara aos responsábeis da Academia (Villar Ponte 1924c):

¿Qué hizo la Real Academia Gallega para que el valioso archivo particular de su primer presidente, que era al propio tiempo el postrero Precursor y uno de los hombres más representativos de Galicia, quedase de la propiedad de ella? Bien poco debió de hacer. Porque los herederos de Murguía serán muy interesados, muy poco agradecidos y muy indignos de consideración —lo demostraron con la serie de vergonzosos impedimentos que le opusieron al pobre Fernando Mares-tany para que diese a la publicidad en un elegante librito de horas algunos poemas de Rosalía traducidos al castellano—; pero los señores que han regido la Academia Gallega desde el momento mismo de la muerte de Murguía, hasta la hora presente, tampoco supieron comportarse como debieran comportarse, en el asunto de referencia. Ni celo, ni actividad, ni calor han desplegado cerca de los tristes herederos del gran historiador gallego, para obligarles a ceder a la institución más representativa de Galicia, los libros y papeles de aquel. Se contentaron con una vaga y tardía lamentación.³⁸

E como disque non hai dúas sen tres, en xuño de 1925, o fundador das Irmandades e mais Lesta Meis volverían sinalar publicamente o marido de Gala como causante dun novo atentado contra a memoria e dignidade de Rosalía, por escribir unhas palabras a maneira de prólogo co título de “Notas del corrector” para unha nova edición dos *Cantares gallegos*.

A opinión do de Viveiro é elocuente: “No hemos visto jamás nada tan incoherente, tan ramplonamente escrito, tan presuntuoso y tan malo [...]. Se trata de una

36 Lesta Meis denuncia o feito nunha serie de artigos publicados no diario olívico *El Pueblo Gallego*: “Aquí pra entre nós. Leváronnos a biblioteca e mail-o Archivo de Murguía” (19/IX/1924); “Aquí pra entre nós. ¿Qué fixo a Academia para conserval-o de Murguía?” (25/IX/1924); “Aquí pra entre nós. A biblioteca de Murguía ¿foi adequerida pra o duque de Alba?” (2/X/1924); “Aquí pra entre nós. Unha entrevista coa familia de Murguía” (11/X/1924); e, por último, “Aquí pra entre nós. Xa interveu a Academia” (18/X/1924).

37 A estas explicacións replicaría Xosé Lesta Meis no artigo “Aquí pra entre nós. Dous liñas d’aclaración ó señor Izquierdo” (*El Pueblo Gallego*. 232, 24/X/1924).

38 Lesta Meis ocúpase do mesmo asunto no *Heraldo de Galicia* (A Habana, 26/X/1924).

ignorancia enciclopédica servida por una pluma analfabeta” (Villar Ponte 1925). Mais non o é menos a do autor de *Manecho o da rúa* (Lesta Meis 1925):

Eso de que un deixe unha obra feita ó seu gusto, que foi, ademais, apraudida por todol-os que a conoceron, e que despois teña a desgracia de que a propiedade d’ela pase a poder d’un que, non conforme con disfrutal-os cartos que lle da, aínda se cre con dereito a poñer n-ela as tonterías que lle dea a gana, non se debía consentir [...].

Son cincuenta e seis páxinas (conteinas) cheas de tonterías insoportables. Insoportables con mayúscula. O señor este fálanos ós galegos con aquela arrepiante petulancia conque en tempos pasados, aínda non moi lexos dos de hoxe, se creía con dereito a usar con Galicia o forasteiro, e sobre todo madrileño. Con esto está dito todo [...].

Que o xenro de Murguía se metera a correxil-as obra de Rosalía, non me parece mal, hasta certo punto, aunque tanto mostra desconocernos. Pero que escribira aquela chea de tonterías nas obras do noso [sic] gran poeta non se lle pode perdonar.

Ao fío deste asunto, tamén Lugrís Freire (1925) expresaría o seu enfado co texto de Izquierdo nos seguintes termos:

Despois de leídas as notas do corrector desgraciado Izquierdo, as verbas acesas e indinadas de Villar Ponte, son en verdade comedidas. Na miña vida vin, nin coidei ver, cousa mais aldraxante, mais inoportuna, mais parva, mais imbécil que ese longo prefacio con que se lixan os *Cantares Gallegos* [...]. Fai falta unha vontade de ferro para chegar a fin d’aquel escrito, que solo pode ser fillo d’un doudo ou d’un enemigo xurado da nosa Terra que disimula o seu odio baixo unha coroa de humorismo infernal [...]. Non podemos analizar o traballo de don Pedro Izquierdo, xenro de Rosalía, porque está cheo, acugulado, das mais grandes e contradictorias imbecilidades.

2. LOGROS

Descritos e avaliados os principais conflitos en que a Academia se viu inmersa no período en que estivo presidida por Manuel Murguía, pasemos a examinar os seus escasos, aínda que non irrelevantes, logros.

2.1. UNHA BIBLIOTECA VALIOSA QUE NON PAROU DE MEDRAR

A biblioteca-arquivo da Academia Galega estivo inicialmente ao cargo do escritor e xornalista Galo Salinas, mais este tivo que renunciar ao posto no verán de 1907 por traslado da súa residencia a Madrid (BRAG. 14, 20/VII/1907). Foi nomeado para sucedelo César Vaamonde Lores, que acabou sendo asemade responsábel do proceso de confección definitiva das papeletas do *Diccionario* da Academia, aínda que neste caso coa contrariedade manifesta doutros académicos.

Doazóns, compras e intercambios foron os tres mecanismos fundamentais que alimentaron o tesouro bibliográfico que a Academia logrou reunir en relativamente pouco tempo, tornándoo desde moi cedo, canda os traballos editados no seu *Boletín*, en referencia imprescindible para a consulta e investigación sobre os máis diversos asuntos de temática galega.

Na memoria sobre actividades desenvolvidas pola Academia durante 1909, o secretario Carré Aldao consignaba: “Nuestra Biblioteca se ve honrada de día en día con donativos de obras que generosamente sus autores, académicos o no, se dignan enviarnos” (BRAG. 32, 20/I/1910, p. 189).

Houbo, efectivamente, doazóns constantes de fondos bibliográficos por parte dun pequeno grupo de numerarios: Murguía, Carré Aldao, Florencio e César Vaamonde, o marqués de San Martín... Andrés Martínez Salazar achegou asemade exemplares dos títulos que configuraran a súa imprescindible Biblioteca Gallega (BRAG. 30, 20/IX/1909).

Ademais, un continuo rosario de envíos por parte de autores dos libros, folletos e opúsculos editados nesa mesma época permitiulle á biblioteca da Academia acumular un interesante fondo “moderno” actualizado, tanto en galego coma en castelán.

Tamén debemos amentar aquí os envíos desde o estranxeiro por parte de correspondentes como Göran Björkman, Contamine de Latour, Jules Cornu, Antonio Padula, Leite de Vasconcelos e Carolina Michaëlis. Constituían, a dicir do *Boletín* académico (núm. 4), “prueba de la simpatía e interés que se dispensa a nuestra Corporación”.

Severino T. Solloso, emigrante en Cuba, fixo agasallo á Academia dun “bono de compra” por importe de 50 pesos-prata para que a entidade puidese adquirir

na Librería Ramo de Madrid “las obras de consulta más indispensables” (BRAG. 36, 20/VIII/1910).

A precariedade financeira en que a Academia tivo que desenvolverse habitualmente durante o período presidencial de Murguía limitou moito a capacidade de realizar compras, mais houbo dous casos que supuxeron unha excepción máis que xustificada nese sentido. Cando se puxo en marcha o traballo de elaboración do *Diccionario*, a Academia investiu importantes cantidades na adquisición de obras lexicográficas de diversa índole. E, a partir de certa altura, estivo tamén atenta a facerse con algunhas coleccións de prensa galega antiga, enriquecendo así decisivamente a súa hemeroteca.

Outro método, en fin, que alimentou tamén o tesouro bibliográfico da Academia foi o intercambio de exemplares de títulos duplicados ou de edicións propias con outras bibliotecas públicas ou privadas da cidade, como é o caso da Biblioteca do Consulado. A partir de certa altura, moi serodía en todo caso a respecto do momento fundacional, comezaron a chegar á Academia fondos gratuítos procedentes das remesas que repartía entre diversas entidades e institucións culturais o Ministerio de Instrución Pública e Belas Artes.

2.2. OS TRABALLOS DO *BOLETÍN*

O *Boletín* da Academia editouse a partir do 20 de maio de 1906 con periodicidade mensual, aínda que con demoras e interrupcións bastante frecuentes, tanto por causas propias como alleas. Entre estas últimas, por exemplo, a incidencia de folgas obreiras na Coruña que afectaron á saída do prelo do número 12, en abril de 1907, e que provocaron tamén que o número 13 saíse o 20 de xuño en vez de en maio, como correspondería.

Experimentou, ademais, varios cambios de imprenta, aínda que sen saír nunca do ámbito herculino: primeiramente imprentouse na Casa Roel, logo na Casa Ferrer, a partir do número 83 na Tipografía Obrera e, xa desde o 89, de novo na Casa Roel.

A partir do número 26 (20 de maio de 1909), a publicación mudou o seu formato, porque o anterior “lo hacía poco manuable para su lectura y manejo” e por mor do “deterioro que experimentaba al ser enviado por correo efecto de las dobleces que era preciso hacerle”. Redúcese entón a tamaño de 4º prolongado, fíxase o número de páxinas entre 16 e 24 por número e acórdase colocar a “Sección Oficial” nas derradeiras páxinas en vez de ao principio.

Inicialmente o prezo do *Boletín* non era o mesmo para os académicos (3 pesetas ao ano) que para o público en xeral (4 pesetas), mais logo unificouse: 50 céntimos por número. Nun momento dado incrementouse nunha peseta o prezo da subscripción

anual para poder cubrir así os moi onerosos gastos de envío ao estranxeiro. Repárese no feito de que unha boa parte dos asinantes do boletín académico residían en Cuba e Arxentina.

O boletín da Academia, en sorprendente contraste entre discurso e praxe, non acolleu case ningún traballo redactado en galego, agás na sección “De folk-lore”. A esta circunstancia aínda cabería engadir outra igualmente desconcertante, como é a admisión puntual dalgún traballo en que o rigor científico, visto con perspectiva actual, brilla pola súa ausencia. Referímonos, por exemplo, ao artigo de Vázquez Senra titulado “El gallego no es hijo del latín” (BRAG. 9, 20/I/1907), que defende unha teoría sobre as orixes da lingua verdadeiramente pintoresca. Certo é que no seu primeiro número a redacción deixara advertidos aos seus eventuais lectores e lectoras:

El Boletín de la Academia se honrará dando cabida en sus columnas a cuantos trabajos le sean remitidos, referentes a los asuntos propios de nuestra institución, sin que por eso haya de entenderse, se hace solidaria la Academia de las opiniones que en sus trabajos emitan sus autores.

Na memoria de actividades correspondente a 1910, o secretario Carré Aldao non deixaría de subliñar que

[...] en nuestro Boletín, podéis ver como la Academia cumple su misión y dá a conocer ó esclarecer puntos ignorados u oscuros de nuestra historia, literatura y arte [...]. En las columnas de aquella publicación hallareis, con frecuencia, firmas de escritores que permanecían inéditos a no ser por nosotros y notabilísimos trabajos de autores extranjeros que nos honran con el estudio de nuestras cosas (BRAG. 40, 20/XII/1910, p. 96).

Resulta moi marcada no *Boletín* da Academia a tendencia a explorar eventos, figuras e épocas remotas do pasado (a Galiza dos torques, a Gallacia romana, o reino medieval...), de maneira que figuran nel moi poucos traballos achegados ao presente en que se editaba: todo o máis, algúns traballos referidos á guerra contra o francés de 1808 e un pouco do resto do século XIX, grazas sobre todo aos estudos de Carré Aldao sobre historia do xornalismo.

Tamén destaca no *Boletín* a presenza da xenealoxía, da numismática, da arqueoloxía e doutras ramas do saber historiográfico, en contraste coa relativamente pouca presenza da filoloxía, tratándose como se trataba da publicación científica dunha Academia que ía normativizar o idioma e elaborar o seu *Diccionario*.

En definitiva, como anotou no seu día Henrique Monteagudo (2006, p. 28), primou no *Boletín* da Academia a “erudición histórica, paleográfica e bibliográfica moi valiosa, pero de sabor distintamente decimonónico, o cal remite indisputablemente á ‘tradición anticuaria’”.

Con todos os defectos e reparos que poidan sinalarse, porén, coidamos que os exemplares do *Boletín* da Academia editados durante o período presidencial de Murguía encerran un conxunto de valiosas achegas de investigación, útiles e pertinentes aínda hoxe. Sen afán de catalogalas todas, permitímonos sinalar as de Euxenio Carré Aldao sobre historia da imprenta e do xornalismo en Galiza, sobre a guerra contra Napoleón en 1808, sobre diversas figuras históricas como Isabel de Castro, Porlier, Pardo de Andrade e Pastor Díaz e sobre a influencia dos fomentadores cataláns na pesca galega; as de Pablo Pérez Constanti sobre liñaxes galegas, colexiais de Fonseca, cóengos composteláns e alcaldes da cidade do Apóstolo durante a Idade Media; as de Andrés Martínez Salazar sobre numismática, arqueoloxía, epigrafía, paleografía e documentación medieval, sobre o códice das Sete Partidas e sobre a etimoloxía do topónimo *Valladolid*; as de César Vaamonde Lores sobre a historia e documentación dalgúns conventos (Melón, Monfero, San Martiño Pinario, Sobrado, San Sadurniño, Cis...), sobre confrarías e gremios (clérigos de Noia, xastres de Betanzos), sobre as estirpes da Casa de Armiño e de Gómez Pérez das Mariñas, sobre o deputado José Salvador López e sobre o porto da Coruña; as de Francisco Tettamancy Gastón sobre a figura de sir John Moore e sobre outros diversos aspectos históricos; as de Benito Fernández Alonso, sobre o mosteiro de Oseira, sobre prelados da diocese ourensá e sobre outros asuntos de índole histórica; as de Ángel del Castillo sobre igrexas antigas, castelos e fortalezas medievais e as pallozas do Cebreiro, traballos que logo nutriron o seu *Inventario de la riqueza monumental y artística de Galicia* (1972).

Son igualmente salientábeis as achegas de José Antonio Parga Sanjurjo sobre os “lenzos-Viveiro”, sobre a lenda do *Meco* e sobre as figuras do carlista viveirense Gregorio Morales de Pantoja e da dama María Sarmiento, fundadora dun colexio na vila do Landrove; as de Fernando Martínez Morás sobre a relación do poeta Milton con Galiza e sobre figuras como José Camino, Martín de la Carrera, o ministro Luís López Ballesteros, Bermúdez de Sangro e o autor de *Proezas de Galicia*, Fernández Neira; as de Ramón de Artaza, sobre historia da vila de Muros e sobre o castro de Mourín (Camariñas); as de Eduardo Álvarez Carballido sobre mosteiros como A Capela e Vilar de Donas, sobre o topónimo *Grobas* e sobre colares neolíticos; as de Federico Maciñeira Pardo de Lama, sobre achados arqueolóxicos na comarca de Ortigueira; as de Eladio Oviedo Arce, sobre a coruñesa Inés de Ben, sobre o poeta medieval Martín Codax, sobre o achado de torques e sobre o códice das Partidas de Afonso X, así como o demoledor informe,

xa comentado liñas arriba, sobre a falta de credibilidade da tese do Colón galego difundida polo erudito pontevedrés Celso García de la Riega.

Podemos aínda engadir as achegas de Atanasio López, sobre Muros e Compostela na antigüidade, sobre o convento de San Francisco da Coruña, sobre a historia eclesiástica de Ourense e sobre o códice galego da *Legenda Áurea*; as de Antonio Rey Escariz sobre hospitais e conventos antigos da Coruña, diversos aspectos da historia e a arte do mosteiro de Sobrado e sobre a pesca da balea nas nosas costas; as de Nicolás Fort Roldán sobre o arsenal da Graña (Ferrol) e sobre o mosteiro de San Salvador de Pedroso; as de Villa-amil Castro sobre imaxinería relixiosa (as chamadas “Virxes abrideiras”) e sobre as torres da catedral compostelá; as de Celestino García Romero sobre diversos achados arqueolóxicos na comarca bergantiñá, na que exercía como párroco de Razo, e noutros enclaves; as de Guillermo Sarmiento sobre etimoloxía do seu propio apelido, monumentos e outros asuntos de interese histórico; a do militar Adrián López Morillo sobre a figura de sir John Moore e a guerra contra as tropas napoleónicas; a de Benigno Cortés García, sobre diversos achados arqueolóxicos; a de Juan Domínguez Fontenla, sobre o castro guardés de Santa Trega; as de Rafael de la Vega Balsa sobre diversas estacións arqueolóxicas romanas no noso territorio, a figura do apóstolo Santiago na arte e a presenza de artistas galegos na Exposición de Belas Artes de Madrid de 1910; a de Antolín López Peláez, bispo de Jaca, sobre san Froilán; as de Luís Tobío Campos sobre a partida de nacemento de Nicomedes Pastor Díaz e sobre temas do folclore popular; as de Ramón de Arana (*Pizzicato*) sobre musicoloxía; as do xesuíta Juan Rodríguez Cabrera sobre erros na historiografía galega; a de Antonio Pérez Martínez sobre a guerra contra o francés en Ribadeo; as de Juan Fernández Gil y Casal sobre insculturas rupestres na provincia de Pontevedra; a de Avelino Rodríguez Elías sobre o escudo de Vigo; as de Armando Cotarelo Valledor sobre a prensa compostelá de mediados do s. XIX e aínda outras que fican no tinteiro.

A sección de “Bibliografía”, que estaba no *Boletín* a cargo de Carré Aldao, resulta de enorme valor, en fin, para coñecermos o movemento editorial de autoría e/ou de temática galega durante eses anos.

3. LIMITACIÓNS

Pasemos, finalmente, ao derradeiro dos tres grandes apartados en que organizamos este relatorio, para reflexionar de xeito crítico sobre as limitacións esóxenas e endóxenas que a Academia presidida por Manuel Murguía padeceu.

3.1. SEN CARTOS POUCO SE PODÍA FACER

Autores como Henrique Monteagudo (2016, p. 260) interpretaron con razón que a dinámica da Academia Galega no seu período inaugural tiña a súa explicación última na precariedade financeira en que se viu obrigada a existir, e aludiron á

incapacidade da Real Academia Galega para atender as funcións e finalidades para as que fora creada: dicimos *incapacidade*, non carencia de vontade ou déficit de esforzo, pois, simplemente [...] a RAG vivía na indixencia case total, ao carecer de apoios e recursos para levar a cabo empresas tan complexas como a elaboración dunha gramática e un dicionario.

Durante boa parte do período de presidencia de Murguía a financiación da Academia correu á conta en exclusiva dos fondos que achegaba a AIyP da Habana. En xuño de 1915, o *Boletín Oficial* do Centro Galego da capital arxentina recollía un traballo do redactor de *La Voz de Galicia* Alejandro Barreiro no que se explicaba que a RAG

Vive y trabaja mediante una subvención que mensual ó trimestralmente le envía desde Cuba un puñado de buenos y entusiastas paisanos nuestros. [...] Curros Enríquez, el glorioso poeta de nuestra tierra, y Fontenla, un coruñés [sic] todo voluntad y corazón, fueron los propulsores en el seno del poderoso Centro Gallego de la Habana de este movimiento académico, tan progresivo y tan útil.

Se constituyó una “Sociedad protectora de la Academia Gallega”, y con su auxilio único, mediante su ayuda jamás negada, merced sólo al concurso de esos conterráneos amantes de la cultura de la patria chica, vive y funciona activamente la meritísima institución.

A AIyP chegou a gozar dun período de relativa bonanza, con alto número de asociados e elevados importes na recadación pro-Academia, ata 1919. A partir de 1920, porén, diversos factores relacionados coa situación económica cubana e co retorno de moitos continxentes emigrados fixeron que as súas capacidades

de convocatoria e recadación fosen mingando paulatinamente, co conseguinte impacto nas contas académicas. Segundo recolle Iglesias Amorín (2021, p. 378), o apoio desde Cuba supuña en 1917 o 96% dos fondos da Corporación, “para baixar no 1918 ao 65% e, no 1919, ao 32%”.

Neste sentido, resúltanos un tanto sorprendente que en ningún momento dentro da Corporación —nin sequera por parte dos dous tesoueiros que desempeñaron o cargo desde a fundación da Academia ata a morte do Patriarca, Pérez Ballesteros e, desde 1915, Martínez Salazar— xurdise ningunha proposta para incrementar os fondos dispoñíbeis con calquera dos dous mecanismos que, á partida, non deberían suscitar excesivo problema, pois foron logo postos en marcha con relativo éxito por entidades análogas como o Seminario de Estudos Galegos ou, xa en épocas máis recentes, o Museo do Pobo Galego. Referímonos ao pagamento dunha anualidade, fose cal for o seu importe, por parte dos propios membros numerarios e correspondentes da Corporación, por unha banda, e á procura de socios protectores, individuais ou colectivos, privados ou públicos, dentro da propia Galiza, por outra.

Os casos particulares de Rogelio García Yáñez, que lle regalou en 1920 á RAG a cantidade de 1000 pesetas, ou de Ramón Armada Sagrera, fillo de Armada Teixeiro, que achegou en 1921 unha doazón de 100 pesetas, foron máis ben a excepción que confirmaba a regra.

Como moito, a Academia procurou e conseguiu, aínda que por contagotas, sempre por importes non excesivamente relevantes e sen evitar ás veces exasperantes demoras para o cobro efectivo, algunha que outra axuda do Centro Galego da Habana (1500 pesetas en 1909, outras tantas ao longo de 1916 e tamén en 1918), do Concello herculino (500 pesetas en 1917, grazas a Manuel Casás Fernández), da Deputación Provincial coruñesa (1500 pesetas en 1909; 1000 pesetas noutros anos posteriores) e do Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes (500 pesetas en 1912; 1000 pesetas en 1919; 5000 en 1921, neste último caso grazas á mediación dos deputados Rodríguez de Viguri, Portela Valladares e Julio Wais) (BRAG. 147, 1/XII/1922).

A partir de xullo de 1919 comezaron a chegar remesas económicas desde a capital arxentina, onde se constituíu por iniciativa do ortigueirés Julio Dávila unha Asociación Protectora na que exercería como secretario durante algún tempo Rodolfo Prada, un dos futuros apoios de Castelao durante a etapa do exilio. En 1920, esa asociación envioulle 2200 pesetas á Academia, ás que habería que sumar a achega anual doutra entidade de emigrados galegos na capital arxentina, a Casa de Galicia, por importe de 500 pesetas.

Por outra banda, o nivel de ingresos que a Academia lograba por subscricións ao seu *Boletín* e aos cadernos do seu *Diccionario* foi sempre moi escaso, ficando moi lonxe de cubrir os propios gastos que ambas as publicacións significaban.

A impresión do *Boletín* e a dos cadernos do *Diccionario*, así como os envíos postais desas mesmas publicacións, representaban boa parte do gasto académico anual. A simple impresión dos boletíns 2 a 8 supúxolle á Academia ao longo de 1906 o considerábel desembolso de 631 pesetas, mentres que o “retorno” en vendas e subscricións nese período apenas acadou a cifra de 121,40 pesetas (BRAG. 9, 20/I/1907 e 11, 20/III/1907). A impresión do número 12 (20/IV/1907), que incluía o índice dese primeiro tomo, custoulle á Academia 108,45 ptas., mentres que os ingresos por venda de boletíns entre marzo e maio de 1907 ascenderon unicamente a 94 ptas (BRAG. 14, 20/VII/1907). Non moito máis boiantes foron os ingresos polo mesmo concepto ao longo de 1908, pois apenas acadaron as 119,10 pesetas (BRAG. 23, 20/II/1909). En definitiva, o boletín da Academia foi unha publicación notoriamente deficitaria desde o punto de vista económico.

Do mesmo xeito, na explicación que a directiva lles ofreceu aos lectores do seu *Boletín*, sinalouse que fora a falta de medios económicos a que lastrara o proxecto do diccionario: carestía do papel, suba de soldos dos tipógrafos... Imprimir os dezaioito cadernos supuxera un gasto de 5 829 pesetas, ás que había que sumar 1000 máis por envíos postais e aínda outras cantidades por compra de obras lexicográficas de consulta, trámites de envío de formularios e recollida de papeletas, adquisición de material de escritura etc. Calculábase por iso un total dunhas 15000 pesetas. Isto é, imprimir e repartir cada caderno entre os subscritores do diccionario saíalle á Academia por unhas 834 pesetas. Para calibrar ata que punto era o do diccionario un proxecto oneroso ou ruinoso economicamente debe saberse que os ingresos por ese concepto e pola subscrición ao *Boletín* durante todo o ano 1919 apenas chegaron por xunto ás 589,70 pesetas (BRAG. 137, 1/X/1920).

A eses gastos había que sumar a adquisición de diverso material de oficina; o pagamento de determinadas subscricións, como o da enciclopedia Espasa; as facturas por adquisición de obras de referencia, dicionarios e coleccións de prensa galega antiga etc. Tamén, ata maio de 1920, a Academia tiña que afrontar mensualmente o gasto fixo de alugueiro do local no primeiro andar do número 38 da rúa Rego de Auga (inicialmente 70 pesetas) e o de persoal para atendelo (conserxe, 50 ptas.).

Carré Aldao, na memoria de actividades correspondente ao ano 1909 que, como secretario da entidade, leu no transcurso do acto celebrado no Ateneo León XIII compostelán para a recepción do novo académico Amador Montenegro, confesaba abertamente: “Si hasta ahora y fuera del Boletín [...] no hemos dado más pruebas de vida, fué debido á la falta de medios”, pois a Academia só puido dispor

de “contados recursos” (BRAG. 32, 20/I/1910, p. 190). No balance contábel que se ofreceu en febreiro de 1910, a Academia presentaba un saldo resultante irrisorio, de tan só 79,63 pesetas (BRAG. 33, 20/II/1910),³⁹ pero esa cifra aínda ficaría máis reducida no seguinte balanço, ofrecido en setembro do mesmo ano: 35,05 pesetas (BRAG. 37, 20/IX/1910).⁴⁰

Noutra memoria posterior, lida no transcurso da recepción en Vigo do novo numerario López Morillo, o 17 de novembro de 1910, Carré insistiu en sinalar que “los medios materiales de que podemos disponer, lejos de aumentar, decrecen, y no nos permiten, desgraciadamente, dar á nuestros trabajos toda la amplitud ambicionada” (BRAG. 40, 20/XII/1910, p. 96). Acabando xa 1911, a queixa expresábase nestes termos:

Limitadísimo nuestro presupuesto de ingresos, sólo á los gastos fijos é indispensables podemos atender. El auxilio que el Estado suele prestar á empresas de este género, a nosotros no llega. Gracias si, venciendo dificultades mil, hemos logrado que el poder central autorizase el generoso donativo que la celosa Diputación provincial de la Coruña había concedido. (BRAG. 51-52, 20/X/1911)

A situación non mudou nos meses e anos seguintes. Nos boletíns de 1912 vemos achar testemuños elocuentes das estreitezas financeiras da Corporación: o remanente tras restar gastos a ingresos era de 33,62 pesetas, en agosto (BRAG. 63, 20/VIII/1912), e de 44,67 pesetas en novembro (BRAG. 66, 1/XI/1912). As cifras durante 1914 non son máis favorábeis: 17,09 ptas. de remanente en xaneiro (BRAG. 80, 1/I/1914), 42,73 no balance de maio (BRAG. 83, 1/V/1914) e 46,08 no ofrecido en outubro (BRAG. 66, 1/X/1914).

En 1915 Alejandro Barreiro, tras gabar os primeiros fascículos do *Diccionario gallego-castellano* que a Academia comezara a publicar, non ocultou os serios problemas de financiamento que ese proxecto implicaba:

No he de deciros — vosotros podréis colegirlo— lo mucho que esto cuesta y representa; ya no como monumento literario y filológico sino materialmente. Con la subvención que la Sociedad protectora otorga para que la Academia viva, y pague el alquiler del piso que ocupa en el Riego de Agua de la Coruña,

39 Os ingresos limitáronse entón a unha achega de 500 ptas. por parte da AlyP habaneira, o cobro de 1 125 pesetas de subvención da Deputación coruñesa e 129 ptas. por vendas e subscricións do boletín.

40 Fronte ás 2 000 pesetas de ingresos por envíos da AlyP habaneira, que se sumaron a un pírrico remanente de 76,93 ptas., gastáronse entón 2 042 pesetas. O alugamento do local supuña 75 ptas. mensuais, o soldo do conserxe 110, a impresión de cada número de boletín unhas 100 e o seu envío postal a Cuba arredor de 31 ptas., tamén por cada número.

y subvenga á los gastos de secretaría, y no interrumpa sus relaciones con otros centros similares, y adquiera de cuando en cuando algunos libros y cumpla, en suma, bien que mal, por falta de mayores medios sus altos fines, se ha tenido el simpático rasgo de separar una cantidad para la edición del Diccionario. Creed que ellos es un colmo de abnegación y desinterés, máxime teniendo en cuenta lo enorme de la obra. (Barreiro 1915)

Cando en 1919 Jaime Solá trate de ridiculizar a Academia desde as planas do ABC, sinalando a escaseza e lentitude dos seus traballos, *La Voz de Galicia* (24/IV/1919) replicará, nun artigo titulado “Ante un ataque injusto”, que apareceu sen sinatura:

Son lentos y penosos porque para que fueran rápidos, precisaría que los recursos económicos fuesen bastante cuantiosos a soportar los gastos de elaboración y publicación; y, para que resultasen gratos a sus propios autores, espiritualmente remuneradores del esfuerzo empleado, sería necesario que callasen los críticos ligeros o incompetentes que, de cuando en cuando, fustigan injustamente a la Academia.

Todas las Corporaciones, como los individuos, tienen sus errores y seguramente que la Academia no está exenta de alguno. Pero el mérito de sostener, aun con una vida modesta, entidad tan representativa, tan digna del respeto y el apoyo de todos como la Academia Gallega, honra a los pocos señores de buena voluntad que en su seno laboran constantemente presididos por ese venerable anciano, Manuel Murguía, cuyas canas y fatigas de octogenario merecen que no se le exija más labor que la brillante y vastísima que en su laboriosa vida ha realizado, para honor suyo y de su tierra.⁴¹

As xustificadas queixas pola precariedade financeira en que a Academia Galega tiña que desenvolverse levarían tamén aparellada, algunhas veces, unha inevitábel comparación, pois fronte á pírrica subvención de 500 pesetas por parte da Deputación coruñesa que a entidade percibía anualmente polo traballo de confección dos cadernos do seu *Diccionario*, o filólogo Antonio M.ª Alcover recibía anualmente unha subvención estatal por importe de 25 000 pesetas para a confección dun diccionario do idioma catalán (BRAG. 147, 1/XII/1922).

41 Na súa xuntanza oficial de 26 de xullo de 1919, a AlyP da Habana acordou “consignar nuestro desagrado ante la campaña que la revista *Vida Gallega*, que dirige el Sr. Jaime Solá, viene sosteniendo contra la Real Academia Gallega, considerándola antipatriótica y puramente mercantilista” (BRAG. 135, 1/VII/1920).

O local que a Academia alugou en Rego de Auga, 38-1º, o mesmo que serviría de marco para a fundación da primeira das Irmandades da Fala, era, en palabras de Ramón Villar Ponte (1953, p. 13), “pequeno, pobre e insuficiente” e supuña, ademais, un gasto mensual fixo que lastraba notoriamente os orzamentos xa de seu limitados da entidade.

Foi Manuel Casás Fernández, como alcalde da cidade, quen promoveu inicialmente en abril de 1916 a futura cesión á Academia, en usufruto, dun local no segundo andar do pazo municipal herculino que se estaba a construír na praza de María Pita. Ese acordo concretouse o 2 de xullo de 1919, por medio da aprobación por unanimidade dunha moción presentada días antes, concretamente o 28 de xuño, polo concelleiro e antigo membro da Irmandade da Fala José Iglesias Roura. O traslado ás novas dependencias en maio de 1920, neste sentido, supuxo un grande aforro económico para a Academia e un enorme adianto, na medida en que posibilitou a digna acomodación en andeis fabricados *ad hoc* de todo o fondo bibliográfico, hemerográfico e documental que a corporación viñera recompilando desde a súa fundación. E aínda suscitou a aspiración, que non prosperou suficientemente como logo explicaremos, da creación dun museo. En tal local permaneceu establecida a Academia ata o seu traslado en 1979 á casa do número 11 da rúa Tabernas, que pertencera á condesa de Pardo Bazán.

3.2. ALGUNHAS LIMITACIÓNS DERIVADAS DUNHA PRESIDENCIA CREPUSCULAR

O profesor Axeitos (2008, p. 734) ten aludido algunha vez ao ánimo con que Murguía afrontou unha parte do seu período presidencial na Academia con estas palabras: “[...] xa o Patriarca superara os oitenta anos, sentíase canso e sen folgos para loitar. Está na súa etapa defensiva parapetado tanto polo seu prestixio como polos seus anos, moi rara vez polos seus amigos de sempre”. Monteagudo (2006, p. 36), pola súa banda, ten indicado que tanto Murguía como algúns dos outros principais impulsores da Academia afrontaban esa xeira institucional que se abría en 1905 “ás portas da xubilación intelectual ou abocados á decadencia biolóxica, con base en presupostos culturais caducantes”.

Efectivamente, coidamos que non poden entenderse a traxectoria xeral e algunhas das discutíbeis dinámicas e evidentes limitacións da Academia Galega no período 1905-1923 se non temos moi presente o carácter “crepuscular”, de “derradeira estación vital”, que tivo o exercicio da presidencia para o seu principal referente intelectual e orgánico.

Ocupar a presidencia da Academia encerraba para o autor de *Los Precursores* moitas das implicacións dun “retiro” que, se non podía ser dourado, tiña que ser cando menos digno. Tras unha vida pródiga en loitas, polémicas, traballos e inxustas

marxinacións derivadas do seu credo rexionalista, parecía chegada a hora dos recoñecementos intelectuais e do relativo descanso para o incansábel traballador da historia, para o activista político da nacionalidade, para o guía do rexionalismo liberal galego.

Resulta evidente, á luz dos textos máis persoais que escribiu nesa época, algúns deles como notas necrolóxicas para se publicar no *Boletín* da propia Academia, que ese Murguía octoxenario se sentía en acusado devalo, moi próximo ao final da súa vida. Neses textos, confesaba que sentía acharse “al fin de la mía”, definíase como “hombre de otros tiempos (pues pronto entrará en su silencio)” (BRAG. 16-17, 20/XI/1907) e prognosticaba con pesimismo que “poco nos falta ya para tocar en nuestro fin” (BRAG. 41, 31/XII/1910).

Que unha parte dos cartos que viñan de Cuba para sostén da Academia tiña a persoa/familia de Murguía como verdadeiro destinatario é hoxe verdade sabida. A relativa estreiteza económica do Patriarca e das súas tres fillas vivas foi, non cabe dúbida, un condicionante da súa actuación á fronte da Academia e un motivo de preocupación permanente no círculo dos seus colaboradores máis achegados. Así e todo, convén non caer na tentación de debuxar un Murguía que estivese pouco menos que sumido na indixencia, pois, alén de cobrar outras gratificacións mensuais do Centro Galego bonaerense e da Deputación coruñesa (que compensaban o feito de ténenlle negado ao Patriarca desde a administración central, pretextando insuficiencia no número de días cotizados, o cobro dunha pensión de xubilación), semella que unha parte dos seus problemas de finanzas estaría relacionada coa súa proverbial falta de pericia na xestión pecuniaria e mesmo con algúns dispendios froito dalgunhas das súas expansións persoais e de determinados pruritos sociais.

Tamén cómpre considerar as limitacións físicas e de saúde que Murguía presentaba nese período, na medida en que repercutiron directamente no traballo académico. Case sempre era outra persoa a que tiña que ler en público, aínda estando Murguía presente, os seus discursos: non tiña xa forza ou chorro de voz suficiente para facerse escoitar polo auditorio nunha época en que non existían aínda, téñase en conta, aparellos de megafonía.

No boletín da Academia Murguía publicou relativamente moitos traballos, pero todos eles breves en extensión e de relevancia moi menor, polo xeral, en comparación cos grandes proxectos afrontados en épocas pasadas. Probabelmente fose Florencio Vaamonde quen fixese de voluntario e gratuíto amanuense do Patriarca cando a este xa lle fallaban ata as forzas para o mero acto da escrita.

Murguía renunciou nun momento dado, ademais, a participar en persoa nos labores do dicionario da Academia e estivo tamén ausente por enfermidade dalgunhas das xuntanzas da súa directiva.

A idea da rotación anual prevista para a celebración dalgunha das xuntanzas académicas noutros puntos distintos á cidade herculina, a determinar mediante sorteo, abandonouse relativamente cedo por mor das limitacións do ancián Murguía para desprazarse en vehículos e soportar as incomodidades propias das viaxes nesa época. En setembro de 1907 a Academia viaxara ata Lugo para recibir o novo académico Parga Sanjurjo; estivera logo en Ourense para celebrar a súa xunta ordinaria de 20 de xuño de 1908; celebrara en decembro de 1909 sesión no salón do Ateneo León XIII en Compostela; achegárase ata Vigo en novembro de 1910, para a cerimonia de ingreso como numerario de Amador Montenegro; e xa en 1911 viaxara ata Viveiro para conmemorar o primeiro centenario do nacemento de Nicomedes Pastor Díaz. Desde entón, non houbo máis saídas. Habería que agardar ata finais de agosto de 1920 para que un acto académico tivese lugar fóra da Coruña: as cerimonias de ingreso como numerarios de Rey Soto e Cabanillas, celebradas por cesión dos irmáns Peinador nas instalacións do célebre balneario de Mondariz. Non por acaso, esas solemnidades ao pé do río Tea fixéronse xa coa ausencia persoal do presidente Murguía, nesa altura vítima de serios impedimentos físicos para se mover. Representouno por delegación neses eventos Marcelo Macías.

Por todo o dito, coidamos non estar trabucados ao afirmar que a Academia no seu conxunto adaptou os seus ritmos e quefaceres a esta perspectiva “crepuscular”, fisicamente limitada e animicamente baixa, do seu presidente. O Murguía ancián e canso transmitiu inevitabelmente, fose esa ou non a súa intención, ese ar crepuscular, vetusto e vencido á institución que presidía. Iso salvouno de moitas críticas e ataques, probabelmente, mais tamén lastrou os labores da Academia, minguou o necesario pulo e dinamismo co que tiña que afrontar dificultades e retos que a apelaban de cheo e acabou por apagar nela boa parte da ansia de incidencia transformadora en aspectos polémicos da realidade da lingua e da cultura galegas con que fora imaxinada no seu día por Curros e Fontenla Leal.

Neste sentido, sorpréndenos, vista a bagaxe estatutaria de tantos outros entes culturais e científicos análogos, que ninguén considerase ou formulase neses anos no seo da Corporación sequera a posibilidade de establecer na presidencia da Academia dúas figuras: unha “de honra”, loxicamente destinada a Murguía, e outra “efectiva”, a recaer nalgún dos seus máis estreitos colaboradores, necesariamente con máis saúde e azos que os que tiña naturalmente o Patriarca.

A discrecionalidade de que gozaba a directiva da Academia para os nomeamentos púxose de manifesto, xa desde o inicio, na falta do necesario equilibrio territorial entre numerarios (dezanove para a provincia coruñesa por só catro para a de Lugo) ou na profusión un tanto desmedida de membros correspondentes. Pero acadou a consecuencia máis grave cando se converteu en mecanismo que permitiu

o ingreso na Academia, por conveniencias de todo tipo e coa aquiescencia de Murguía, dun número non pequeno de individuos nos que brillaba pola súa ausencia o compromiso real e efectivo coa causa do idioma. Resulta notoria, vista obxectivamente desde o noso hoxe, a incapacidade, impotencia ou indolencia do autor de *Los Precursores* á hora de deixar minimamente planificada a súa sucesión na presidencia da Corporación. As turbulencias internas que viñeron despois non lle son atribuíveis ao Patriarca, xaora, pero demostran por pasiva que non foi quen no seu momento de prever ou debuxar o futuro da Academia que levaba presidindo durante varios lustros.

Dos corenta numerarios que os estatutos consideraban no momento de constituírse a Academia, moi poucos acreditaron ao longo do período en que Murguía os presidiu a condición de verdadeiros “activistas”. Os membros desa especie de “garda pretoriana” formada polos asiduos á Cova Céltica (Barreiro Fernández 2012, p. 674) foron, en realidade, os únicos que traballaron na Academia e exerceron unha verdadeira e constante lealdade cara ao seu presidente. Os outros numerarios, unha auténtica xerontocracia con posto vitalicio, en palabras de Victoria Álvarez (2001, p. 11), resultaron tan só “carcasa de notables” que serviu para amparar a entidade fronte a hostilidades varias ou para facilitar xestións e favores nalgúns organismos oficiais.

A Parca non tivo tampouco excesiva misericordia coa Academia nesa época⁴² e foron continuas as baixas entre os numerarios, coa conseguinte acumulación de vacantes que non se daban cuberto mesmo durante anos. Así, á altura de xuño de 1916 eran nove e a cifra ascendera a doce a finais de 1918. Por iso mesmo, na sesión de 20 de decembro dese último ano amentado, a entidade procedeu a nomear dunha tacada nada menos que unha ducia de novos numerarios: David Fernández Diéguez (na vacante de Adriano López Morillo); Armando Cotarelo Valledor (na de Salvador Golpe); Antonio Rey Soto (na de Parga Sanjurjo); Ramón de Artaza (na de López Ferreiro); Félix Estrada Catoira (na de Marcial de la Iglesia); Fernando Martínez Morás (na de Eladio Oviedo); Francisco Ponte Blanco (na de Pérez Ballesteros); Evaristo Martelo Paumán (na de Eduardo Pondal); Santiago Tafall (na de Xesús Rodríguez López); Julio Dávila (na de Romero Blanco), Ramón Cabanillas (na de José Salgado Rodríguez), e, por último, Ramón de Arana (na de Leandro Saralegui) (*La Voz de Galicia*. 24/XII/1918). Coa única excepción de Cabanillas, todo o elenco de dirixentes irmandiños que nesa época alentaban un traballo social a prol do idioma como nunca antes se vira ficou postergado nesa vaga de nomeamentos.

42 O propio Murguía veríase na tesitura de escribir numerosas necrolóxicas no *Boletín* arredor de figuras como José Ogea, Juan Fernández Latorre, Ramón Bernárdez, Eladio Oviedo Arce, Said Armesto, Eduardo Pondal, o bispo Antolín López Peláez...

Semella evidente a imposibilidade de atender a Academia todas as súas fronteiras de traballo con tan poucos efectivos “activos”. Sirvan dous exemplos: un, o intento gorado de crear unha “sección excursionista” (BRAG. 15, 20/X/1907), que só logra realizar en 1907 unha viaxe a Bréamo da man de Ángel del Castillo, na que participaron 33 persoas; e dous, a falta de continuidade do ciclo de cátedras nocturnas de acceso libre e gratuito sobre historia, gramática, literatura e xeografía galegas, celebrado ao longo de decembro dese ano citado (BRAG. 18, 20/I/1908), se ben aquí tamén influíu a oposición de Martínez Salazar (López Varela 2001, p. 112), quen consideraba que non había aínda “personas capacitadas para explicar certos cursos”, que dalos dese xeito redundaría no desprestixio da institución e que a Asociación Protectora da Academia na Habana non vería con agrado que o local da Academia se convertese nunha escola, “desvirtuando así el objeto á que estaba destinado” (*La Voz de Galicia*. 24/I/1908). A desavianza e discusión que se suscitou por este motivo entre Francisco Tettamancy e Martínez Salazar saldouse inicialmente coa renuncia como numerario do segundo, mais a mediación doutros académicos (e se cadra tamén o propio feito de que a iniciativa desas cátedras nocturnas gratuítas non tivese continuidade) influíu para que o intelectual de orixes astorganas reconsiderase a súa decisión e se reintegrase ao labor académico.

Outra iniciativa axiña frustrada foi a da edición dunha escolma de documentos históricos. Era a idea orixinaria que nela fosen “recogidos todos cuantos diplomas y documentos latinos, gallegos y castellanos permanezcan inéditos en los archivos ó en poder de particulares y sean facilitados a la Academia” (*La Voz de Galicia*. 14/V/1914). Esa *Colección diplomática*, debida sobre todo a Martínez Salazar e integrada como anexo nas páxinas do propio *Boletín* da Academia nalgúns números de 1914 e 1915, empregou sobre todo materiais existentes no arquivo do concello herculino.

Non pasaron de proxecto, así mesmo, dúas bibliotecas académicas. A primeira delas, pensábase, estaría destinada a publicar “obras de corta extensión, bien inéditas, ó reimprimiendo las que han pasado á la categoría de obras raras, como la *Descripción del Reino de Galicia*, por el licenciado Molina, la *Relación de algunas casas*, por Vasco da Ponte (ambas escritas en el siglo XVI) y otras”, mentres que a segunda concibíase como “Biblioteca de códices, obras raras, agotadas ó inéditas, de verdadero interés para su divulgación popular”. Para inaugurala, engadíase, habíase botar man de

un tratado de *Albeitería*, escrito en el siglo XIII por el caballero Jordano Rubio de Calabria, familiar del Emperador Federico II, traducido a la lengua gallega en el

siglo XIV. A esta obra seguirán *Las leyendas religiosas populares*, códice, también en gallego, del mismo siglo.

Y sucesivamente se irán publicando la *Crónica de Turpino*, *La gallega*, las *Obras* de Rodrigues de Padrón (todas estas en gallego), las *Tragedias* de Bermúdez; las *Poesías*, de Trillo Figueroa; las del segundo cura de Fruíme, las de Bautista Monso [sic, por Alonso], los *Suspiros del corazón*, de Padín, y otras muchas.

E aínda que houbo intención igualmente na Academia, ao mudar a súa localización ao pazo municipal coruñés na praza de María Pita, en maio de 1920, de crear un museo, non foi tampouco adiante a idea, a pesar de que chegaron a recibirse algunhas doazóns de cadros e esculturas por parte da Dirección General de Bellas Artes e diversos autores a tal fin (BRAG. 139, 1/VI/1921).

En definitiva, na Academia presidida por Murguía entre 1905 e 1923 produciuse unha suma de precariedade financeira, ausencia de dinamismo e previsión, escaso número de activistas, temor ás acusacións de separatismo, complicada relación coas emerxentes Irmandades e falta de auténtico compromiso coa lingua e coa causa da Galiza dona de seu por parte de moitos académicos ingresados. Semellante suma só podía dar como resultado o que finalmente deu, claramente insatisfactorio desde practicamente todas as perspectivas posibles. Se descontamos a forte dose de antipatía que encerran, talvez non estivesen moi afastadas da percepción dominante que había sobre a Academia nesa época as palabras que lle dedicou *El Correo Gallego* o 21 de marzo de 1919 (*apud* Barreiro Fernández 2012, p. 691):

La Academia Gallega, aparte de su Boletín soporífero y de su lento Diccionario, es una entidad casi inviable de la cual apenas nadie sabe nada ni a nadie le importa, ni ella parece querer que su gestión sea notable en el mundo [...]. Morirá tal vez; y si muere antes que su Presidente —el ilustre señor Murguía— será una de las más cómicas tragedias refinadas.

3.3. AS PORTAXES SIMBÓLICAS DIANTE DAS HEXEMONÍAS SOCIOPOLÍTICAS DA ÉPOCA

Por se o cadro de limitacións da Academia presidida por Murguía anotado nos parágrafos precedentes non fose abondo expresivo, cómpre que nos refiramos agora brevemente a algunhas das portaxes simbólicas e ideolóxicas que a entidade decidiu pagar no seu momento diante dos sectores hexemónicos da política e da sociedade da época (Veiga, 2003), cun duplo obxectivo: tentar minimizar a hostilidade que, como rea a priori de separatismo, existía contra ela, e gañar algún prestixio social e algún apoio, sobre todo financeiro. Diríamos, se se nos permite

a brincadeira, que os reitores da Academia optaron por facerlle caso ao consello que o can debuxado no seu día por Castelao nunha das súas “ cousas da vida ” lle daba ao lobo: “ Domésticate, home, xa verás que ben vives ”...

Dentro desas portaxes sinalemos, en primeiro lugar, a presidencia “ honoraria ” (pero inútil e, no fondo, tamén hostil) da condesa de Pardo Bazán, “ ilustre inimiga ” do idioma galego, como lle chamou Antón Villar Ponte.

Continuemos coa rápida tramitación do recoñecemento para a entidade do título de *Real*, en evidente procura de lexitimidade e de financiamento. O decreto que lle outorgou esa condición asinouno o monarca Afonso XIII en Donostia con data de 25 de agosto de 1906 e publicouse na *Gaceta* de 2 de setembro, sendo ministro Amalio Gimeno. Mais non poden ignorarse dous extremos. O primeiro, que ese ansiado financiamento ao situarse baixo o patrocinio monárquico tardou moito en traducirse en feitos concretos; o segundo, que semellante trámite foi realizado pola Academia nunha cidade como A Coruña, un dos bastións republicanos máis relevantes en todo o Estado nesa época. Ao colocar a coroa rexia sobre o seu escudo, a Academia Galega gañaba se cadra respecto diante dos sectores máis monárquicos, dereitistas e conservadores da sociedade galega de entón, mais perdía asemade noutros, por acaso máis próximos en realidade ao ideario de figuras que tanto peso tiveran na conformación inicial da entidade, como era o caso de Curros Enríquez.

Postas en marcha as Irmandades da Fala en 1916, chama poderosamente a atención que o núcleo directivo académico presidido por Murguía non aproveitase máis esa circunstancia para alimentar a entidade con novos elementos decididamente galeguistas saídos das fileiras do movemento irmandiño. Ben pola contra, desde o primeiro instante abriu as portas a determinadas figuras representativas das oligarquías políticas e económicas da época, moi principalmente das locais coruñesas, introducindo unha sorte de “ cabalo de Troia ” que, posteriormente, había de colocar unha e outra vez a Academia en posicións indolentes e remisas, cando non abertamente contrarias, a toda caste de empresas e iniciativas galeguizadoras. Máis unha vez, atinou Monteagudo (2006, p. 29) cando escribiu que

no canto de evolucionar ao compás do seu tempo, procurando sintonizar coas actitudes máis comprometidas coa lingua galega que foron abríndose paso, a Academia deixouse escorregar por unha vía involutiva, no cal resultou determinante o crecente peso do sector ‘mundano’ da corporación —que en boa parte coincidía co non-galeguista—, a custa do sector ‘erudito’, que en xeral era filo-galeguista.

Por outra banda, non pode ignorarse que a Academia colmaba de agasallos ao bispo de Jaca, Antolín López Peláez (*BRAG.* 36, 20/VIII/1910), na súa visita á Coruña no verán de 1910, xusto nunha época en que o fusilamento do pedagogo Ferrer i Guàrdia ou as medidas laicistas impulsadas polo gobernante liberal José Canalejas (“Ley del Candado”) causaban un tenso debate social arredor do clericalismo. Tampouco debe pasar desapercibida a reacción de Manuel Murguía e da Academia no seu conxunto cando un intelectual portugués de prestixio indiscutíbel, vinculado coa propia entidade como correspondente e de amor polo folclore popular galaico máis que demostrado, Teófilo Braga, accedeu en outubro de 1910 ao posto de presidente da acabada de proclamar República Portuguesa. Os académicos mandaron entón unha significativa nota á prensa desmentindo a información de que tivesen pensado organizar unha sesión extraordinaria para celebrar esa circunstancia (Barreiro Fernández 2012, p. 671). Moi revelador da imaxe de plena identificación cos valores predominantes na esfera política que transmitía a entidade presidida por Murguía, en fin, é o contido da mensaxe enviada por Júlio de Lemos, en nome do Instituto Histórico do Minho, á Academia Galega dándolle o pésame polo “revés sufrido por España en el Rif” (desastre de Annual) e facendo votos “por el triunfo de las armas españolas” (*BRAG.* 141, 1/XI/1921).

Este tipo de decisións e comportamentos colocou a Academia Galega ben lonxe da neutralidade política. En contra da opinión expresada no seu día polo profesor Barreiro Fernández (2012, p. 671), coidamos nós que a situaron de cheo no campo do poder instituído e no bando favorábel aos valores entón hexemónicos, fronte á posición doutros segmentos de carácter “alternativo” (anarquistas, socialistas, laicistas, librepensadores, republicanos, nacionalistas...) que construían nesa época por toda a parte casinos, ateneos, sociedades, circos, escolas, centros de cultura etc., inspirándose en valores que visaban unha sociedade máis xusta e avanzada. O centro Germinal e a Academia de Murguía compartiron época e espazo, mais ben poucos elementos comúns se poden advertir entre as súas respectivas propostas, estratexias e actividades, mesmo sen saírmos do estrito plano cultural (Pereira Martínez e Romero Masiá 2003).

Nesta mesma orde de cousas, chama poderosamente tamén a atención o escaso papel xogado pola Academia na difusión social e popularización do himno de Pondal e Veiga, estreado en Cuba o 20 de decembro de 1907 e adoptado como oficial polo Centro Galego habaneiro en todas as súas solemnidades a partir do 13 de decembro de 1908 (Neira Vilas 2001). Desde entón cantouse na inauguración de cada xornada no Plantel de ensino Concepción Arenal, na celebración de cada novo cabodano de Curros etc. Sinala Neira Vilas como data decisiva para que comezase a se afianzar o himno na propia Galiza territorial a do 19 de xaneiro de 1913, cando se interpretou en Pontevedra nunha homenaxe a Rosalía

de Castro, e conclúe o citado autor que “obtivo sanción definitiva en 1916 nunha festa organizada polo Recreo de Artesáns coruñés, na que tomaron parte varios agrupamentos corais” (2001, pp. 376-377). Da man das Irmandades e dos coros populares (Toxos e Froles, Cántigas da Terra, De Ruada...), o himno coñecería esa popularización que a Academia non quixera ou non fora quen de darlle (Villares 2017, pp. 244-249). Que se interpretase no soterramento de Pondal en 1917, durante varios actos no transcurso da visita de Francesc Cambó a Galiza nese mesmo ano ou no magno festival de homenaxe a Perfecto Feixó en Pontevedra en 1919 redundou nun espallamento envolto en prestixio e solemnidade.⁴³ A prohibición da súa interpretación por parte da ditadura de Primo de Rivera, a partir de 1923, deulle pátina definitiva de himno esencialmente democrático.

Advirtamos, por último, a “naturalidade” da exclusión de xénero que existía no corpo de numerarios da Academia presidida por Murguía. As poucas mulleres que lograron sortear esa total exclusión, accedendo todo o máis ao grao de correspondentes coa única excepción da presidenta de honra Emilia Pardo Bazán, ou ben tiñan coma ela condición familiar aristocrática (síntoma revelador do elitismo implícito na cosmovisión da maioría dos académicos) ou ben pertencían ao selecto número das escritoras que gañaran, cunha obra sen apenas arestas ideolóxicas a respecto dos valores dominantes, certo dereito á visibilidade. Así, no inicio da andaina académica houbo quince correspondentes, entre as que salientaremos os nomes de Emilia Calé, Sofía Casanova, Filomena Dato, Sarah Lorenzana, Carolina Michaëlis, Elvira Lestache e Mercedes Vieito Bouza.

Habería que agardar ao mes de xullo de 1917 para ver estampada por vez primeira a sinatura dunha muller ao pé dun artigo no boletín da Academia: “Templarios y sanjuanistas”, da mestra aragonesa que exercía en Ourense Concepción Rocafull (BRAG. 119, 1/VII/1917).

En honra á verdade, temos que advertir que aparecían ás veces algunhas voces femininas máis entre as físgoas desta hipermasculinizada Academia. Ao pé dalgunhas das recompilacións de folclore que se publicaron no *Boletín*, case única presenza do idioma galego nas súas planas, achamos efectivamente nomes como o da señorita Julia Iglesias, que recolleu cantares na aldea de Penela, en Portomouro (Val do Dubra) (BRAG. 43, 20/II/1911) e mais en Malpica (BRAG. 77, 1/X/1913) e que tamén doou algúns libros para a biblioteca da Academia (BRAG. 90, 1/II/1915); o de Clemencia Lastra, que recolleu cantares na comarca de Ortigueira (BRAG. 46, 20/V/1911; 47, 20/VI/1911; 48, 20/VII/1911; 49, 20/VIII/1911;

43 Na inauguración do monumento a Rosalía na Alameda compostelá o 30 de xullo de 1917 interpretouse ata en dúas ocasións a “Marcha Real” española, mais non o himno galego. Murguía non estivo presente, pero si representado por Manuel Casás Fernández e logo, na velada que tivo lugar no Teatro Principal, por Luís Tobío Campos.

51-52, 20/X/1911), na de Mondoñedo (BRAG. 71, 1/IV/1913) e mais en Parga (BRAG. 76, 1/IX/1913); o de Dolores Cancela Pérez, que recolleu cantares en Buño-Malpica (BRAG. 58, 20/III/1912 e 62, 20/VII/1912); o de Asunción Calvo Alonso, de Vilasantar (Arzúa), que enviou dúas coleccións de cantares, parrafeos e outros xéneros orais populares (BRAG. 64, 20/IX/1912 e 90, 1/II/1915); o de Vicenta Castro Oujo, de Ouces, que tamén achegou cantares do pobo (BRAG. 65, 1/X/1912 e 66, 1/XI/1912); o da moza aldeá Josefa Moscoso Paz, informante dos cantares que se recolleron en Reboredo-Oza (BRAG. 83, 1/V/1914); e, por último, o de Rita Couceiro Vázquez, de Abegondo, que enviou tamén o seu lote de cantares para a sección “De folk-lore” do boletín académico (BRAG. 92, 1/IV/1915). Todas estas mulleres que citamos ostentaban por aquel entón a condición de mestras de ensino primario e as súas figuras e traxectorias reclaman, desde logo, un estudo específico que está aínda por facer.

3.4. A CONTRADICIÓN ENTRE USOS E DISCURSO ARREDOR DO IDIOMA

Nas intervencións oratorias do presidente Murguía e doutros directivos da Academia durante o período 1905-1923 e mais na práctica totalidade dos discursos de ingreso de novos numerarios pronunciados nesa época non faltaron nunca alusións ao “dulce idioma gallego”, pero estas case nunca foron acompañadas dun uso real e efectivo del, con toda a carga simbólica e a potencia reivindicativa que iso podería representar naquel instante en que o seu emprego estaba explicitamente proscrito ou era moi reducido en numerosos ámbitos da vida social (Méndez Romeu 1998, p. 21; Axeitos 2006, pp. 22-24; Monteagudo 2006, pp. 28-29). Indica o profesor Monteagudo (1999, pp. 376-377), nesta orde de cousas, que a Academia

seguiu a pauta corrente no período rexionalista, que combinaba a defensa retórica do idioma galego co emprego do castelán. En todo caso, o cultivo do primeiro estaba restrinxido á literatura, case exclusivamente en verso e adoito alternando co castelán; mentres que o segundo era o idioma escrito e falado da comunicación cotiá e formal (conversa, oratoria pública, correspondencia) e da escrita non literaria (artigos de prensa e estudos) [...] contra as previsións da Asociación Iniciadora e Protectora o castelán era a lingua habitual e case exclusiva da institución tanto no ámbito interno como no externo, oralmente e por escrito: xuntanzas, actas, solemnidades, discursos de ingreso, etc. Para máis no canto de evolucionar ó compás do seu tempo, procurando sintonizar coas actitudes máis comprometidas coa lingua galega que ían xurdindo, a Academia foi escorregando por unha vía involutiva.

A Academia no seu conxunto parecía asumir, pois, a pauta que o propio presidente Manuel Murguía seguía nesa altura no plano particular a respecto do uso de castelán e galego, caracterizada por un escasísimo cultivo, tanto oral coma escrito, do segundo (García López 2004, p. 37). Unha pauta que non deixa de constituír, mírese como se mire, unha notoria incoherencia ou unha flagrante contradición, sobre todo a partir do intre en que a Xeración do 16, a das Irmandades, comezou a colocar o emprego sistemático do idioma en todos os planos da vida individual e social como poderosa panca de transformación do estatuto diglósico imperante e como estratexia de afirmación política colectiva.

Chama poderosamente a atención que todo un académico numerario desde o intre fundacional, o compostelán Barcia Caballero, no transcurso da súa resposta en 1910 ao discurso de ingreso na entidade de Amador Montenegro, chegase a declararse expresamente en contra da posibilidade de que o galego adquirise algunha vez rango de idioma oficial, pois

non se me antoxa por caso que pra facer profesión de fé gallega, seya preciso falar sempre y-en todas partes n'a nosa lingua, como si n'iso soilo consistise todo; e moito menos por de contado, si con eso se quer' ou se intenta dar á entender menosprecio ou abafallo pra a castellana. (BRAG. 35, 20/IV/1910, p. 253)

Colóquese nesta mesma perspectiva o feito de que a aprobación da Mancomunitat catalá en decembro de 1913 polo goberno Dato e a posta en marcha desa institución en marzo de 1914, que supuña a primeira oficialización *de facto* do idioma catalán, non espertase o máis mínimo aceno empático por parte da Academia presidida por Murguía.

Por que o Patriarca non se sumou, sequera simbolicamente, á nova pauta galeguizada nos usos orais e escritos que propugnaban a partir de 1916 os *irmandiños*? Puido facelo nos múltiples breves discursos que pronunciou (que leron no seu nome) en actos públicos, veladas e sesións ordinarias internas da Academia; nas abundantes notas necrolóxicas que redactou para o *Boletín*, despedindo vellos combatentes na causa rexionalista e cultivadores literarios do idioma de noso; nos comunicados, tamén breves, con que repetidamente tivo que agradecer as mostras de cariño que recibía con motivo de cada un dos seus octoxenarios aniversarios... Mais non o fixo, el, que anos atrás rachara por completo cun discurso vibrante durante os xogos florais de Tui de 1891 o molde diglósico (García Negro 2022) e abrira arriscadamente o camiño que logo transitaron Galo Salinas en Pontedeume nun acto da Asociación Rexionalista o 8 de agosto dese mesmo ano e mais Alfredo Brañas, Salvador Cabeza e o sacerdote Suárez Salgado na velada

que o Ateneo León XIII compostelán lle dedicou o 20 de maio de 1899 a Rosalía (Alonso Montero 2017, pp. 21-23 e 38).

A inmensa maioría dos traballos publicados no *Boletín*, que corresponden case sempre á autoría de membros numerarios, está en castelán. De feito, antes de que se publicase ningún artigo na nosa lingua, xa se deran a lume na publicación académica algúns traballos en francés, como os de Samuel Schwarz sobre os xudeus hispanos (BRAG. 33, 20/II/1910 e 34, 20/III/1910) e o de Henry Bourgeois sobre os normandos en España (BRAG. 38, 20/X/1910), e mais en portugués, como os de José Joaquim Nunes sobre o trobador Gomes Barroso (BRAG. 130, 1/VI/1919; 132, 1/XII/1919; 133, 1/II/1920) e sobre a etimoloxía do topónimo *Coruña* (BRAG. 141, 1/XI/1921) e o de Leite de Vasconcelos sobre os topónimos *Ferreiro* e *Ferraría* (BRAG. 147, 1/XII/1922). Tamén é significativo que cando o correspondente Fernando Martínez Morás fixo as traducións do apéndice sobre morfoloxía do galego incluído por J. Cornu na súa *Gramática da Língua Portuguesa* (BRAG. 1 ao 5, 1906) e dun artigo sobre o *Cancioneiro galego-castelán* de Henry R. Lang (BRAG. 5, 20/IX/1906), o idioma de chegada elixido fose, invariabelmente, o castelán.

A única sección do *Boletín* que garantiría certa presenza mínima para a lingua que daba sentido en derradeiro extremo ao propio existir da Corporación era a dedicada ao *folk-lore*, que se puxo en marcha no número 38 (20/X/1910) cun romance recollido polo propio Manuel Murguía.

De idéntico xeito, as actas das sesións da xunta directiva da Academia, os discursos en actos públicos da Corporación, as intervencións de representantes da Academia en actos públicos organizados por outras entidades e a propia correspondencia, tanto interna coma externa, fixéronse invariabelmente en castelán. A carta en galego do sacerdote de Razo Celestino García Romero para agradecer o seu nomeamento como correspondente resulta, por iso mesmo, un caso excepcional.⁴⁴ Escaso éxito tivo, visto nesta perspectiva, o requirimento lanzado desde a AIyP da Habana o 18 de abril de 1916 para “que dend’oxe, tanto as comunicaciós d’ustedes pr-a nos com’as de nos pra vostedes é toda canta documentación sala d’esta secretaría, sexa escribida en gallego” (Axeitos 2016, p. 33).

O primeiro discurso de ingreso en galego na Corporación pronunciouno Amador Montenegro Saavedra o 13 de decembro de 1909, nunha cerimonia que decorreu no salón de actos do Ateneo León XIII compostelán. Tamén pronunciou en galego a súa resposta a ese discurso Juan Barcia Caballero (BRAG. 32, 20/I/1910), aínda que con declaracións contrarias á súa posíbel oficialización, como xa anotamos. Houbo que agardar aos ingresos de Cabanillas e Evaristo Martelo Paumán, xa nos anos 20, para escoitar un académico empregando o idioma de noso en

44 Esa carta é aludida no BRAG (15, 20/X/1907).

tan solemne ocasión. Repárese, en contraste, no feito de que o numerario Lugrís Freire fixese en galego as súas alocucións nun mitin agrario-solidario celebrado en Betanzos o 6 de outubro de 1907 e noutro mitin en Cambre o 27 de novembro dese mesmo ano.

Que o clérigo e poeta ourensán Antonio Rey Soto, logo de ser proposto como académico numerario por Murguía, Martínez Salazar e Carré Aldao, empregase a lingua cervantina para o seu discurso de ingreso na Academia Galega, pronunciado no balneario de Mondariz o 30 de agosto de 1920, non deixou de provocar os pertinentes protestos das Irmandades, expresados a través do boletín *A Nosa Terra* na súa sección “Cadro Mouro” (126, 20/VIII/1920).

Ademais, a toponimia empregada nos traballos, nos discursos, nas actas etc., por parte dos académicos da Galega, Murguía incluído, é sistematicamente a estragada por séculos de castellanización. No propio cabezal do *Boletín* aparece a forma “La Coruña” e nos diversos traballos que se publican nel rexistramos outras como “Vivero”, “Mellid”, “Orense”, “Villagarcía de Arosa” e un longuíssimo etcétera.

A necroloxía mortuoria de Manuel Murguía publicada en *La Voz de Galicia* en febreiro de 1923 a expensas da Corporación (“Junta de Gobierno e individuos de número”) está toda ela redactada en castelán, ao igual que a inserida pola súa familia (as tres fillas, Alejandra, Aura e Gala, os fillos políticos Francisco Prats e Pedro Izquierdo, o neto Jaime Prats e varios sobriños).

Da nacente Academia de 1906 pódese dicir, en definitiva, valéndonos dunha frase orixinal do profesor Axeitos (2016, p. 26), que estaba prisioneira “dun concepto arqueolóxico da cultura, que se empeña en reconstruír o pasado e ignora o presente problemático”. A ausencia por parte da Academia de formulacións reivindicativas sobre a lingua galega no plano do inmediato histórico (demanda da cooficialidade, da admisión no sistema educativo, da introdución no ámbito eclesiástico, da aceptación como idioma da burocracia etc.) facía dela unha entidade sen apenas incidencia real nin positiva na situación social da lingua, marcada pola discriminación oficial, o desprestixio xeneralizado e o crecente abandono, agora tamén si, nos usos coloquiais e familiares, inclusive entre segmentos das capas menos favorecidas, que significaran en épocas pretéritas unha especie de “gran reserva incólume” galegofalante. O prestixio intelectual dos numerarios da Academia e a eventual calidade, interese ou pertinencia das súas achegas, moitas delas publicadas no *Boletín*, eran, se así pode dicirse, totalmente inútiles no plano simbólico e realmente ineficaces para a resignificación social e a restitución de usos do idioma propio. Mentres a Academia centraba os seus esforzos no estudo lexicográfico e histórico da lingua e, por momentos tamén, no debate ortográfico, a fala minguaba por toda a parte e o estigma social sobre ela non cesaba de

medrar, provocando fenómenos de autoodio, deserción e ruptura da transmisión interxeracional.

Nesta perspectiva, Allegue Leira (2017, pp. 361-362) chamou a atención sobre as concomitancias entre a Real Academia Galega e asociacións irlandesas como a Society for Preservation of the Irish Language (1876) e a Gaelic Union (1880), por canto establecendo entre os seus fins o estudo e recuperación do idioma propio, “tiñan unha vocación arqueolóxica ou filolóxica” e apenas incidían na idea de recuperar/ampliar para aquel usos e falantes. Todos os seus integrantes, ademais, sen deixaren de amosar interese polo pasado histórico do país e pola lingua propia, “non a empregaban oralmente nin en público nin no ámbito familiar”.

3.5. O DESENFUQUE NA ABORDAXE DA SITUACIÓN SOCIOLINGÜÍSTICA

Tense subliñado suficientemente (Fernández Salgado 2000, cap. 4; Barreiro Fernández 2012, pp. 677-678) o feito de que a Real Academia Galega incumprise no período anterior á guerra do 36 os seus dous cometidos fundacionais (elaborar unha gramática e un dicionario do galego), mais, se cadra, non se reflexiona tanto sobre o que aquí denominamos o seu *desenfouque sociolingüístico*, isto é, o feito de circunscribir a problemática do idioma a un asunto de depuración de barbarismos e castelanismos, obviando calquera perspectiva relativa á demanda da súa normalización, oficialización e restitución de espazos na sociedade.

A crónica ofrecida polo *Diario de la Marina* habaneiro sobre o discurso do presidente da AIyP Ángel Barros nunha velada de homenaxe a Curros en setembro de 1910 recollía con envexábel precisión cales eran os enfoques que se presumían propios do labor da Academia presidida por Murguía. Eses labores, sendo positivos e plausíbeis todos eles, non observaban expresamente a incidencia directa sobre o lacerante cadro de marxinação legal e prohibición de uso do idioma galego en numerosos ámbitos nesa época. Sinalaba o rotativo amentado que

En brillante apología de la Real Academia Gallega [Ángel Barros] explicó que la docta corporación era ajena á toda idea política y religiosa sin más carácter que el de dar unidad al idioma gallego por medio de una Gramática y un Diccionario; estudiar nuestras ciencias, cultivar la literatura y las artes incluso las industriales; recoger nuestros cantos populares y nuestros monumentos arqueológicos y realizando cuanto tienda á enaltecer y á glorificar el buen nombre de Galicia; dijo que así lo había reconocido el Ministerio de Instrucción Pública en España otorgando á la Academia el título de ‘Real’. (BRAG. 41, 31/XII/1910, pp. 107-108)

Tamén o académico López Morillo viu con meridiana claridade en que ámbitos tiña a ben incidir maiormente a Academia desde a súa aparición, excluindo de facto a perspectiva reivindicativa:

La Real Academia Gallega vino con su creación a llenar un gran vacío en esta región, no solo por laborar el léxico de su dulce habla, sino también para extender una acción bienhechora muy provechosa, abarcando y realizando estudios sobre la Historiografía de Galicia y su Etnografía, Arqueología, Heráldica, Numismática, Filosofía y Paleografía. (BRAG. 44, 20/III/1911, p. 176)

É igualmente significativo, nesta perspectiva, o parágrafo que Carré Aldao dedicaría na memoria que presentou na sesión da directiva do 17 de novembro de 1910 a ponderar algúns logros da entidade desde o momento da súa creación, logros entre os que o cultivo do galego como idioma poético habitual parece considerarse un avance normalizador ou de renacer suficiente:

De lo que para Galicia puede ser la influencia, siquiera modesta, de nuestra Asociación, la tenemos, á parte de actos anteriores reseñados en las oportunas memorias, en el despertar de la afición al estudio de nuestras cosas. Los certámenes histórico de Santiago y el más reciente, celebrado en Vigo por la cultísima Sociedad coral *La Oliva*, son, con los temas señalados en ellos, claro indicio de una nueva orientación [...]. Ya no es el sueño de cuatro locos, como nos llamaban, este resurgir del alma colectiva gallega. Nuestra historia, nuestra lengua renacen: una por sus investigaciones incansables, que nos permiten leer en el pasado, y otra por el milagro de la poesía [...] hoy vuelve a ser lengua poética por excelencia. (BRAG. 40, 20/XII/1910, p. 98)

Coa mente posta no exemplo que representaba a *Mireia* do occitano Frederic Mistral, Murguía expresou en máis dunha ocasión a idea de que un dialecto agonizante podía ser vehículo de expresión de obras mestras e que, polo tanto, eran esas obras mestras “las que salvan las lenguas en que se escriben” (*apud* García López 2004, p. 56).

Non coidamos que ese *desenfoque* se dese porque antes da fundación das propias Irmandades da Fala, en 1916, a Academia non recibise propostas ben orientadas por parte dalgúns numerarios, que solicitaban a implicación da Corporación á hora de conseguir medidas que incidisen no tratamento positivo do galego e na factibilidade do seu uso en determinados ámbitos. Así, na xunta directiva de 17 de novembro de 1910, por exemplo, deuse lectura dunha comunicación pasada á Corporación polo numerario Marcial de la Iglesia, docente de profesión, relativa

“a la imperiosa necesidad de que en las escuelas públicas de Galicia se destine algún tiempo á la lectura de nuestras obras regionales, á fin de que no siga dándose el caso de que los gallegos hablen, pero no sepan leer, su lengua” (BRAG. 40, 20/XII/1910). Engadía o propoñente a idea de que a propia Academia elaborase unha obra ou libro de texto axeitado a tal fin. Carré interveu entón para lembrar que el propio estaba reimprimindo o seu traballo *La literatura gallega en el siglo XIX* e anotou que Said Armesto preparaba unha antoloxía de textos literarios galegos que podía servir a esa finalidade. Mais o certo é que a Academia, como tal, deixou que esa proposta decaese e nada fixo sobre o tema.

Verdade é, así e todo, que a Academia apoiou en decembro de 1910 a idea de crear unha cátedra de Lingua e literatura galegas na Universidade Central de Madrid, para ser ocupada por Said Armesto, pero fíxoo máis ben para “homologar” o estudo erudito sobre a lingua, non como pretexto que axudase a cuestionar globalmente a marxinação do galego no conxunto do sistema educativo da época, ben palpábel na propia Universidade compostelá (Boullón Agrelo e Tato Plaza 1991).

A necesidade de sobardar os límites da literatura e do traballo de eruditos e filólogos para implicar o conxunto do pobo na tarefa dignificadora e de ampliación de usos do idioma propio foi sinalada por Antón Villar Ponte nas súas propagandas previas ao nacemento das Irmandades e iso encerraba, implicitamente, unha seria recriminación contra as orientacións coetáneas da Academia: “De poco sirven los trabajos folk-lóricos ni los intentos de formación de bases regulares del idioma, si no trascienden al pueblo. Este no conoce nada de cuantos esfuerzos se han hecho para que el gallego evolucione, y acaso el único fruto se encierre en un marco literario muy estrecho, desdichadamente” (Villar Ponte 1914a).

Por iso mesmo, para o de Viveiro non estaba exenta a Academia, na súa alícuota, dalgunhas responsabilidades na situación de prostración cultural, invisibilidade e marxinação social da lingua galega (Villar Ponte 1914b):

Por culpa de todos. Por culpa de la misma Academia que tiene en el balcón de su fachada la bandera española pero no la gallega, redactando, además, su boletín en castellano. Por culpa de los periódicos que cultivan poco el idioma regional y no estimulan nada a nuestros literatos *enxebres*. Por culpa de nuestros torpes políticos que todo lo encauzan hacia el charco revuelto del centralismo, donde se ganan los títulos de cacicazgo con menoscabo de la ciudadanía. Por culpa de nuestra ridícula clase media que se avergüenza de hablar en público el idioma propio.

4. CODA FINAL

A partir da desaparición física do Patriarca, en febreiro de 1923, tanto a Irmandade da Fala coruñesa como a I.N.G. liderada por Risco non se refrearon xa máis á hora de faceren públicos os seus reproches cara á Academia e cara aos seus novos xestores, mais, en paralelo, iniciaron asemade un proceso de reivindicación da figura de Murguía como o “gran Precursor”.

Antón Villar Ponte, noutrora tan distanciado del, converterase a partir de entón nun dos máximos reivindicadores da obra, traxectoria e figura do historiador e líder rexionalista. No xornal ourensán *La Zarpa* publicará un artigo necrolóxico en que as gabanzas ao Patriarca son a pauta, sen sombra daquelas vellas desavinzas que os enfrontaran. Defíneo nese traballo como un home que, ao igual que a súa esposa Rosalía, debía ser caracterizado “co’a grandeza das figuras d’un mito merescentes de poboaren un novo Olimpo”, para concluír que “todos hoxe, coma onte e coma mañán, hemos ser tributarios dos froitos da súa intelixencia xenial e lumiosa” (Villar Ponte 1923a).

Non tardaría o propio autor de *Almas mortas* en lanzar unha campaña a través do diario vigués *Galicia* (Villar Ponte 1923b) propoñendo a creación dunha institución cultural, coa denominación de “Fundación Murguía-Rosalía”, que tería como principal finalidade promover dous certames con premios en metálico. Un, destinado a galardoar anualmente o mellor estudo en prosa (en galego, español ou calquera outro idioma) de temática galega en calquera campo de investigación (“Premio Murguía”). Outro, orientado a facer o propio co mellor poema ou novela no noso idioma (“Premio Rosalía”). Coa edición anual dos traballos premiados, a devandita institución iría formando unha interesantísima biblioteca galega. O sostemento económico correría, en parte, á conta dos ingresos que a venda deses volumes puidese reportar, mais, sobre todo, da contribución financeira que fixesen concellos, deputacións, sociedades de emigrados, centros docentes, entidades culturais e recreativas e cabeceiras xornalísticas da Galiza.

Esa campaña foi secundada por diversas publicacións como o voceiro da ING *Rexurdimento* (IV/1923), o boletín da Irmandade coruñesa *A Nosa Terra*⁴⁵ e o diario ourensán *La Zarpa*⁴⁶, por grupos de universitarios composteláns⁴⁷ e polo propio Concello coruñés (rexido na altura polo futuro presidente da Academia, Francisco Ponte Blanco), mais o fervor inicial iría esmorecendo e, finalmente, a

45 “A institución Murguía-Rosalía” (*A Nosa Terra*. 186, 1/VI/1923), p. 3). A Irmandade herculina acordou achegar anualmente 25 pesetas para financiar a iniciativa.

46 “Nuestras glorias” (*La Zarpa*. 545, 5/V/1923).

47 Informa Alfonso Mato (2001, p. 30) que unha comisión de escolares dirixiu por entón un escrito ao reitor Blanco Rivero solicitando que colaborase economicamente coa institución proposta.

institución proxeitada nunca chegaría a se facer realidade, para desgusto do seu propoñente e dalgúns outros adherentes á idea⁴⁸.

Ao se cumprir o primeiro cabodano da morte de Murguía, no día da Candeloria de febreiro de 1924, Antón Villar Ponte publicaría no diario coruñés *El Noroeste* un dos seus “Pretextos cotidianos” para afirmar a necesidade de honrar a memoria do Patriarca e da súa esposa Rosalía con algo máis substancial e imperecedeiro que actos e discursos diante das tumbas onde repousaban os seus restos. Proporía, nese sentido, a erección de cadanseu busto nos xardíns coruñeses e un traballo constante de divulgación da súa obra e das súas ideas, obra da que, facendo nosas as palabras do viveirense ilustre, seremos sempre, análises críticas e matices interpretativos á parte, “tributarios espiritualmente todos los que hemos nacido en Galicia y pensamos en el porvenir de Galicia”.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Acuña, Xosé E. (2000). Un panfleto ultramarino e ultramontano. Murguía recibiu ataques por criar a Academia Galega. *A Nosa Terra*. Suplemento *Murguía*. 935, 12.
- Allegue Leira, Alberto (2017). As Irmandades da Fala e a Liga Gaélica. Puntos en común e diverxencias de dúas iniciativas a prol da lingua minorizada. En: Justo Beramendi, Uxío-Breogán Diéguez, Carme Fernández Pérez-Sanjulián, M.ª Pilar García Negro e Xosé Manuel González Reboredo, eds. *Repensar Galicia: as Irmandades da Fala*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Museo do Pobo Galego, 359-374.
- Alonso Montero, Xesús (1987). Un obreiro, Curros e a Academia. En: *Curros Enríquez. Crebar as liras*. *A Nosa Terra*. A nosa cultura, 9. Vigo: Promocións Culturais Galegas, 19-20.
- Alonso Montero, Xesús (1988). Prehistoria da Academia Galega. Á procura da norma culta de 1875 a 1905. *Grial*. 99, 8-18.

48 *A Nosa Terra*, denunciando este esmorecemento, sinalaba: “Algunhas persoas que teñen de cote nos labres o ‘amor á Galicia’, que deberan ser os primeiros en laborar pol-o engrandecemento espiritual da Terra, para demostrar ese amor ao que están entregados —según din— en corpo e alma, calan coma petos, e inda que teñan medios sobrados de axudar as boas obras que se inician, encóllense de hombros como si dixeran ‘icô que eu vou gañar con eso!’ e deixan que o tempo pase, que as ideas se esquezan e que os entusiasmos se arrefezan, en perxucio da cultura patria” (“A institución Murguía-Rosalía. En qué se pensa”. *A Nosa Terra*. 199, 1/IV/1924, p. 9). De nada servirían tampouco os esforzos despregados polo boletín durante 1925 e 1926, por veces en tons amábeis (“A institución Murguía-Rosalía”. *A Nosa Terra*. 211, 1/IV/1925, p. 8), por veces en tons ariscos (“Encol d’un homenaxe”. *A Nosa Terra*. 220, 1/I/1926, p. 9), para implicar ao entón novamente alcalde coruñés, Manuel Casás Fernández, nunha eventual resurrección da idea.

- Alonso Montero, Xesús (1991). O día en que se inaugurou a Academia Galega: o problema da(s) lingua(s). En: Mercedes Brea e Francisco Fernández Rei, coords. *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, t. II, 7-18.
- Alonso Montero, Xesús (2017). A oratoria en galego antes e despois de 1916: problemática. En: Henrique Monteagudo e Dolores Sánchez Vales, eds. *No tempo das Irmandades: fala, escrita e prelos*. A Coruña: Real Academia Galega, 19-38. <https://doi.org/10.32766/rag.322>
- Álvarez Blanco, Rosario (2017). Fagamos do cultivo do noso idioma unha relixión de homes dignos. En: Henrique Monteagudo e Dolores Sánchez Vales, eds. *No tempo das Irmandades: fala, escrita e prelos*. A Coruña: Real Academia Galega, 213-226. <https://doi.org/10.32766/rag.322>
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto (2001). A elaboración do *Diccionario Enciclopédico Gallego Castellano*. En: Ramón Mariño Paz, ed. *Eladio Rodríguez González*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 25-212.
- Álvarez Ruiz de Ojeda, Victoria (2001). Eladio Rodríguez González e a Real Academia Galega. Crónica e epistolario. *Boletín da Real Academia Galega*. 362, 9-67. <https://doi.org/10.32766/brag.362.207>
- Axeitos, Xosé Luís (2006). A Real Academia Galega no discurso construtivo do Rexurdimento. *Grial*. 171, 16-25.
- Axeitos, Xosé Luís (2008). Epistolario de Murguía: o libro e a escrita como categoría social. En: Xosé Luís Axeitos, Emilio Grandío Seoane e Ramón Villares, eds. *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, Real Academia Galega, Universidade de Santiago de Compostela, 729-736. <https://doi.org/10.32766/rag.218>
- Axeitos, Xosé Luís, ed. (2015). *Manuel Antonio. Obra Completa. III. Epistolario*. A Coruña: Real Academia Galega, Fundación Barrié de la Maza.
- Barreiro, Alejandro (1915). Letras de Galicia. La Real Academia Gallega. *Boletín Oficial del Centro Gallego*. 30, 5-8.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón, ed. (2000). *Murguía e 'La Voz de Galicia'*. A Coruña: Biblioteca Gallega de *La Voz de Galicia*.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (2012). *Murguía*. Vigo: Galaxia.
- Barreiro [Fernández], Xosé Ramón e Axeitos, Xosé Luís (2006). *Manuel Lugo Freire. O compromiso*. A Coruña: Biblioteca Gallega de *La Voz de Galicia*.
- Barro, Xosé (2008). Transversal. Do escudo do reino á bandeira da nación. En: Xosé Luís Axeitos, Emilio Grandío Seoane e Ramón Villares, eds. *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela:

- Consello da Cultura Galega, Real Academia Galega, Universidade de Santiago de Compostela, 1105-1131. <https://doi.org/10.32766/rag.218>
- Beramendi, Justo G. (1998). Murguía e os alicerces da nación galega. En: *Volver a Murguía*. A Nosa Terra. A nosa cultura, 19. Vigo: Promocións Culturais Galegas, 7-13.
- Beramendi, Justo G. (2007). *De Provincia a Nación. Historia do galeguismo político*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Beramendi, Justo G. e Núñez Seixas, Xosé M. (1995). *O Nacionalismo galego*. Vigo: A Nosa Terra.
- Beramendi, Justo; Diéguez, Uxío-Breogán; Fernández Pérez-Sanjulián, Carme; García Negro, M.ª Pilar; e González Reboredo, Xosé Manuel, eds. (2017). *Repensar Galicia: as Irmandades da Fala*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Museo do Pobo Galego.
- Boullón Agrelo, Ana e Tato Plaza, Fernando (1991). A cátedra de Lingua e Literatura Galega da Universidade de Santiago, datos para a historia dunha reivindicación. En: Mercedes Brea e Francisco Fernández Rei, coords. *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, t. II, 33-55.
- Carballo Calero, Ricardo (1981). *Historia da literatura galega contemporánea (1808-1936)*. 3ª edición. Vigo: Galaxia.
- Carré Alvarellos, Leandro (1919). A Gramática Galega. Incógnita desfeita. *A Nosa Terra*. 87, 3.
- Cochón, Luís, coord. (2016). *Arredor das Irmandades. Pensamento, política e poética en Galicia (1914-1931)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Dobarro Paz, Xosé M.^a (2001). Manuel Curros Enríquez, José Fontenla Leal e a Real Academia Galega: observacións e datos sobre as súas orixes e vicisitudes. *Boletín da Real Academia Galega*. 362, 203-266. <https://doi.org/10.32766/rag.362.214>
- Dobarro Paz, Xosé M.^a e Vázquez Souza, Ernesto (2003). *Ánxel Casal (1895-1936). Textos e documentos*. Col. Documentos, 168. Sada: Edicións do Castro.
- Durán, J. Antonio (2000). *Murguía, 1833-1923*. Madrid: Taller de Ediciones J. A. Durán.
- Erotiguer, Ramón [=Riguera Montero, José M.^a] (1908). *Películas académicas*. A Coruña: Papelería e Imprenta Garcybarra.
- Estrada Catoyra, Félix (1986). *Contribución a la Historia de La Coruña. La Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos en sus ochenta y tres años de vida y actuación (1847-1929)*. A Coruña: Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos.
- Fernández, Luís Miguel (2022). Tomás Lugín Armero, os Lugín Castro e o que contou Murguía. Novos datos sobre a familia de Rosalía. *Follas Novas*. 7, 228-249.

- Fernández Rei, Francisco (1999). *Ramón Cabanillas, Manuel Antonio e o mar da Arousa. Dúas singraduras na construción dun idioma para unha patria*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.147>
- Fernández Salgado, Benigno (2000). *Os rudimentos da lingüística galega. Un estudio de textos lingüísticos galegos de principios do século xx (1913-1936)*. Verba, Anexo 47. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Ferreiro, Manuel (2007a). *O Himno galego. Documentos históricos (1890-1907)*. A Coruña: Universidade da Coruña; Vigo: Universidade de Vigo; Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Ferreiro, Manuel (2007b). *De Breogán aos Pinos. O texto do Himno Galego*. 4ª ed. revisada. Santiago de Compostela: Laivento.
- Figueroa, Antón (1996). *Lecturas alleas. Sobre das relacións con outras literaturas*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Fortes, Ana Belén (2000). *Manuel Murguía e a cultura galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Fraga Vázquez, Xosé A. e Bugallo, Ánxela (2016). As Irmandades da Fala e a incorporación do galego na cultura científica. En: Carme Fernández Pérez-Sanjulián, ed. *As Irmandades da Fala, cen anos despois*. A Coruña: Universidade da Coruña, 109-122.
- Fraguas, Antonio (1979). *Manuel Murguía, o Patriarca*. Vigo: Banco del Noroeste.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1992). *A cara oculta de Noriega Varela (Biografía e Textos esquecidos)*. Santiago de Compostela: Laivento.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2016). A lingua galega na época das Irmandades. En: Carme Fernández Pérez-Sanjulián, ed. *As Irmandades da Fala, cen anos despois*. A Coruña: Universidade da Coruña, 123-139.
- García López, J. Ángel (2004). *Ideas sobre a lingua galega na obra de Manuel Murguía*. Cadernos Ramón Piñeiro, IV. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, Xunta de Galicia.
- García Negro, M.ª Pilar (2022). Discurso de Manuel Murguía. Xogos Florais de Tui (1891). *Follas Novas*. 7, 208-220.
- García Pereiro, M.ª do Carme (1978). Teoría da lingua galega en Murguía. *Grial*. 61, 365-369.
- García Turnes, Beatriz (2004). *A lingua galega entre 1875 e 1916. Situación social e consciencia idiomática*. Pontevedra: Deputación Provincial de Pontevedra.
- Giadas Álvarez, Luís A. (1997). *A vida política municipal en La Coruña entre 1900 y 1931*. Sada: Edicións do Castro.
- González-Millán, Xoán (1995). O discurso literario galego e a configuración dun espazo público nacional no primeiro tercio do século xx: un marco de

- reflexión. En: Arturo Casas, coord. *Tentativas sobre Dieste*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 13-27.
- González-Millán, Xoán (2001). O 'Diccionario Enciclopédico' de Eladio Rodríguez. *A canonización lexicográfica da literatura galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Henríquez Salido, M.^a do Carmo (1992). A lingua e a gramática nas Irmandades da Fala: *A Nosa Terra (1916-1920)*. En: M.^a do Carmo Henríquez Salido, ed. *Actas. III Congreso internacional da lingua galego-portuguesa na Galiza, 1990, Vigo, 27, 28 e 29 de setembro, no Auditórium do Centro Cultural Caixavigo, Ourense, 30 de setembro e 1 de outubro, na Facultade de Humanidades*. A Coruña: AGAL, 173-211.
- Hermida García, Modesto (1995). *Narrativa galega: Tempo do Rexurdimento*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Hermida Gulías, Carme (1992). *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Iglesias Amorín, Alfonso (2021). Os ecos das Irmandades da Fala en Cuba (1900-1925). En: Ramón Villares, Xosé Manuel Núñez Seixas e Ramón Máiz, eds. *As Irmandades da Fala no seu tempo: perspectivas cruzadas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 369-398.
- Ínsua, Emilio Xosé (2000). A figura de Manuel Murguía en relación coa Terra de Viveiro, I a X. *Heraldo de Viveiro*. Entregas semanais desde o 12 de maio ao 14 de xullo.
- Ínsua, Emilio Xosé (2006). *Antón Villar Ponte e a Academia Galega: contributos para a historia crítica dunha institución centenaria*. Vilaboa: Edicións do Cumio.
- Ínsua, Emilio Xosé (2016a). *A Nosa Terra é nosa! A xeira das Irmandades (1916-1931)*. A Coruña: Baía Edicións.
- Ínsua, Emilio Xosé (2016b). Galiza, República, Lingua, Esquerda: estes ideolóxicos e perfís cívico-políticos do labor prometeico de Antón Villar Ponte. En: Carme Fernández Pérez-Sanjulián, ed. *As Irmandades da Fala, cen anos despois*. A Coruña: Universidade da Coruña, 35-57.
- Ínsua, Emilio Xosé (2016c). O Cabanillas irmandiño. En: Luís Cochón, coord. *Arredor das Irmandades da Fala. Pensamento, política e poética en Galicia (1914-1931)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 259-272.
- Ínsua, Emilio Xosé (2017a). Antón Villar Ponte (1881-1936): un guieiro xeneroso e esforzado. En: Henrique Monteagudo e Dolores Sánchez Vales, eds. *No tempo das Irmandades: fala, escrita e prelos*. A Coruña: Real Academia Galega, 331-350. <https://doi.org/10.32766/rag.322>
- Ínsua, Emilio Xosé (2017b). A travesía do deserto das Irmandades da Fala baixo a ditadura primorriverista. En: Justo Beramendi, Uxío-Breogán Diéguez, Carme

- Fernández Pérez-Sanjulián, M.ª Pilar García Negro e Xosé Manuel González Reboredo, eds. *Repensar Galicia: as Irmandades da Fala*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Museo do Pobo Galego, 343-358.
- Ínsua, Emilio Xosé (2019). Os coros galegos e as Irmandades da Fala. En: Luís Costa Vázquez e Inmaculada López Silva, coords. *Son de Galicia. Os coros galegos*. Santiago: Consello da Cultura Galega, 63-81.
- Ínsua, Emilio Xosé (2020a). Lois Tobío no galeguismo de preguerra. En: Xulio Ríos, coord. *Lois Tobío. Galeguista, tradutor e xornalista*, Santiago: Consello da Cultura Galega, 15-76.
- Ínsua, Emilio Xosé (2020b). Os incómodos perfís do vilalbé Lois Peña Novo no devir das Irmandades da Fala. *Caderno de Estudos Chairegos*. 10, 85-142.
- Ínsua, Emilio Xosé (2021). A pegada de Cuba nas Irmandades da Fala. En: Ramón Villares, Xosé Manuel Núñez Seixas e Ramón Máiz, eds. *As Irmandades da Fala no seu tempo. Perspectivas cruzadas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 399-440.
- Ínsua, Emilio Xosé e Martínez, Xurxo (2018). *Común temos a patria. Biografía dos irmáns Villar Ponte*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Ínsua, Emilio Xosé e Nuevo Cal, Carlos (2003). *O primeiro Antón Villar Ponte. Achegamento ao período de formación do fundador das Irmandades da Fala (1881-1908)*. Lugo: Fundación Caixa Galicia / El Progreso.
- Izquierdo Corral, Pedro (1924). Sobre la Biblioteca Murguía. *El Pueblo Gallego*. 19/X/1924, 10.
- Kabatek, Johannes (2021). As Irmandades da Fala e as linguas minoritarias en Europa durante a Primeira Guerra Mundial. En: Ramón Villares, Xosé Manuel Núñez Seixas e Ramón Máiz, eds. *As Irmandades da Fala no seu tempo: perspectivas cruzadas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 165-192.
- Ledo Andión, Margarita (1982). *Prensa e galeguismo: Da prensa galega do XIX ao primeiro periódico nacionalista. 20 anos de A Nosa Terra (1916-1936)*. Sada: Edicións do Castro.
- Lesta Meis, Xosé (1925). Aquí pra entre nós. Parece unha mala fada. *El Pueblo Gallego*. 20/VI/1925, 2.
- López Chao, José M. e Riguera, Guillermo (2019). *José María e Manuel Riguera Montero. Dous irmáns emigrantes das montañas de Oourol e Muras*. Viveiro: Gráficas Lar.
- López Varela, Elisardo (1998). Manuel Murguía, Curros e a Academia Galega. En: *Volver a Murguía*. A Nosa Terra, A Nosa Cultura, 19. Vigo: Promocións Culturais Galegas, 61-69.
- López Varela, Elisardo (2001). *Unha casa para a lingua. A Real Academia Galega baixo a presidencia de Manuel Murguía (1905-1923)*. A Coruña: Espiral Maior.

- Lugrís Freire, Manuel (1925). Galicia aldraxada por un doudo. *A Nosa Terra*. 214, 6.
- Maceira Fernández, Xosé M. (2007). *O nacionalismo cívico. Interpretación do contributo da Irmandade da Fala da Coruña*. Ames: Laivento.
- Maceira Fernández, Xosé M. (2014). *Leandro Carré. Un século de cultura e compromiso*. Santiago de Compostela: Alvarellos Editora.
- Máiz, Ramón (1984). *O Rexionalismo galego: organización e ideoloxía (1886-1907)*. Sada: Ediciós do Castro.
- Marco, Aurora (2020). *Irmandiñas*. Santiago de Compostela: Laivento.
- Mariño Paz, Ramón (1998). *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Mariño Paz, Ramón (2001a). Pintores d'almas. En: Ramón Mariño Paz, ed. *Eladio Rodríguez González*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 213-314.
- Mariño Paz, Ramón (2001b). *Eladio Rodríguez e a cultura galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Martínez Morás, Fernando [F. M.] (1919). De Gramática gallega. *La Voz de Galicia*. 12/IV/1919.
- Mato, Afonso (2001). *O Seminario de Estudos Galegos*. Sada: Ediciós do Castro.
- Méndez Romeu, José L. (1998). *A Real Academia Galega, institución frustrada do rexionalismo*. A Coruña: [s.e.]
- Miguélez-Carballeira, Helena (2015). *Galiza un pobo sentimental? Género, política e cultura no imaginario nacional galego*. 2ª ed. Santiago de Compostela. Através Editora.
- Monteagudo, Henrique (1999). *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, Henrique (2000). Ideas de Manuel Murguía sobre o idioma galego. *Boletín da Real Academia Galega*. 361, 197-220. <https://doi.org/10.32766/brag.361.191>
- Monteagudo, Henrique (2006). A Academia, o idioma e o nacionalismo 1906-1930. *Grial*. 171, 26-37.
- Monteagudo, Henrique (2016). O Seminario de Estudos Galegos: do cultivo do idioma (1923-1927) á codificación (1928-1936). En: Henrique Monteagudo e Dolores Sánchez Vales, eds. *No tempo das Irmandades: fala, escrita e prelos*. A Coruña: Real Academia Galega, 239-278. <https://doi.org/10.32766/rag.322>
- Neira Vilas, Xosé (1994). A Academia Galega naceu na emigración. En: *Memoria da emigración*. Serie Documentos, 114. Sada: Ediciós do Castro, t. I, 255-262.
- Neira Vilas, Xosé (2000). *Manuel Murguía e os galegos da Habana*. Serie Documentos, 155. Sada: Ediciós do Castro.

- Neira Vilas, Xosé (2001). Xénese e consolidación do Himno Galego. En: *Crónicas galegas de América*. Serie Documentos, 165. Sada: Edicións do Castro, t. I, 325-383.
- Núñez Seixas, Xosé-Manoel (1992). *O galeguismo en América. 1879-1936*. Sada: Edicións do Castro.
- Núñez Seixas, Xosé-Manoel (1998). *Emigrantes, caciques e indianos. O influxo sociopolítico da emigración transoceánica en Galicia (1900-1930)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Pajares, Nicasio (1925). Ante una intromisión. La yernocracia literaria. *Galicia*. 841 (18/VI/1925), 1.
- Pena, Xosé Ramón (2014). *Historia da Literatura Galega II. De 1853 a 1916. O Rexurdimento*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Peña Novo, Luís (1917). Os vellos e os novos. Cabanillas, Barcia Caballero. *A Nosa Terra*. 28-29, [1]-2.
- Pereira Martínez, Carlos e Romero Masiá, Ana (2003). *Germinal. Centro de Estudos Sociais (Cultura obreira na Coruña, 1902-1936)*. Betanzos: Briga Edicións.
- Rabuñal Corgo, Henrique (1999). *Manuel Murguía*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Rabuñal Corgo, Henrique (2005). *Palabra e patria. Escritos sobre cultura, teatro e literatura galegas*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Rei, Luís (2009). *Ramón Cabanillas. Crónica de destellos e saudades*. Vigo: Galaxia.
- Risco, Vicente (1976). *Manuel Murguía. Conciencia de Galicia*, 1. Vigo: Galaxia.
- Rivas Barrós, Sabela (2001). *A derradeira lección dos mestres. Galeguismo e pensamento pedagóxico (1900-1936)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Sánchez Rei, Xosé Manuel (2016). Descripción e prescripción na Gramática do idioma galego de Lugrís Freire (1922, 1931). En: Carme Fernández Pérez-Sanjulián, ed. *As Irmandades da Fala, cen anos despois*. A Coruña: Universidade da Coruña, 141-155.
- Sánchez Rei, Xosé Manuel (2017). A divulgación da gramática do galego nas páxinas d'A Nosa Terra. En: Justo Beramendi, Uxío-Breogán Diéguez, Carme Fernández Pérez-Sanjulián, M.ª Pilar García Negro e Xosé Manuel González Reboredo, eds. *Repensar Galicia: as Irmandades da Fala*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Museo do Pobo Galego, 425-439.
- Sanmartín Rei, Goretti (2002). *Lendo nas marxas. Língua e compromiso nos paratextos (1863-1936)*. A Coruña: Espiral Maior.
- Seoane, Isabel (2000a). César Vaamonde fala dos últimos días de Manuel Murguía. *Grial*. 147, 431-439.
- Seoane, Isabel (2000b). Un escrito de Murguía en galego. *Boletín Galego de Literatura*. 24, 133-143.

- Seoane, Isabel (2001). Eladio Rodríguez e o primeiro dicionario da Real Academia Galega. *Boletín da Real Academia Galega*. 362, 97-133. <https://doi.org/10.32766/brag.362.210>
- Seoane, Isabel (2016). A participación de Florencio Vaamonde nas Irmandades da Fala. En: Henrique Monteagudo e Dolores Sánchez Vales, eds. *No tempo das Irmandades: fala, escrita e prelos*. A Coruña: Real Academia Galega, 413-431. <https://doi.org/10.32766/rag.322>
- Suárez Vázquez, Daniel (2000). As autoridades no *Diccionario Gallego-Castellano* (1913-1928) da Real Academia Galega. *Cadernos de lingua*. 21, 67-102. <https://doi.org/10.32766/cdl.21.108>
- Torres Feijó, Elias J. (2019). *Galeguismo precário e Portugal. Entre os Jogos Florais de Tui e a Academia Galega através das revistas culturais (1891-1906): os sistemas literários galego e português e o seu relacionamento*. Compostela: Andavira.
- Vázquez Souza, Ernesto (2003). *A fouce, o hórreo e o prelo: Ánxel Casal ou o libro galego moderno*. Documentos, 169. Sada: Edicións do Castro.
- Vázquez Souza, Ernesto (2004). *Destá beira do Leteu. Artigos de historia cultural, literatura e sociedade desde o esquecemento*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Veiga, Manuel (2003). *O pacto galego na construción de España. A orixe das ideas predominantes en Galiza a través das páxinas de Faro de Vigo (1898-1923)*. Vigo: A Nosa Terra.
- Vidal Rodríguez, José A. (2008). *A Galicia antillana: formación e destrución da identidade galega en Cuba, 1899-1968*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Villar Ponte, Antón (1914a). Con letra del siete. Reivindicación difícil. *La Voz de Galicia*. 11/XI/1914, 1.
- Villar Ponte, Antón (1914b). Decenario gallego. Ni un sólo periódico gallego. *Diario de la Marina*. 27/V/1914, 4.
- Villar Ponte, Antón (1918). ¡Adiante! O segundo aniversario da fundazón das Irmandades. *A Nosa Terra*. 56, [1].
- Villar Ponte, Antón (1921). Da paisaxe e a pintura en Galizia [sic]. *Nós*. 4 (31/I/1921), 3-10.
- Villar Ponte, Antón (1923a). O Derradeiro Precursor. *La Zarpa*. 471 (6/II/1923), 1.
- Villar Ponte, Antón (1923b). Nuestros articulistas. Iniciativa trascendente que deben apoyar todos los gallegos. *Galicia*. 235 (26/IV/1923), 1.
- Villar Ponte, Antón (1924a). Nuestros articulistas. La lengua gallega, ante conscientes e inconscientes. *Galicia*. 498 (30/IV/1924), 1.
- Villar Ponte, Antón (1924b). Esta vez no es el tacaño un gallego. Por una mezquina diferencia de pesetas se priva a Rosalía del mejor homenaje. *Galicia*. 496 (27/IV/1924), 3.

- Villar Ponte, Antón (1924c). Nuestros articulistas. Pretextos cotidianos. Ante un síntoma desgarrador. *Galicia*. 621 (26/IX/1924), 1.
- Villar Ponte, Antón (1925). Pretextos cotidianos. Rosalía puesta en ridículo por un familiar. *Galicia*. 840 (18/VI/1925), 1.
- Villar Ponte, Ramón (1953). *Días, hechos y hombres de la Real Academia Gallega*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.30>
- Villar Ponte, Ramón (1977). *A xeración do 16. Discurso lido o día 16 de xuño do 1951 na súa recepción*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.71>
- Villares, Ramón (1997). *Figuras da nación*. Vigo. Edicións Xerais de Galicia.
- Villares, Ramón (2017). *Identidade e afectos patrios*. Vigo: Galaxia.